

ΤΜΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ & ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
Α.Τ.Ε.Ι. ΗΠΕΙΡΟΥ

***Το Μοιρολόι
στις Νεοελληνικές Τελετουργίες
του Θανάτου***

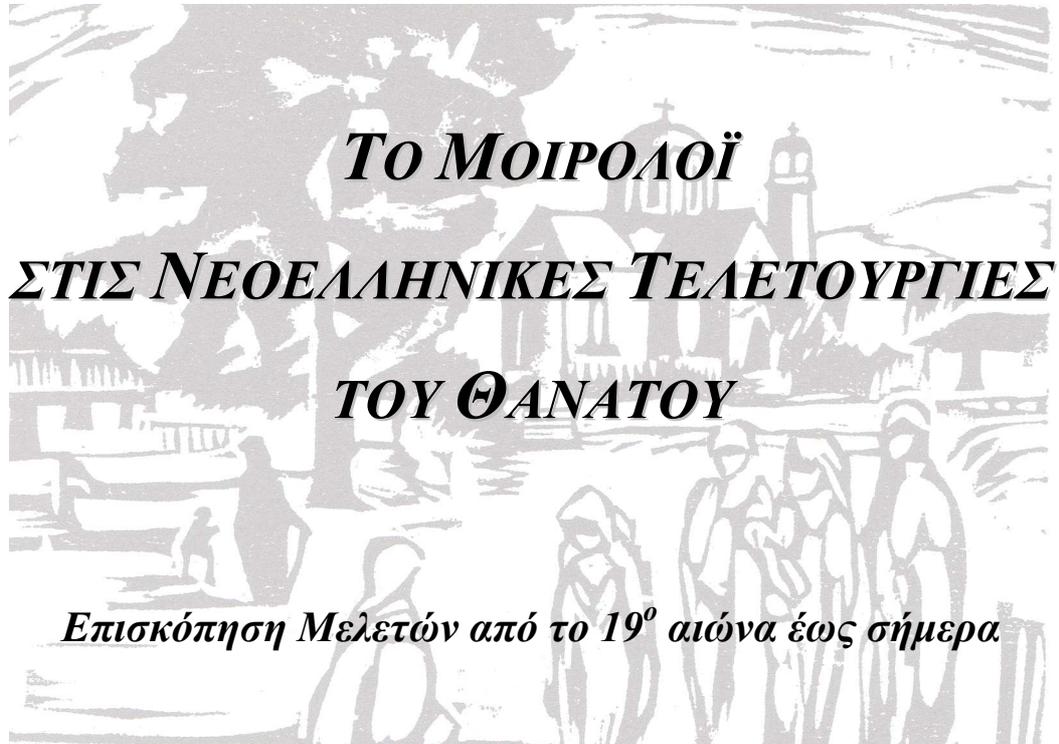
Επισκόπηση Μελετών από το 19^ο αιώνα έως σήμερα.

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ Γ. ΚΑΝΕΛΛΑΤΟΥ

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια : ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ ΑΣΠΑΣΙΑ

ΑΡΤΑ 2007

Εικόνα Εξώφυλλου: Ξυλογραφία του Γ. Οικονομίδη (στο Οικονομίδης Γ., 2003, σελ.: 9).

Εκπόνηση: Η' Εαρινό Εξάμηνο 2005 – Ι' Εαρινό Εξάμηνο 2007.

© Copyright: ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ Γ. ΚΑΝΕΛΛΑΤΟΥ, Α.Μ.Φ.: 110

*Αφιερώνεται με αγάπη
στους γονείς μου
Γεράσιμο και Σοφία*

τους ευχαριστώ πολύ για ΟΛΑ...

Ξυλογραφία του Γ. Οικονομίδη (στο Οικονομίδης Γ., 2003, σελ.: 25)

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εκπόνηση της παρούσας εργασίας δεν ήταν μία αποκλειστικά ατομική προσπάθεια. Κατά τη διάρκεια της, υπήρχε η συνδρομή φίλων, οι οποίοι βοήθησαν ουσιαστικά στην περάτωσή της. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους φίλους Μαυράκη Δημήτρη, Χρυσανθοπούλου Βασιλική και Παναγιωτοπούλου Κέλλη. Οι συζητήσεις μας για τον καθορισμό του θέματος και για τη δομή της εργασίας έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πραγμάτωση, ενός όσο γίνεται καλύτερου αποτελέσματος. Ευχαριστώ την καλή μου φίλη Πολυζώη Βάσω. Η βοήθεια της στην εύρεση ενός σημαντικού τμήματος της βιβλιογραφίας μου, καθώς και οι συστάσεις της στην αποδελτίωση του υλικού ήταν κέρδος χρόνου. Για την βοήθεια τους στην ανεύρεση βιβλιογραφικού και φωτογραφικού υλικού από τα αρχεία του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας θέλω να ευχαριστήσω την ερευνήτρια Ψυχογιού Ελένη και την υπεύθυνη βιβλιοθήκης Σαμαρά Αφροδίτη. Στη μορφοποίηση της εργασίας με βοήθησε σημαντικά η φίλη μου Φατούρου Κλεοπάτρα, την οποία και ευχαριστώ θερμά. Η φιλολογική επιμέλεια του κειμένου έγινε από την καλή φίλη Σκιά-Μαραβελάκη Βάλυ, για την οποία της είμαι υπόχρεη. Μία ακόμη ουσιαστική παράμετρος στην εργασία ήταν η βοήθεια από τον εξάδελφό μου Seel Olaf-Emanuel για την εύρεση τμήματος από τη γερμανική βιβλιογραφία. Την καλή μου φίλη και συμφοιτήτρια Τριανταφυλλίδου Ειρήνη την ευχαριστώ για τις παραγωγικές συζητήσεις μας. Για την επιβλέπουσα καθηγήτρια, Θεοδοσίου Σίσσυ θα πρέπει να αναφέρω ότι η παρουσία και η συνδρομή της ήταν ουσιαστικές τις στιγμές που έπρεπε.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους με στήριξαν με την παρουσία τους, ειδικότερα την οικογένεια της Αγγελικής και Δημήτρη Κυριακόπουλου για την καθοριστικής σημασίας συνδρομή τους τις περιόδους που την είχα ανάγκη.

Π.Γ.Κ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
E.1. Αντικείμενο και Στόχοι της Εργασίας.....	1
E.2. Εννοιολογικός Προσδιορισμός.....	2
E.3. Ποιητική, Μουσική & Σωματική Έκφραση, Θεωρητικές Προσεγγίσεις.....	5
E.4. Εσωτερική Δομή της Εργασίας.....	8
E.5. Επιλογή και Είδος των Βιβλιογραφικών Πηγών.....	9
I. ΤΟ ΜΟΙΡΟΛΟΙ ΩΣ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ.....	10
I.1. Ευρωπαίοι Λόγιοι Φιλέλληνες & Έλληνες Λόγιοι των Παροικιών.....	13
I.1.1. Werner von Haxthausen.....	16
I.1.2. Claude Fauriel.....	17
I.1.3. Niccolò Tommaseo.....	19
I.1.4. Γεώργιος Ευλάμπιος.....	20
I.1.5. Αντώνιος Μανούσος.....	22
I.1.6. Σπυρίδων Ζαμπέλιος.....	22
I.1.7. Arnoldus Passow.....	23
I.1.8. Συμπεράσματα Ενότητας I.1.....	24
I.2. Εθνολόγοι Ερευνητές.....	25
I.2.1. Maria Joannidu.....	28
I.2.2. Reiner Eugen.....	29
I.2.3. Fritz Boehm.....	30
I.2.4. Συμπεράσματα Ενότητας I.2.....	31
I.3. Λαογράφοι Ερευνητές.....	32
I.3.1. Συλλογές Δημοτικών Τραγουδιών – Συλλογές Μοιρολογιών.....	35
I.3.1.1. Νικόλαος Γ. Πολίτης.....	35
I.3.1.2. Δημήτριος Πετρόπουλος.....	37
I.3.1.3. Σπυρίδων Δ. Περιστερής.....	38
I.3.1.4. Εξειδικευμένες Συλλογές.....	39
I.3.2. Λαογραφικές Τοπογραφίες.....	40
I.3.3. Λαογραφικές-Φιλολογικές Πραγματείες.....	42
I.3.3.1. Νικόλαος Γ. Πολίτης.....	42
I.3.3.2. Στίλπων Π. Κυριακίδης.....	43
I.3.3.3. Κώστας Ρωμαίος.....	44

I.3.4. Συμπεράσματα Ενότητας I.3.....	45
I.4. Ερευνητές από τη Νεοελληνική Φιλολογία.....	47
I.4.1. Margaret Alexiou.....	49
I.4.2. Guy Saunier.....	51
I.4.3. Gail Holst-Warhaft.....	53
I.4.4. Γιάννης Μότσιος.....	54
I.4.5. Συμπεράσματα Ενότητας I.4.....	55
I.5. Εθνομουσικολόγοι Ερευνητές.....	57
I.5.1. Samuel Baud-Bovy.....	58
I.5.2. Άννα-Μαρία Γιαννακοδήμου.....	59
I.5.3. Συμπεράσματα Ενότητας I.5.....	60
II. ΤΟ ΜΟΙΡΟΛΟΙ ΩΣ ΔΡΩΜΕΝΟ.....	61
II.1. Λαογράφοι Ερευνητές.....	63
II.1.1. Λαογραφικές Εργασίες με Ιστορική Αρχαιολογική Προσέγγιση....	64
II.1.1.1. Νικόλαος Γ. Πολίτης.....	65
II.1.1.2. Δημήτριος Σ. Λουκάτος.....	66
II.1.1.3. Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης.....	67
II.1.1.4. Δημήτριος Β. Οικονομίδης.....	68
II.1.1.5. Γεώργιος Σιέττος.....	69
II.1.2. Λαογραφικές Εργασίες με Σωστική Προσέγγιση.....	70
II.1.2.1. Γεώργιος Α. Μέγας.....	71
II.1.3. Λαογραφικές Εργασίες με Εθνολογική Ανθρωπολογική Προσέγγιση.....	72
II.1.3.1. Ελένη Ψυχογιού.....	73
II.1.4. Συμπεράσματα Ενότητας II.1.....	76
II.2. Ψυχολόγοι Ερευνητές.....	77
II.2.1. Φιλόθεος Φάρος.....	77
II.2.2. Souzy Dracopoulou & Spyros Doxiadis.....	78
II.2.3. Συμπεράσματα Ενότητας II.2.....	79
II.3. Ανθρωπολόγοι Ερευνητές.....	80
II.3.1. Anna Caraveli (Anna Caraveli-Chaves).....	81
II.3.2. Michael Herzfeld.....	84
II.3.3. Loring Danford & Alexander Tsiaras.....	87
II.3.4. Susan Auerbach.....	89
II.3.5. C. Nantia Seremetakis.....	93

II.3.6. Neny Panourgιά.....	100
II.3.7. Συμπεράσματα Ενότητας II.3.....	101
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	104
ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ.....	107
ΠΑΡΑΘΕΜΑ 1 ^ο «Ο Ποιητικός Θρηνητικός Λόγος».....	108
ΠΑΡΑΘΕΜΑ 2 ^ο «Ο Μουσικός Θρηνητικός Λόγος».....	113
ΠΑΡΑΘΕΜΑ 3 ^ο «Η Φωτογραφική Απεικόνιση της Θρηνητικής Παράστασης»..	115
ΠΑΡΑΘΕΜΑ 4 ^ο «Το Άκουσμα του Θρηνητικού Λόγου».....	129
ΧΑΡΤΕΣ.....	131
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ.....	134
ΜΟΥΣΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ.....	135
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	136
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	150

EIKONEΣ

ΠΑΡ.1.1.	Χειρόγραφο του Μοιρολογιού της Ληγορούς ή του Βέτουλα, (Κουγέας Σ.Β., 2000 σελ.: 121).....	108
ΠΑΡ.1.2.	Χειρόγραφο του Γ. Οικονομίδη με δύο Μοιρολόγια, (Οικονομίδης Γ., 2003, σελ.: 7).....	109
ΠΑΡ.2.1.	Μοιρολόι από τη Νίσυρο Δωδεκανήσων (Καταγραφή & Μεταγραφή: S. Baud-Bovy, Baud-Bovy, 1938: 172-173).....	113
ΠΑΡ.2.2.	Μοιρολόι από τη Σιάτιστα Δυτικής Μακεδονίας (Καταγραφή & Μεταγραφή: Σπ. Περιστερές, Σπυριδάκης/Περιστερές, 2003: 358-359)	114
ΠΑΡ.3.1.	Μανιάτισσα Μοιρολογίστρα, (φωτογράφιση: Κ.Ν. Σερεμετάκη από το Σερεμετάκη Κ.Ν, 2000β, σελ.: 1).....	115
ΠΑΡ.3.2.	Η Καλύμνια Πετράντα Σκυλλά όταν ερμηνεύει Μοιρολόι για την ηχογράφιση του Λυκείου των Ελληνίδων στην Κάλυμνο, (φωτογράφιση Λ. Δανδράκης το έτος 1981, στο Ένθετο του CD «Κάλυμνος Πολύστιχα Τραγούδια, Χοροί, Δίστιχα», 2001, σελ.: 94.....	115
ΠΑΡ.3.3.	Μανιάτισσες Μοιρολογίστρες από τον Αγριλιά της Μέσα Μάνης, [τίτλος: Το Τραγικό Ήθος της Μάνης], (φωτογράφιση: Ι. Βουρλίτης το έτος 1970, από το Ψυχογιού Ελένη & Τερζοπούλου Μιράντα, «Η Γυναίκα στο Δημοτικό Τραγούδι» στο <i>Αντιθέσεις</i> , τεύχος: 17, Μάρτης 1984, σελ.: 64).....	116
ΠΑΡ.3.4.	Μοιρολογίστρες [Πηγή: Ένθετο CD «Τραγούδια της Ξενιτιάς].....	116
ΠΑΡ.3.5.	Μάζωξη Μανιατισσών Μοιρολογίστρων πριν το Κλάμα, (φωτογράφιση: Κ.Ν. Σερεμετάκη το έτος 1981, στο Σερεμετάκη Κ.Ν., 1999, εικόνα: 24).....	117
ΠΑΡ.3.6.	Μανιάτισσες Μοιρολογίστρες στο Κλάμα της Έκθεσης του Νεκρού, (φωτογράφιση: Ι. Ανδρομιδάς, αρχείο Δ. Βαγιακάκου, στο Κατσουλάκος Δ., 2002, σελ.: 190).....	117
ΠΑΡ.3.7.	Μανιάτισσα Κορυφαία κατά διάρκεια του Κλάματος, (φωτογράφιση: Ι. Ανδρομιδάς, αρχείο Δ. Βαγιακάκου, στο Κατσουλάκος Δ., 2002, σελ.: 191).....	118
ΠΑΡ.3.8.	Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Έκθεση του Νεκρού, (φωτογράφιση: Α Tsiaras κατά τα έτη 1975-1976, στο Danforth L., 1982, εικόνα: 1).....	118

ΠΑΡ.3.9.	Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Έκθεση του Νεκρού, (φωτογράφιση: Α Tsiaras κατά τα έτη 1975-1976, στο Danforth L., 1982, εικόνα: 2).....	119
ΠΑΡ.3.10.	Μανιάτισσες Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Εκφορά του Νεκρού, (φωτογράφιση: Κ.Ν. Σερεμετάκη το έτος 1982, στο Σερεμετάκη Κ.Ν., 1999, εικόνα: 26).....	119
ΠΑΡ.3.11.	Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Ταφή του Νεκρού, (φωτογράφιση: Α Tsiaras κατά τα έτη 1975-1976, στο Danforth L., 1982, εικόνα: 10).....	120
ΠΑΡ.3.12.	Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Ταφή του Νεκρού, (φωτογράφιση: Α Tsiaras κατά τα έτη 1975-1976, στο Danforth L., 1982, εικόνα: 11).....	120
ΠΑΡ.3.13.	Σαρακατσάνες Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του Θρήνου στο Μνήμα μετά την Ταφή, (φωτογράφιση: Dimitri, στο Campbell J.K., 1964, <i>Honour, Family and Patronage: A Study of Institution and Moral Values in a Greek Mountain Community</i> , σελ.: 64).....	121
ΠΑΡ.3.14.	Ολυμπίτισσες Καρπάθιες Μοιρολογίστρες σε Θρήνο μετά την Ταφή, (φωτογράφιση: Κ. Μάνος, στο Dubisch J., 1986, <i>Gender & Power in Rural Greece</i> , εξώφυλλο).....	121
ΠΑΡ.3.15.	Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στα Τριήμερα στον Τάφο του Νεκρού, (φωτογράφιση: Α Tsiaras κατά τα έτη 1975-1976, στο Danforth L., 1982, εικόνα: 19).....	122
ΠΑΡ.3.16.	Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στα Τριήμερα στον Τάφο του Νεκρού, (φωτογράφιση: Α Tsiaras κατά τα έτη 1975-1976, στο Danforth L., 1982, εικόνα: 20).....	122
ΠΑΡ.3.17.	Θρηνούσες Γυναίκες από τη Βόνιτσα Ξηρόμερου Αιτωλοακαρνανίας στα Εννιάμερα στον Τάφο του Νεκρού, (φωτογράφιση: Ε. Ψυχογιού το έτος 1999, δημοσίευτη από χειρόγραφο της).....	123
ΠΑΡ.3.18	Θρηνούσες Γυναίκες από τη Βόνιτσα Ξηρόμερου Αιτωλοακαρνανίας στα Εννιάμερα στον Τάφο του Νεκρού, (φωτογράφιση: Ε. Ψυχογιού το έτος 1999, δημοσίευτη από το χειρόγραφο της).....	123
ΠΑΡ.3.19.	Μοιρολογίστρες από τον Αετό Ξηρόμερου Αιτωλοακαρνανίας κατά τη διάρκεια του Θρήνου στα Σαράντα στον Τάφο του Νεκρού, (φωτογράφιση: Γ.Ν. Αικατερινίδης το έτος 1967, στο Alexiou M., 2002, σελ.: 112, εικόνα 4α).....	124

ΠΑΡ.3.20.	Μοιρολογίστρες από τον Αετό Ξηρόμερου Αιτωλοακαρνανίας μετά το πέρας του Θρήνου στα Σαράντα στο Νεκροταφείο, (φωτογράφιση: Γ.Ν. Αικατερινίδης το έτος 1967, στο Alexίου Μ., 2002, σελ.: 112, εικόνα 4β).....	124
ΠΑΡ.3.21.	Ολυμπίτισσες Καρπάθιες Μοιρολογίστρες σε Θρήνο πάνω από το Μνήμα, (φωτογράφιση: Κ. Μάνος, στο Dubisch J., 1986, <i>Gender & Power in Rural Greece</i> , σελ.: 174).....	125
ΠΑΡ.3.22.	Μοιρολογίστρες από την περιοχή της Κοζάνης κατά τη διάρκεια Θρήνου στο Μνήμα, (φωτογράφιση: Α.Ν. Δευτεραίος το έτος 1965, στο Alexίου Μ., 2002, σελ.: 111, εικόνα 3α).....	125
ΠΑΡ.3.23.	Μοιρολογίστρες από το Μοναστηράκι Βόνιτσας Αιτωλοακαρνανίας κατά τη διάρκεια Θρήνου στο Μνήμα, (φωτογράφιση: Σ.Δ. Περιστέρης το έτος 1966, στο Alexίου Μ., 2002, σελ.: 111, εικόνα 3β).....	126
ΠΑΡ.3.24.	Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Εκταφή του Νεκρού, (φωτογράφιση: Α Tsiaras κατά τα έτη 1975-1976, στο Danforth L., 1982, εικόνα: 26).....	126
ΠΑΡ.3.25.	Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Εκταφή του Νεκρού, (φωτογράφιση: Α Tsiaras κατά τα έτη 1975-1976, στο Danforth L., 1982, εικόνα: 27).....	127
ΠΑΡ.3.26.	Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Εκταφή του Νεκρού, (φωτογράφιση: Α Tsiaras κατά τα έτη 1975-1976, στο Danforth L., 1982, εικόνα: 28).....	127
ΠΑΡ.3.27.	Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Αποκομιδή των Οστών του Νεκρού, (φωτογράφιση: Α Tsiaras κατά τα έτη 1975-1976, στο Danforth L., 1982, εικόνα: 30).....	128
ΠΑΡ.3.28.	Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Αποκομιδή των Οστών του Νεκρού, (φωτογράφιση: Α Tsiaras κατά τα έτη 1975-1976, στο Danforth L., 1982, εικόνα: 29).....	128

ΧΑΡΤΕΣ

X.1.	Χαρτογραφική Απεικόνιση των Μελετών για το <i>Μοιρολόι</i> και τις Νεοελληνικές Τελετουργίες του Θανάτου.....	131
X.2.	Χάρτης της Ευρύτερης Περιοχής της Μάνης.....	133

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

I.2.1.	Οι διανοητές που διαμόρφωσαν την πορεία προς την ίδρυση της Γερμανικής Εθνολογίας.....	134
II.3.4.	Συσχετισμός Φύλου και Τραγουδιστικής Φόρμας.....	91

ΠΙΝΑΚΕΣ

II.3.3.	Το ζευγάρι δυαδικών αντιθέσεων «ζωή-θάνατος» με διαμεσολαβητές το «γάμο» ή τον «ξενιτεμό».....	89
X.1.1.	Χαρτογραφική Απεικόνιση των Ερευνητικών Μελετών στην Ελλάδα.....	119

ΜΟΥΣΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

M.Π.1.	Μοιρολόι από τη Βάνια Τρικάλων.....	135
M.Π.2.	Μοιρολόι από τη Ρόδο Δωδεκανήσων.....	135

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ε.1. Αντικείμενο και Στόχοι της Εργασίας

Στόχος της εργασίας είναι η βιβλιογραφική επισκόπηση των επιστημονικών μελετών για το *μοιρολόι* στις νεοελληνικές τελετουργίες του θανάτου, οι οποίες έχουν εκδοθεί από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα έως σήμερα. Η επιλογή του συγκεκριμένου πολιτισμικού φαινομένου πραγματοποιήθηκε με τα εξής κριτήρια. Το *μοιρολόι* συγκριτικά με έτερα είδη τραγουδίσματος και τελετουργικών πρακτικών, διαθέτει πλούσια βιβλιογραφική παρουσία, παρά τις δυσκολίες¹ προσέγγισης και καταγραφής. Η τριμερής μορφή (λόγος, τραγούδι, κίνηση), του τρόπου με τον οποίο τελείται², δημιουργεί πλούσιο ερευνητικό πεδίο.

Το *μοιρολόι* αποτελεί ενδιαφέρον πεδίο μελέτης, όσον αφορά: α) τον τρόπο λειτουργίας του συγκεκριμένου πολιτισμικού δρώμενου στην ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση των συμμετεχόντων (θρηνοδών και ακροατών), β) το κοινωνικό έργο που επιτελεί και τους διαμεσολαβητικούς μηχανισμούς που χρησιμοποιεί, γ) το γεγονός ότι η συγκεκριμένη πρακτική για κάποιες πολιτισμικές ομάδες λειτουργεί «λυτρωτικά», ενώ για κάποιες άλλες είναι «κατακριτέα και παρωχημένη» και δ) τη γυναικεία παρουσία.

Οι κύριοι στόχοι της εργασίας είναι η βιβλιογραφική παρουσίαση των δημοσιευθέντων και κατατεθειμένων σε ερευνητικά κέντρα μελετών και η έμμεση αναφορά σε επιστημονικούς κλάδους και επιμέρους επιστημονικούς τομείς που πραγματεύτηκαν το πολιτισμικό φαινόμενο νεοελληνικό *μοιρολόι*. Είναι η πρώτη φορά που συγκεντρώνονται και ανασκοπούνται οι σχετικές με το νεοελληνικό *μοιρολόι* μελέτες. Η σημασία της εργασίας αυτής έγκειται στη συγκερασμένη παρουσίαση, ανάλυση και συζήτηση των καταγεγραμμένων σχετικών με το *μοιρολόι* πονημάτων. Μέσω αυτής της διαδικασίας, παρατίθενται μελέτες από διαφορετικά επιστημολογικά πλαίσια. Η παρουσίαση της διεπιστημονικότητας στην έρευνα του νεοελληνικού *μοιρολογίου* δίνει τη δυνατότητα συνολικής επιστημολογικής θέασης και ευέλικτης

¹ Οι δυσκολίες που υπάρχουν είναι η συμμετοχική παρατήρηση του ερευνητή και η καταγραφή τους λόγω ηθικών απαγορεύσεων σε μορφή κειμένου, ήχου ή εικόνας.

² Κατά τη διάρκεια της πρόθεσης, της εκφοράς και της ταφής του νεκρού, των μεταθανάτιων τελετουργιών και του παρατεταμένου πένθους.

οπτικής στο μελετητή των λαϊκών πολιτισμικών φαινομένων. Η συνθήκη αυτή είναι σημαντική για την πληρέστερη κατανόηση σύνθετων πολιτισμικών ζητημάτων.

E.2. Εννοιολογικός Προσδιορισμός

Στη μελέτη αυτή θα χρησιμοποιηθεί ο όρος *μοιρολόι* ως η συνολική θέαση του σχετιζόμενου με το θάνατο θρηνητικού φαινομένου. Το *μοιρολόι* περιλαμβάνει το θρηνητικό τραγούδι ως ποίηση και ως μουσική, τη διαδικασία του θρηνητικού τραγουδήματος, τους δρώντες και το δρώμενο και τέλος την πρακτική, μέσω της οποίας επαναπροσδιορίζονται οι σχέσεις της κοινότητας. Το νεοελληνικό *μοιρολόι* καθορίζεται στη συγκεκριμένη μελέτη με βάση τη γεωγραφική του ένταξη στο ελληνικό κράτος αλλά και στον ελληνόφωνο εκτός συνόρων χώρο, όπως και την χρονική του αναφορά στους νεότερους χρόνους.

Κατά την ανάπτυξη της εργασίας χρησιμοποιούνται οι όροι *μοιρολόι*, *μοιρολόγισμα*, *τελετουργίες του θανάτου*, *θρηνητική παράσταση* και *θρηνητική επιτέλεση*. Σε γενικές γραμμές, οι παραπάνω έννοιες συνιστούν διαφορετικές οπτικές θέασης του θρηνητικού φαινομένου, οι οποίες μπορούν να ενταχθούν σε διαφορετικές θεωρήσεις και να κατανοηθούν στα πλαίσια διαφορετικών μεθοδολογικών και επιστημολογικών παραδειγμάτων, τα οποία ξεπερνούν τα όρια συγκεκριμένων επιστημονικών κλάδων.

Η αρχική εννοιολογική πρόσληψη του θρηνητικού φαινομένου έχει προσδιοριστεί με την περιγραφική απεικόνιση των συστατικών δομών του. Ο όρος *μοιρολόι* εκφράζει μεθοδολογικά παραδείγματα που αντιμετώπισαν τον θρήνο σχετικά με το θάνατο ως γραμματειακό και μουσικό είδος. Οι λογοτεχνικές και οι μουσικολογικές δομές δεν εξαρτώνται από τα κοινωνικά συμφραζόμενα αλλά ορίζονται από τις επιστημονικές θεωρήσεις των ερευνητών (λαογραφικές, εθνολογικές, ιστορικές, φιλολογικές, εθνομουσικολογικές). Οι όροι *μοιρολόγισμα* και *τελετουργίες του θανάτου* μεθοδολογικά εστιάζονται στη λειτουργική δομή του θρηνητικού φαινομένου, καθώς και στον χωροχρόνο τέλεσής του. Σε αυτή τη μεθοδολογική περίπτωση δεν συνυπολογίζονται οι κοινωνικές, συναισθηματικές και αισθητικές παράμετροι που τυχόν επηρεάζουν τη διαμόρφωση και την εξέλιξη του *μοιρολογιού*. Οι όροι *θρηνητική παράσταση* και *θρηνητική επιτέλεση* προσδίδουν την ατομική αλλά και την κοινωνική

διάσταση του φαινομένου *μοιρολόι*. Το θρηνητικό φαινόμενο ανάγεται σε προσωπική αλλά και σε κοινοτική πράξη: έκφρασης, επικοινωνίας, κοινωνικής εξισορρόπησης, συναισθηματικής αποσυμφόρησης, πολιτικής στάσης.

Πιο συγκεκριμένα, ως «μοιρολόι» περιγράφεται το θρηνητικό τραγούδι (ασχέτως θεματικού περιεχομένου και είδους)³, το οποίο εκτελείται α) πριν (πρόθεση και εκφορά), κατά τη διάρκεια ή μετά (τριήμερα, εννιάμερα, σαράντα) την ταφή, β) κατά τη διάρκεια των επισκέψεων στο νεκροταφείο για την φροντίδα του τάφου, γ) κατά τη διάρκεια των επιμνημόσυνων τελετουργιών (ετήσια μνημόσυνα, Ψυχασάββατα) και δ) ιδιωτικά, καθ' όλη τη διάρκεια του πένθους. Στη βιβλιογραφία συχνά συναντάται ο προσδιορισμός «επιθανάτιο», ο οποίος εννοιολογικά προσδιορίζει το μοιρολόι που λέγεται κατά τη διάρκεια της πρόθεσης, της εκφοράς και της ταφής του νεκρού. Αντικειμενικά όμως, η σύμβαση αυτή δεν ισχύει, γιατί ως επί το πλείστον το ίδιο σύνολο μοιρολογίων χρησιμοποιείται και μετά το πέρας των επιθανάτιων πρακτικών κατά τις επιμνημόσυνες δεήσεις, κατά την εκταφή και αποκομιδή των οστών του νεκρού και γενικότερα καθ' όλη τη διάρκεια του πένθους.

Οι «τελετουργίες του θανάτου» περιλαμβάνουν όλες τις εθμικές προθανάτιες, επιθανάτιες και μεταθανάτιες πρακτικές που ξεκινούν από τα προμηνύματα της έλευσης ενός επικείμενου θανάτου έως την αποκομιδή των οστών του νεκρού ή έως τη λήξη του παρατεταμένου πένθους.

Ως «μοιρολόγισμα» προσδιορίζεται το σύνολο των τραγουδιστικών σχημάτων που χρησιμοποιούν κατά τη διάρκεια του θρήνου οι μοιρολογίστρες, όπως το μοιρολόι, το κλάμα, ο λυγμός, οι κραυγές, οι αλαλαγμοί. Ανάλογα με την περιοχή το μοιρολόγισμα διαφοροποιείται. Για παράδειγμα, υπάρχει μοιρολόγισμα, το οποίο αποτελείται, από μοιρολόγια και κλάμα ή μοιρολόγισμα που εμπεριέχει κλάμα και κραυγές ή κάποιον άλλο συνδυασμό των παραπάνω. Το *μοιρολόι* με την εννοιολογική σημασία του μοιρολόγισματος αντιμετωπίζεται ως αυτόνομο πολιτισμικό φαινόμενο. Η μελέτη του εστιάζεται στα συστατικά του στοιχεία, ήτοι στην γλώσσα, στη μουσική και

³ Με βάση τις συλλογές μοιρολογιών, και όσον αφορά το θεματικό περιεχόμενο έχουν παρατηρηθεί ποικίλες περιπτώσεις όπως: α) θρήνοι που απευθύνονται προς τους αποθανόντες, β) τραγούδια του Χάρου και του Κάτω Κόσμου, γ) τραγούδια με Οδυρμούς των Νεκρών, δ) τραγούδια με θέματα γαμήλια και ε) τραγούδια με θέματα ξενιτεμού. Όσον αφορά το είδος έχουν παρατηρηθεί περιπτώσεις όπως: α) τα μοιρολόγια μονόλογοι ή τα διαλογικά μοιρολόγια, β) μοιρολόγια σε μορφή μελωδικής απαγγελίας ή τραγουδήματος και γ) μοιρολόγια σε ποικίλα μετρικά σχήματα όπως σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο, η περισσότερο διαδεδομένη μορφή στον ελλαδικό χώρο, σε ιαμβικό εντεκασύλλαβο, σχήμα διαδεδομένο στη Δυτική Κρήτη, σε ιαμβικό οκτασύλλαβο, σχήμα ιδιαίτερα διαδεδομένο στη περιοχή της Μέσα Μάνης και σε ιαμβικό επτασύλλαβο, σχήμα το οποίο έχει παρουσιαστεί σε μοιρολόγια της Μέσα Μάνης.

στον τρόπο που αυτά εξελίσσονται και παρουσιάζει τα ιδιαίτερα πολιτισμικά του χαρακτηριστικά, χωρίς όμως να τα συσχετίζει με έτερα πολιτισμικά φαινόμενα.

Η «θρηνητική παράσταση» απαρτίζεται από το σύνολο της θεατρικής, μουσικής και ποιητικής παράστασης των μοιρολογιστριών. Η διαφοροποίησή της από το «μοιρολόγισμα» έγκειται στο γεγονός ότι το μοιρολόγισμα αφορά την τραγουδιστική σύσταση, μορφή και εξέλιξη της πρακτικής του θρήνου, ενώ η θρηνητική παράσταση εκφράζει το πώς το μοιρολόγισμα εκλαμβάνεται από το κοινωνικό σώμα στο οποίο απευθύνεται. Ουσιαστικά, η «θρηνητική παράσταση» είναι η διαδικασία και η απόδοση του μοιρολογίσματος με έκδηλο τρόπο στα άτομα που συμμετέχουν έμμεσα (πενθούντες που δεν μοιρολογούν, άντρες, ερευνητές) σε αυτή.⁴ Η «θρηνητική παράσταση» ξεκινάει από την στιγμή που διαδίδεται το νέο του επικείμενου θανάτου και συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια των επιθανάτιων και μεταθανάτιων τελετουργιών και καθ' όλη τη διάρκεια του πένθους. Εκτός από τα στοιχεία του ποιητικού λόγου και της μουσικότητας, η «θρηνητική παράσταση» περιλαμβάνει και τη θεατρική παράμετρο των οδυρμών, ήτοι όλες τις κινητικές εκφράσεις του σώματος των μοιρολογιστριών όπως: α) σήκωμα των χεριών, β) χτύπημα του στήθους, γ) λύσιμο και τράβηγμα των μαλλιών, δ) ρυθμική κίνηση του σώματος όταν κάθονται μπρος-πίσω και άλλα. Το *μοιρολόι* ως «θρηνητική παράσταση» αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα έκφρασης του λαϊκού πολιτισμού. Η μελέτη του δεν εστιάζεται αποκλειστικά στην ποιητική και μουσική δομή του ως «μοιρολόγισμα», αλλά και στη θέση που προσλαμβάνει πολιτισμικά και συναισθηματικά στην κοινότητα.

Η «θρηνητική επιτέλεση» υποδηλώνει την θρηνητική πρακτική, μέσω της οποίας διαμορφώνονται οι κοινωνικές ταυτότητες, σχέσεις και ιεραρχήσεις. Με την «θρηνητική παράσταση» εκφράζεται η σημασία του νεκρικού θρήνου στην κοινότητα, ενώ με την «θρηνητική επιτέλεση» δίνεται έμφαση στη θέαση και στην δράση των δρώντων προσώπων (μοιρολογίστριες, συγγενείς νεκρού, έτεροι πενθούντες, απλοί παρευρισκόμενοι) και ειδικότερα στον τρόπο που ενσωματώνουν τα πρόσωπα αυτά την «πρακτική»⁵ του μοιρολογίσματος. Το *μοιρολόι* ως «θρηνητική επιτέλεση» είναι μία πολιτισμική πραγματικότητα, γλωσσικής, μουσικής και σωματικής έκφρασης, η οποία κατασκευάζει βιώματα και οδηγεί στη διαπραγμάτευση των κοινωνικών σχέσεων. Το

⁴ Κάβουρας, 1996: 163.

⁵ Ο όρος «πρακτική», σύμφωνα με το Pierre Bourdieu, συμβολίζει τη δημιουργία, την αναπαραγωγή και την αναδιαμόρφωση μίας ποικιλίας ταξινομιών που θεωρούνται ότι είναι η βάση των κοινωνικών σχέσεων και εκφράζονται μέσω συμβολικών αναπαραστάσεων. (Erickson-Murphy, 2002: 200).

γεγονός αυτό επιτυγχάνεται μέσα από το ρυθμό του τελετουργικού διαλόγου, αλλά και διαμέσου του ρυθμικού παραλληλισμού του μονολογικά επιτελούμενου μύθου.⁶

Ε.3. Ποιητική, Μουσική & Σωματική Έκφραση, Θεωρητικές Προσεγγίσεις

Το ενδιαφέρον στοιχείο στη συγκεκριμένη μελέτη είναι το πώς το πολιτισμικό φαινόμενο του *μοιρολογιού* παρουσιάστηκε και αναλύθηκε με ποικίλους τρόπους από ερευνητές διαφορετικών επιστημονικών κλάδων. Επιπροσθέτως, μέσω των μελετών αυτών διαφαίνεται η πορεία της επιστημονικής σκέψης για τις εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού. Για την καλύτερη κατανόηση της εξέλιξης των επιστημονικών θεωρήσεων, που συσχετίζονται με το *μοιρολόι*, επιλέγεται να γίνει η παρουσίαση των μελετών ανά επιστημονικό κλάδο. Η παράθεση της ιστορικής συνέχειας εξυπηρετεί την γνώση της επιστημονικής αντιμετώπισης του φαινομένου *εν τω γεννάσθαι*, καθώς επίσης και το πώς εξελίσσεται η αντιμετώπιση αυτή. Στη διαδρομή αυτή διακρίνονται οι επιδράσεις, οι συγκρούσεις και οι ρήξεις μεταξύ των διαφορετικών επιστημονικών θεωρήσεων.

Η παρουσίαση του *μοιρολογιού*, βάσει της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, μπορεί αδρομερώς να διαγραφεί από τις έννοιες του *κειμένου* και του *δρώμενου*. Υπάρχουν μελέτες που εστιάζονται στην κειμενική μορφή, ποιητική ή μουσική, των *μοιρολογιών*. Τα κείμενα αυτά αναλύονται από τους ερευνητές ως προς τη δομή τους, τα μορφολογικά τους στοιχεία, τις λογοτεχνικές, γλωσσολογικές και μουσικολογικές τους ιδιότητες. Έτερη προσέγγιση μελετών αντιμετωπίζει το *μοιρολόι* ως δρώμενο, τόσο στην κειμενική του μορφή όσο και την παραστασιακή του. Το δρώμενο ως γλώσσα, μουσική και σωματική έκφραση αναπτύσσεται στη διάσταση, τόσο του λαϊκού παραδοσιακού θεάματος, όσο και του μέσου επικοινωνίας και της μορφής επιτέλεσης.

Οι παραπάνω προσεγγίσεις εμπεριέχουν από κοινού τις έννοιες του ποιητικού και του μουσικού λόγου. Συνυπολογίζοντας και την έννοια της θεατρικότητας που σχετίζεται με την προσέγγιση του φαινομένου ως δρώμενο, θα γίνει αναφορά στο θεωρητικό πλαίσιο που περικλείει τις έννοιες λόγος, τραγούδισμα και σωματική κίνηση, στοιχεία αντίστοιχα: ποιητικής, μουσικότητας και θεατρικότητας⁷.

⁶ Τσιτσιπής, 2005: 89.

⁷ Alexiou, 2002: 7, Lonsdale, 1993: 206-233.

Ο ποιητικός, ο μουσικός και ο σωματικός λόγος είναι τρόποι έκφρασης, επικοινωνίας και εξουσίας, τόσο σε ατομικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Η εξέλιξη και η διαμόρφωση τους δεν δύναται να ερμηνευθεί αποκλειστικά με φιλολογικές, μουσικολογικές ή θεατρολογικές θεωρήσεις. Τα συστήματα λόγου, όποια μορφή και αν διαθέτουν (ποιητική, μουσική, σωματική) επηρεάζονται, προσαρμόζονται και διαρθρώνονται σύμφωνα με τις ισχύουσες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες. Τηρουμένων των συγκεκριμένων αναλογιών, η περίπτωση του νεοελληνικού *μοιρολογιού* ανήκει στα λαϊκά πολιτισμικά φαινόμενα με έντονη χρήση του συγκεκριμένου γλωσσικού τρίπτυχου. Η θεωρητική άρα προσέγγιση θα πρέπει να καλύπτει τη συνολική θέαση του φαινομένου ως πολιτισμός και όχι να εστιάζεται μονομερώς στα δομικά πολιτισμικά στοιχεία έκφρασης που το απαρτίζουν. Το θεωρητικό πεδίο, βάσει του οποίου αναλύεται η λειτουργία και η σημασία των πολιτισμικών φαινομένων στην κοινότητα, ανήκει στον επιστημονικό κλάδο της ανθρωπολογίας. Στοιχεία λόγου, όπως η γλώσσα, η μουσική και οι κινήσεις του σώματος, καθώς και ο συνδυασμός αυτών, έχουν απασχολήσει ανθρωπολόγους, οι θεωρήσεις των οποίων επηρεάζουν και προάγουν την εξειδικευμένη μελέτη τους (φιλολογική, γλωσσολογική, εθνομουσικολογική, θεατρολογική).

Οι αναλογίες μεταξύ γλώσσας και μουσικής συνιστούν πολύ σημαντικό πεδίο μελέτης στα πλαίσια της ανθρωπολογίας της μουσικής. Από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα⁸ τα πολιτισμικά φαινόμενα της γλώσσας και της μουσικής αντιμετωπίστηκαν ως αυτόνομες πολιτισμικές υποστάσεις. Η ανθρωπολογία της μουσικής εξέταζε τη μουσική και την γλώσσα λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη της το κοινωνικό, ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο, χωρίς όμως να εστιάζει στην αλληλεπίδραση που είχαν μεταξύ τους, ούτε στην αλληλεπίδραση αυτών με έτερα πολιτισμικά φαινόμενα. Ουσιαστικά, παρατηρείται η προβολή της αρχής: μουσική και γλώσσα ως αυτόνομα τμήματα μελέτης του πολιτισμού της κοινωνίας και της ιστορίας ενός λαού. Η εν λόγω θεωρητική προσέγγιση ήταν ένα χρήσιμο εργαλείο για την προβολή ιδιαίτερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών σε συγκεκριμένους προφορικούς, ως επί το πλείστον, πολιτισμούς.

Στο ερώτημα «γιατί οι άνθρωποι τραγουδούν;» απάντηση ήρθε να δώσει η μουσική ανθρωπολογία⁹, η οποία αντιμετώπισε την γλώσσα και τη μουσική ως δύο

⁸ Merriam A. (Feld & Fox, 1994: 25).

⁹ Seeger A. (Feld & Fox, 1994: 25).

βασικούς κώδικες της ανθρώπινης επικοινωνίας. Δανειζόμενη θεωρητικά εργαλεία από τη γλωσσολογική ανθρωπολογία έδωσε έμφαση στην κοινωνική πρακτική και συναισθηματική κατασκευή των τραγουδιστικών δομών. Σε αυτή τη θεωρητική προσέγγιση προβάλλεται η αρχή: μουσική και γλώσσα ως αναπόσπαστα τμήματα του πολιτισμού, της κοινωνίας και της ιστορίας ενός λαού. Οι εξουσιαστικές και εξισορροπητικές σχέσεις λόγου δύνανται να προβληθούν μέσω των διαφόρων μορφών τραγουδίσματος. Το μεθοδολογικό εργαλείο στην παρούσα φάση ήταν η κειμενοποίηση και η προβολή της ποιητικής στις δύο συστατικές δομές του τραγουδίσματος, στη γλώσσα ως ποιητικό κείμενο και στη μελωδία ως μουσικό κείμενο (παρτιτούρα).

Η μουσικογλωσσολογική ανθρωπολογία λαμβάνει υπόψη της, όχι μόνο την αλληλεπίδραση της γλώσσας με τη μουσική ως μέσων έκφρασης συναισθημάτων και βιωμάτων, αλλά επιπρόσθετα την αλληλεξάρτησή τους με όλες τις προβολές των κοινωνικών, εξουσιαστικών, ιεραρχικών και έμφυλων σχέσεων, που αναπτύσσονται σε μία κοινότητα. Παράλληλα, πολιτισμικά φαινόμενα που εκφράζονται με γλώσσα και μουσική ζωντανεύουν και οργανώνουν αναμνήσεις της κοινότητας και συμπυκνώνουν την εμπειρία του τόπου. Σε αυτή τη θεωρητική προσέγγιση προβάλλεται η αρχή: μουσική και γλώσσα ως πολιτισμός, κοινωνία και ιστορία.¹⁰

Η κοινή μελέτη της μουσικής και της γλώσσας παρουσιάζει την έννοια της *μουσικής (τραγουδιστικής) επιτέλεσης*, η οποία εντάσσεται στα πλαίσια της συνεχούς αλληλεπίδρασης και αναδιαμόρφωσης με το εκάστοτε κοινωνικό γίνεσθαι. Σύμφωνα με τη συνολική θεώρηση των Feld και Fox, η τραγουδιστική επιτέλεση είναι φορέας μηνυμάτων και όχι μόνο βίωμα και αίσθημα. Οι ποιητικές και μουσικές μορφές *λόγου* αποτελούν μοτίβα συμβολικού υλικού, που φέρνουν στο προσκήνιο και ενεργοποιούν τις κοινωνικές σχέσεις με συγκεκριμένους τρόπους. Οι δρώντες στην τραγουδιστική επιτέλεση μέσω της τραγουδιστικής (θρηνητικής) παράστασης¹¹ διεκπεραιώνουν μέσω του κοινωνικού τους ρόλου τον σκοπό που τους έχει ανατεθεί. Με την τέλεση αυτή, επαναπροσδιορίζουν τις κοινωνικές ισορροπίες, αλλά και τη δική τους θέση στην κοινότητα. Σημαντικό επίτευγμα αυτής της δημόσιας έκθεσης αποτελεί ο καθορισμός της αποδοχής του εαυτού τους και των άλλων μελών της κοινότητας. Με τον τρόπο

¹⁰ Feld & Fox, 1994: 25.

¹¹ Η τραγουδιστική παράσταση στηρίζεται στην έννοια της «παραστατικότητας». Η παραστατικότητα ορίζει την πορεία μέσω της οποίας γίνεται αντιληπτή η τραγουδιστική επιτέλεση. (Κάβουρας, 1996: 163).

αυτό καινοτομούν κοινωνικά και πολιτισμικά βασιζόμενοι στις προσωπικές τους ιστορίες και την κοινωνική τους τοποθέτηση μέσα στην κοινότητα.¹²

Η ανθρωπολογική θεωρητική ανάλυση των εκφραστικών συστημάτων της γλώσσας, της μουσικής και του σώματος παρέχει τη δυνατότητα για σφαιρική αποτίμηση των επιμέρους εξειδικευμένων προσεγγίσεων που θα παρουσιαστούν.

E.4. Εσωτερική Δομή της Εργασίας

Στην παρούσα εργασία τηρήθηκε ο διαχωρισμός «μοιρολόι ως ποιητικό και μουσικό κείμενο» και «μοιρολόι ως δρώμενο». Το συγκεκριμένο δίπολο αντικατοπτρίζει την πορεία ενασχόλησης των ερευνητών με το *μοιρολόι*. (βλέπε ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2^ο). Με το διαχωρισμό αυτό προβάλλεται η πορεία στη μελέτη του *μοιρολογιού*, και των δομικών συστατικών λόγου (γλώσσα και μουσική), αλλά και των παραστατικών και τελεστικών¹³ του παραμέτρων. Αρχικά, το *μοιρολόι* αντιμετωπίστηκε, τόσο ως αυτόνομη μονάδα κειμένου με τη μορφή αρχείου σε συλλογές, όσο και ως θρηνητική παράσταση. Εν συνεχεία, το *μοιρολόι* χρησιμοποιήθηκε ως ποιητικό και μουσικό κείμενο με έμφαση στην γραμματειακή και μουσικολογική του δομή και ως θρηνητική επιτέλεση κειμενικού, προφορικού και σωματικού λόγου

Η σειρά παρουσίασης των εργασιών ακολουθεί την ιστορική συνέχεια των ομάδων ερευνητών και των επιστημονικών κλάδων που ασχολούνται με το *μοιρολόι*. Ο ρόλος του χρονολογικού παράγοντα είναι σημαντικός, επειδή διαφαίνεται η εξελικτική πορεία της επιστημονικής σκέψης σχετικά με το λαϊκό πολιτισμό και των στοιχείων που τον δομούν. Οι έννοιες γλώσσα και μουσική αρχικά λειτουργούσαν ως αυτόνομα πολιτισμικά στοιχεία. Στη συνέχεια, εντάχθηκαν στο ευρύτερο σώμα του πολιτισμού, έχοντας πλέον οργανικό ρόλο. Πλέον, τα στοιχεία της γλώσσας και της μουσικής αποτελούν πολιτισμό.

Οι παραπάνω θέσεις αντικατοπτρίζουν τις τάσεις που αναπτύχθηκαν σε διαφορετικούς κλάδους ερευνητών. Αρχικά παρουσιάζονται οι εργασίες που ασχολούνται με το *μοιρολόι* ως αυτόνομο πολιτισμικό φαινόμενο και το εξετάζουν ως

¹² Bourdieu (Erickson-Murphy, 2002: 202, 222).

¹³ Ως τελεστικότητα ορίζεται ο συνδυασμός του εθιμοτυπικού πλαισίου με τη μακρά διάρκεια του φαινομένου και με την ακρίβεια του τρόπου που εκφράζεται. (Κάβουρας, 1996: 163).

ποιητικό και μουσικό κείμενο. Η βασική τους επιστημονική μέριμνα είναι η συλλογή, η προβολή, η φιλολογική, γλωσσολογική και μουσικολογική ανάλυση και η διάσωση της κειμενικής μορφής των μοιρολογίων. Οι εργασίες αυτές δεν συσχετίζονται απόλυτα το *μοιρολόι* με τις πρακτικές θανάτου. Εν συνεχεία, παρουσιάζονται μελέτες που πραγματεύονται το *μοιρολόι* όχι μόνο ως οργανικό στοιχείο λαϊκού πολιτισμού, αλλά επιπλέον ως πολιτισμό *εν τη ουσία*. Το εξετάζουν αντίστοιχα, τόσο ως δρώμενο με την έννοια του λαϊκού παραστασιακού θεάματος (θρηνητική παράσταση), όσο και ως φορέα μηνυμάτων των συμμετεχόντων (θρηνητική επιτέλεση).

E.5. Επιλογή και Είδος των Βιβλιογραφικών Πηγών

Το σύνολο των παρουσιαζόμενων εργασιών έχει αντληθεί από την ελληνική, αγγλική, γερμανική, γαλλική και ιταλική βιβλιογραφία. Τα είδη εργασιών που περιλαμβάνονται είναι: α) ποιητικές και μουσικές συλλογές μοιρολογίων και γενικότερα συλλογές παραδοσιακών τραγουδιών που περιέχουν μοιρολόγια, β) λογοτεχνικές και φιλολογικές πραγματείες, γ) λαογραφικές τοπογραφίες, δ) λαογραφικές, εθνολογικές, εθνομουσικολογικές, ανθρωπολογικές και ψυχολογικές μελέτες.

Π.Γ.Κ

Χολαργός. Μάιος 2007

I. ΤΟ ΜΟΙΡΟΛΟΪ ΩΣ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται το ελληνικό *μοιρολόι* ως ποιητικό και μουσικό κείμενο. Το *μοιρολόι* συλλέγεται, καταγράφεται και αναλύεται από τους ερευνητές ως αυτόνομος πολιτισμικά ποιητικός και μουσικός λόγος. Ο στόχος είναι η προβολή ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του νεοελληνικού λαϊκού προφορικού πολιτισμού.

Ο ποιητικός λόγος των μοιρολογιών έχει γίνει αντικείμενο μελέτης από ερευνητές διαφορετικών επιστημονικών προσεγγίσεων. Στην περίπτωση των μοιρολογιών οι προσεγγίσεις που παρατηρούνται είναι: α) η λαογραφική, στην οποία ανάλογα με την επιστημονική κατάρτιση του εκάστοτε ερευνητή χρησιμοποιούνται μεθοδολογικά εργαλεία από τις επιστήμες της φιλολογίας, της γλωσσολογίας, της αρχαιολογίας, της ιστορίας, της μουσικολογίας και της εθνολογίας, β) η φιλολογική γλωσσολογική, στην οποία ανάλογα με την εξειδίκευση των ερευνητών τα μεθοδολογικά εργαλεία προέρχονται από τους κλάδους της συγκριτικής φιλολογίας, της σημειολογικής γλωσσολογίας, της ανθρωπο-γλωσσολογίας και της εθνο-ποιητικής και γ) η εθνομουσικολογική.

Ο μουσικός λόγος ως ηχητική καταγραφή, μεταγραφή σε ευρωπαϊκή σημειογραφία, καθώς και δημοσίευση των μουσικών κειμένων συναντάται σπάνια. Δημοσιεύσεις μουσικών κειμένων και ηχητικών καταγραφών έχει πραγματοποιήσει το Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας και μεμονωμένοι μουσικολόγοι ερευνητές.¹⁴

Οι κατηγορίες των ερευνητών που έχουν προσεγγίσει το ελληνικό *μοιρολόι* ως ποιητικό ή μουσικό κείμενο είναι: α) Ευρωπαίοι λόγιοι φιλέλληνες και Έλληνες λόγιοι των παροικιών από τις αρχές έως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, β) ερευνητές γερμανικής Εθνολογίας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως το πρώτο μισό του 20^{ου}, γ) ερευνητές φιλολογικής και μουσικής λαογραφίας από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως τα τέλη του 20^{ου}, δ) ερευνητές νεοελληνικής φιλολογίας από τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου}

¹⁴ Καταγραφή, ανάλυση και δημοσίευση μουσικών κειμένων μοιρολογιών έχει πραγματοποιηθεί από το Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας με επιμέλεια του Σπυριδώνος Δ. Περιστερή. (Σπυριδάκης / Περιστερές, 1999: 349-359), από το μουσικολόγο Samuel Baud-Bovy (Baud-Bovy: 1990(A): 43-44, 267, 315, 348, 1990(B): 38, 101-103, 164-176, 245-247, και 1996: 29-30) και από την Άννα-Μαρία Γιαννακοδήμου. (Γιαννακοδήμου 1998: 111-125).

αίωνα έως σήμερα και ε) ερευνητές εθνομουσικολογίας από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η μορφή που έχουν οι μελέτες των εν λόγω ερευνητών είναι: α) συλλογές ελληνικών δημοτικών τραγουδιών ή εξειδικευμένες συλλογές μοιρολογιών, οι οποίες παραθέτουν ποιητικό και μουσικό ή αποκλειστικά ποιητικό κείμενο και β) λαογραφικές, ιστορικές, φιλολογικές, γλωσσολογικές και εθνομουσικολογικές πραγματείες.

Ανάλογα με την κατηγορία των εκάστοτε ερευνητών το *μοιρολόι* ως ποιητικό και μουσικό κείμενο γίνεται αντικείμενο μελέτης με διαφορετικό τρόπο. Για τους Ευρωπαίους λόγιους φιλέλληνες και Έλληνες λόγιους των παροικιών, η ανάδειξη του γλωσσικά επεξεργασμένου από την πλευρά τους, ποιητικού κειμένου είναι το μέσο απόδειξης της γλωσσικής πολιτισμικής αξίας και του εθνικού ήθους των Ελλήνων του 19^{ου} αιώνα. Οι ερευνητές που διαμόρφωσαν την σκέψη τους στα θεωρητικά πλαίσια της γερμανικής εθνολογίας χρησιμοποιούν το ποιητικό κείμενο (δομή και εννοιολογική σημασία) ως μέσο σύνδεσης και συνέχειας της αρχαίας με τη νεότερη Ελλάδα. Οι Έλληνες λαογράφοι ασπαζόμενοι τις επιστημολογικές θεωρήσεις της γερμανικής εθνολογίας επιχειρούν μέσω της παρουσίασης και της ανάλυσης του ποιητικού και μουσικού κειμένου των μοιρολογιών να αποδείξουν: α) την ελληνική εθνική συνέχεια από την αρχαιότητα έως σήμερα, β) το μεγαλείο και τη μοναδικότητα του αρχαίου ελληνικού, του βυζαντινού πολιτισμού και των επιβιωμάτων τους στο λαϊκό νεοελληνικό πολιτισμό και γ) το ελληνικό φρόνημα και ήθος και τον ελληνικό χαρακτήρα και πατριωτισμό. Οι ερευνητές της νεοελληνικής φιλολογίας εστιάζουν στη φιλολογική δομή και στην εννοιολογική σημασία των ποιητικών κειμένων με στόχο την ανάλυση και την προβολή των μοιρολογιών ως φιλολογικό είδος σημαίνουσας αξίας για την ανάδειξη: α) της ποικιλομορφίας και της διαχρονικότητας των θεματικών μοτίβων που το αποτελούν και β) της συνεχούς διαδικασίας αναπροσαρμογής στα μοτίβα ανάλογα με την εκάστοτε θρηνητική περίπτωση. Οι εθνομουσικολόγοι αναλύουν τη μουσική δομή των μοιρολογιών και διερευνούν τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ μουσικής και λόγου.

Από τις πέντε κατηγορίες ερευνητών που αναφέρθηκαν οι τρεις πρώτες και εν μέρει η τέταρτη ασχολούνται με το μοιρολόι ως αρχαιακή συλλογή και ως κατηγορία των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Η έρευνα των μοιρολογιών εντάσσεται στο σώμα ευρύτερων μελετών για τα δημοτικά τραγούδια και περιορίζεται: α) στην παράθεση του ποιητικού και μουσικού κειμένου, β) στη συνοπτική ανάλυση φιλολογικών στοιχείων (π.χ. είδη μοτίβων) και γ) στην αναφορά γενικών πληροφοριών

όπως για παράδειγμα γεωγραφικοί χώροι προέλευσης, τρόπος και χρόνος τέλεσης. Στις τρεις πρώτες κατηγορίες το ποιητικό και μουσικό κείμενο των δημοτικών τραγουδιών και κατ' επέκταση των μοιρολογιών αντιμετωπίζεται από τους ερευνητές ή ως επιβίωμα ενός παλαιότερου και ανώτερου πολιτισμού, το οποίο πρέπει να διαφυλαχθεί και να διασωθεί ή ως δείγμα ενός λαού με λαμπρό πολιτισμό ανά τους αιώνες.

Στην περίπτωση της πέμπτης κατηγορίας ερευνητών και εν μέρει της τέταρτης υπάρχουν μελέτες εστιασμένες και εξειδικευμένες στην κατηγορία των μοιρολογιών. Η μελέτη του ποιητικού και του μουσικού κειμένου αποκτά ιδιαίτερη αξία γιατί αποδεικνύει τη λαϊκή δημιουργία, όσον αφορά τη μορφή του ποιητικού ή μουσικού λόγου, τα θεματικά ή μελωδικά μοτίβα και τη δεινότητα των λαϊκών ερμηνευτών στον αυτοσχεδιασμό. Στις μελέτες αυτές υπάρχει η τάση ανάλυσης της ποιητικής και μουσικής μορφής και του συνδυασμού της με λαϊκές και θρησκευτικές δοξασίες της νεότερης, της βυζαντινής και της αρχαίας περιόδου στον ελλαδικό χώρο.

I.1. Ευρωπαϊοί Λόγιοι Φιλέλληνες & Έλληνες Λόγιοι των Παροικιών

Καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα Ευρωπαϊοί φιλέλληνες και Έλληνες λόγιοι των παροικιών, ορμώμενοι από τον απελευθερωτικό αγώνα του ελληνικού λαού και διαποτισμένοι από το ιδεώδες του γερμανικού ρομαντισμού επιδιώκουν να αντικρούσουν τις αρνητικά ιστάμενες ως προς την ελληνική εθνική ταυτότητα μελέτες¹⁵, του Άγγλου F.S.N. Douglas και του Αυστριακού Jakob-Philip Fallmerayer. Στρέφουν το ερευνητικό τους ενδιαφέρον στη συλλογή και στην έκδοση ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, οι οποίες περιλαμβάνουν και ελληνικά μοιρολόγια. Τα μοιρολόγια παρουσιάζονται στις συγκεκριμένες συλλογές ως ενιαία κατηγορία δημοτικών τραγουδιών με ιδιάζουσες παραμέτρους, όσον αφορά το περιεχόμενο, το πλαίσιο τέλεσης, τη δυσκολία συλλογής και τις προβαλλόμενες μέσω του ποιητικού κειμένου ηθικές και πολιτισμικές αξίες του ελληνικού λαού.

Η επιλογή των Ευρωπαίων και Ελλήνων λογίων για συλλογή, μελέτη και δημοσίευση των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών έχει συγκεκριμένο σκοπό. Η γλώσσα¹⁶ και ειδικότερα η ποίηση των δημοτικών τραγουδιών αποτελούσε μία ασφαλή μέθοδο για να προβάλλει ο εκάστοτε μελετητής τις ιδεολογικές του αντιλήψεις (εθνικές, ιστορικές, γλωσσικές κ.α.) και με τον τρόπο αυτό να συμβάλει στην γνωστοποίηση και στην προώθηση του ελληνικού ζητήματος στους ευρωπαϊκούς κύκλους. Η ιστορικότητα, που διέπει τα δημοτικά τραγούδια (κλέφτικα, ιστορικά) ήταν ένας από

¹⁵ Την αρνητική στάση τους στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων και την αμφιβολία τους για την ικανότητα αυτοδιοίκησης του ελληνικού λαού, εξέφρασαν με τις μελέτες τους ο βρετανός αριστοκράτης F.S.N. Douglas το 1813 στο έργο του *An Essay on Certain Points of Resemblance between the Ancient and Modern Greeks* (Πραγματεία σε Ορισμένα Σημεία Ομοιότητας μεταξύ Αρχαίων και Σύγχρονων Ελλήνων) και ο αυστριακός ιστορικός Jakob-Philip Fallmerayer το 1830 στο έργο του *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters* (Η Ιστορία της Πελοποννήσου κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα). Και οι δύο μελετητές ήταν ταυτισμένοι με τη λογική της αποικιοκρατίας του 19^{ου} αιώνα και κινήθηκαν βασιζόμενοι στα πολιτικά και εθνικά τους ιδεώδη. Οι απόψεις τους συνοπτικά ήταν ότι οι νεότεροι Έλληνες κατάγονται σε μεγάλο ποσοστό από εξελληνισμένους βαρβάρους, άρα θα έπρεπε πρώτα να αποδείξουν ότι πληρούν και πάλι τα κριτήρια των ενδοξων προγόνων τους (γεγονός που θα μπορούσε να κρίνει μόνο η ευρωπαϊκή, άρχουσα, μορφομένη τάξη) και στη συνέχεια να τους επιτραπεί η απόκτηση της ανεξαρτησίας τους. Οι θεωρίες αυτές επέφεραν σύγχυση στους ευρωπαϊκούς κύκλους. Το άμεσο αποτέλεσμα ήταν να ενταθεί η προσπάθεια κατάρριψης των προειρημένων θεωριών με στοιχεία τα οποία στηρίζονταν σε επιστημονική μεθοδολογία (φιλολογική, ιστορική, αρχαιολογική, λαογραφική). Η προσπάθεια αυτή ξένων και Ελλήνων επιστημόνων διήρκεσε περί τον ένα αιώνα (βλ. Herzfeld, 2002: 136-145).

¹⁶ Από τα τέλη του 18^{ου} έως και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα στα πλαίσια του φιλοσοφικού κινήματος του γερμανικού ρομαντισμού αναπτύχθηκε η οργανική θεωρία της γλώσσας. Οι ερευνητές αντιμετώπισαν την γλώσσα ως ένα οργανικό σύνολο, το οποίο αποτελείται από δύο στοιχεία, τη φυσική γλώσσα (προφορική γλώσσα) και την γραπτή γλώσσα. Η φυσική γλώσσα υποστήριζαν ότι ήταν η καθομιλουμένη λαϊκή γλώσσα. Η γραπτή γλώσσα θεωρούσαν ότι ήταν ο γραπτός έντεχνος λόγος. Ιδιαίτερη αξία δόθηκε στη φυσική γλώσσα, μέσω της οποίας είναι διακριτή η ιδιαιτερότητα και η κοσμοθεωρία κάθε λαού. Με βάση το συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο, ο Jakob Grimm υποστήριξε πως η εξέλιξη της γλώσσας ξεκινάει από τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα και όχι από τις τάξεις των λογίων αριστοκρατών. Η θεωρία αυτή χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τους Γερμανούς επιστήμονες (φιλόλογους, γλωσσολόγους, λαογράφους) στην προσπάθεια δημιουργίας και συγκρότησης του γερμανικού έθνους-κράτους. (βλ. Κυριακίδου-Νέστορος, 1997: 60-61).

τους βασικότερους τρόπους πληροφόρησης των Ευρωπαίων για τον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων.

Η συλλογή των τραγουδιών από τους Ευρωπαίους φιλέλληνες γινόταν «εκ του μακρόθεν». Συνέλεξαν το υλικό τους από Έλληνες λόγιους¹⁷, είτε μέσω αλληλογραφίας, είτε κατά τη διάρκεια φιλελληνικών συγκεντρώσεων στο εξωτερικό. Οι Έλληνες λόγιοι έβρισκαν το υλικό τους μέσω προσωπικής τους έρευνας στο οικογενειακό ή φιλικό τους περιβάλλον. Η συλλογή των δημοτικών τραγουδιών σε αστικό περιβάλλον είχε αρνητικές επιπτώσεις σε κατηγορίες τραγουδιών με έντονο εθιμικό πλαίσιο, όπως τα μοιρολόγια. Οι κυριότερες αδυναμίες που παρατηρήθηκαν ήταν διαστρεβλώσεις στο ποιητικό κείμενο των τραγουδιών και παρανοήσεις στη χρήση και στη λειτουργία των κομματιών, λόγω άγνοιας του εθιμικού και κοινωνικού πλαισίου τέλεσής τους.

Επιπλέον, ο συνδυασμός των παραμέτρων, συλλογή «εκ του μακρόθεν», αστικό σώμα πληροφοριοδοτών και ιδεολογικό πλαίσιο των ερευνητών είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω επεξεργασία του υλικού που είχε συλλεχθεί. Στην περίπτωση ορισμένων Ελλήνων λογίων (για παράδειγμα η περίπτωση του Ζαμπέλιου) τα κείμενα περνούσαν το στάδιο της φιλολογικής επεξεργασίας, ήτοι διορθώνονταν και συμπληρώνονταν σύμφωνα με τις φιλολογικές και αισθητικές απόψεις των συλλογέων. Αρκετά συχνά, τα κείμενα αποκαθαίρονταν από «λαϊκές χυδαιότητες». Στην περίπτωση των Ευρωπαίων λογίων τα τραγούδια με «ανήθικο περιεχόμενο» δεν συμπεριλαμβάνονταν στις συλλογές τους.

Ευρύ σώμα τραγουδιών παρατίθεται σε πλήρη ομοιότητα από περισσότερους του ενός ερευνητές.¹⁸ Η συγκεκριμένη συνθήκη είναι αναμενόμενη, γιατί ο κύκλος των Ελλήνων λογίων που διέθεταν υλικό δημοτικών τραγουδιών ήταν συγκεκριμένος, και επιπλέον, τμήματα συλλογών κυκλοφορούσαν σε χειρόγραφη μορφή με αποτέλεσμα να υπάρχει διασπορά υλικού. Οι συλλογείς μετονομάζουν τα τραγούδια παραβλέποντας το λαϊκό τίτλο, ο οποίος συνήθως προσδιορίζεται από τον πρώτο στίχο. Ο *λόγιος* τίτλος καθορίζονταν συνήθως από το κεντρικό νόημα του τραγουδιού.

¹⁷ Οι Έλληνες μεσάζοντες τα κατέγραφαν, είτε από μεγαλύτερης ηλικίας συγγενικά τους μέλη, είτε από άτομα λαϊκών στρωμάτων με τα οποία είχαν τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή (υπηρετικό προσωπικό, μικροπωλητές, τεχνίτες κ.α.).

¹⁸ Όσον αφορά τα μοιρολόγια, βλ.: Παράρτημα 4^ο.

Οι γνωστότεροι ερευνητές¹⁹ που ανήκουν στη συγκεκριμένη κατηγορία είναι ο Werner von Haxthausen, ο J.A. Buchon, ο Claude Fauriel, ο Niccolò Tommaseo, ο Γεώργιος Ευλάμπιος, ο Daniel Sanders, ο Αντώνιος Μανούσος, ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ο Arnoldus Passow και ο Bernhard Schmidt. Εκτός του Buchon και του Sanders, οι υπόλοιποι έχουν συμπεριλάβει στα έργα τους μοιρολόγια. Τα έργα των παραπάνω μελετητών εκτός του Schmidt²⁰ είναι συλλογές δημοτικών τραγουδιών, στις οποίες διαφαίνεται το έντονο φιλολογικό ενδιαφέρον των ερευνητών και η προσπάθειά τους για την παροντική αποτύπωση²¹ των τραγουδιών.

Το χαρακτηριστικό στοιχείο, που διαφοροποιεί τις συλλογές αυτές από τις ανθολογίες δημοτικών τραγουδιών που θα εξεταστούν στη συνέχεια, είναι τα εκτενή προλεγόμενα στην αρχή κάθε έργου και τα εισαγωγικά σημειώματα που παρατίθενται σε κάθε τραγούδι. Στα κείμενα αυτά, τα οποία κινούνται σε επίπεδο πραγματειών, διαφαίνεται το ιδεολογικό πλαίσιο του συλλογέα. Πληροφορίες για την προέλευση των τραγουδιών και των πληροφοριοδοτών σπάνια δίνονται, εκτός περιπτώσεων που αναφέρεται το γεωγραφικό διαμέρισμα ή η επαρχία. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι η συγκεκριμένη κατηγορία ερευνητών δεν εστιάζεται στην προβολή της τοπικότητας, αλλά προωθεί την υπερτοπικότητα, στοιχείο που ευνοούσε την ιδέα της εθνικής ενότητας του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ενότητας θα παρουσιαστούν αντιπροσωπευτικά τα έργα των Werner von Haxthausen, Claude Fauriel, Niccolò Tommaseo, Γεωργίου Ευλάμπιου, Αντωνίου Μανούσου, Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου και Arnold Passow. Στην ελληνική και ξένη βιβλιογραφία υπάρχουν και άλλοι τίτλοι συλλογών, των οποίων το περιεχόμενο δεν προσφέρει κάτι επιπλέον.

¹⁹ Για μία εκτενή παρουσίαση των ερευνητών-συλλογέων ελληνικών δημοτικών τραγουδιών και των φιλολογικών περιοδικών που φιλοξενούσαν λαογραφική ύλη κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα βλ.: Αραβαντινός, 1880: ια'-ιστ' και Λουκάτος, 1992: 60, 62-64.

²⁰ Το έργο του Schmidt „*Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder, gesammelt, übersetzt und erläutert von Bernhard Schmidt*“ αναφέρεται σε παραμύθια, παραδόσεις και δημοτικά τραγούδια από την Ελλάδα. Εκδόθηκε στη Λειψία το 1877 από τον εκδοτικό οίκο B.G. Teubner. Στη συγκεκριμένη συλλογή ο Schmidt έχει περιλάβει επιθανάτια μοιρολόγια, επειδή όμως στο έργο του δεν ήταν δυνατό λόγω παλαιότητας και σπανιότητας να υπάρξει πρόσβαση δε θα γίνει περαιτέρω αναφορά.

²¹ Τα δημοτικά τραγούδια καταγράφονται και αντιμετωπίζονται με τη λογοτεχνική μορφή που είχαν εκείνη την περίοδο. Η παροντική προσέγγιση αντιδιαστέλλεται με την παρελθοντική προσέγγιση των συλλογέων έναν αιώνα αργότερα, οι οποίοι προσέγγισαν τα δημοτικά τραγούδια ως υλικό που κάποτε δημιουργήθηκε και πρέπει να διασωθεί στις μνήμες των νεότερων.

1.1.1. Werner von Haxthausen Wien, 1815

„*Neugriechische Volkslieder gesammelt von Werner von Haxthausen*“

(*Νεοελληνικά Δημοτικά Τραγούδια συλλεγμένα από το Werner von Haxthausen*)

Ο Γερμανός φιλέλληνας Werner von Haxthausen ανήκει στον κύκλο των Γερμανών λαογράφων-φιλόλογων.²² Οι ιδεολογικές του πεποιθήσεις ήταν σύμφωνες με το πνεύμα του γερμανικού ρομαντισμού. Γοητευόταν από το φυσικό ελληνικό δημοτικό τραγούδι, το οποίο θεωρούσε πως αποτύπωνε την ιδιοσυγκρασία του ελληνικού λαού.

Ο von Haxthausen είχε ετοιμάσει τη συλλογή του από ελληνικά δημοτικά τραγούδια συνοδευμένα από έμμετρες γερμανικές μεταφράσεις από το έτος 1815. Η επίσημη έκδοση της συλλογής του von Haxthausen έγινε αρκετά αργότερα, το έτος 1935²³.

Στην συλλογή του περιέχονται τρία μοιρολόγια και ένα τραγούδι του Χάρου, σε σύνολο 49 τραγουδιών. Η προέλευση τους δεν αναφέρεται επακριβώς, αλλά προσδιορίζεται στην ευρύτερη περιοχή του «*Αρχιπελάγους*» (νησιά Αιγαίου Πελάγους). Σε κείμενό του σε γερμανικό περιοδικό ο ερευνητής αναφέρει σχετικά:

«Αυτά τα τραγούδια, που δεν είναι διόλου εκκλησιαστικά, αρχίζουν τώρα να εξαφανίζονται σε μεγάλο βαθμό. Τούτο το έθιμο κρατάει κάτι από τον αρχαίο ελληνικό χαρακτήρα: μάλιστα τα ίδια τραγούδια θα μπορούσαν να μας παραπλανήσουν ώστε να θεωρήσουμε πως προέρχονται από την ειδωλολατρική εποχή: απλώς και μόνον εκφράζουν την πιο βαθιά θλίψη για το ότι πρέπει να αποχαιρετήσουμε τη γη και τη χαρά, και καθόλου το χριστιανικό αίσθημα του οποίου τα τραγούδια μας δίνουν ελπίδα και χαρά για μια φωτεινή, αιώνια ζωή. Τα δύο τραγούδια που δημοσιεύονται εδώ είναι μοιρολόγια παιδιών, με τέτοιο θαυμαστό βάθος που τίποτε δεν μπορεί να σταθεί πλάι τους».²⁴

Ο von Haxthausen ανήκει στους ερευνητές που αντιμετώπισαν τα μοιρολόγια ως μία κατηγορία ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Οι κρίσεις του για τη συγκεκριμένη κατηγορία κινούνται αποκλειστικά σε αισθητικό και συναισθηματικό πλαίσιο.

²² Είχε στενές σχέσεις με τους αδερφούς Jakob και Wilhelm Grimm, τον J. Görres, τους Melhior και Sulpiz Boisserée και τον J.W. Goethe.

²³ Το 1816 η συλλογή κυκλοφορούσε στο Παρίσι σε χειρόγραφη μορφή με επιμέλεια του Werner von Haxthausen και του Θεόδωρου Μανούση, η οποία απετέλεσε τον αρχικό πυρήνα ή και τμήμα της συλλογής του Fauriel. Η έκδοση της συλλογής του Fauriel πρόλαβε την προς έκδοση συλλογή του von Haxthausen, με αποτέλεσμα ο δεύτερος να απογοητευθεί και να ματαιώσει την επίσημη έκδοση της δικής του. (Κυριακίδου-Νέστορος, 1997: 76 και υποσημείωση Νο 154, σελ.:195). Για περισσότερες πληροφορίες βλ.: Πολίτης Α., 1999: 295-300.

²⁴ Το παραπάνω απόσπασμα ανήκει σε κείμενο του von Haxthausen, που δημοσιεύτηκε το 1918 στο γερμανικό περιοδικό *Wünschelruth*. Το κείμενο αυτό συνόδευε τη γερμανική μετάφραση δύο ελληνικών επιθανάτιων μοιρολογιών, τα οποία είχε συμπεριλάβει στη συλλογή του. (Πολίτης Α., 1999: 111).

I.1.2. Claude Fauriel Paris, 1824-1825

« *Chants Populaires de la Grèce Moderne* » (Δημοτικά Τραγούδια από τη Μοντέρνα Ελλάδα)

Ο Γάλλος φιλέλληνας Claude Fauriel είναι ο πρώτος που εξέδωσε επίσημα την πρώτη συλλογή ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Διέθετε μία ευρύτατη μόρφωση, έχοντας τις ιδιότητες του φιλόλογου, ιστορικού, γλωσσολόγου και λαογράφου και ήταν στρατευμένος ενεργά στην υπόθεση του επαναστατικού εθνικισμού. Τα έτη 1824-1825 δημοσιεύθηκαν στο Παρίσι οι δύο τόμοι της συλλογής του, ενώ αργότερα μεταφράστηκε στα γερμανικά, στα αγγλικά και στα ρώσικα. Το υλικό της συλλογής του το συνέλεξε από εξόριστους Έλληνες λογίους στη Βενετία, από την ελληνική παροικία της Τεργέστης και από τους Έλληνες διανοούμενους φίλους του στο Παρίσι²⁵. Στην παρούσα συλλογή υπάρχουν τρία επιθανάτια μοιρολόγια και τρία τραγούδια του Χάρου σε σύνολο 128 τραγουδιών. Ο Fauriel αναφέρεται στην προέλευση των δύο εκ των τριών μοιρολογιών, τα οποία τα τοποθετεί γεωγραφικά στις περιοχές των Ιωαννίνων και του Ζαγορίου και χρονικά στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Τα δύο από τα μοιρολόγια τα εντάσσει στην κατηγορία των οικιακών τραγουδιών, ενώ το τρίτο μοιρολόι²⁶ και τα τρία τραγούδια του Χάρου τα εντάσσει στην κατηγορία των «πλαστών τραγουδιών»²⁷.

Ο Fauriel παραθέτει στην αρχή του δίτομου έργου του εκτενή προλεγόμενα, μέσω των οποίων παρουσιάζει μία συνολική προσέγγιση των προβλημάτων της «ελληνικής δημοτικής γλώσσας» και της «ελληνικής λαϊκής ποίησης». Αντιμετωπίζει τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια, όχι μόνο ως λαογραφικά δεδομένα, αλλά ως ποιητικά δημιουργήματα, μέσω των οποίων διαφαίνεται η γλωσσική ομοιογένεια του ελληνικού λαού. Παράλληλα, συνδέει την ελληνική λαϊκή ποίηση με την καθημερινή πραγματικότητα της νεοελληνικής αγροτικής κοινωνίας. Μέσα από αυτό το πρίσμα επιδιώκει να δώσει μία συνολική εικόνα του προφορικού πολιτισμού ενός λαού με κεντρικό άξονα την γλώσσα του. Ορμώμενος από την περίπτωση των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών δημιουργεί θεωρητικό πλαίσιο για τη λαϊκή ποίηση, σε

²⁵ Ο κύκλος των Ελλήνων φίλων του Fauriel στο Παρίσι απαρτιζόταν από άτομα του επαναστατικού εθνικιστικού κύκλου των Επτανήσων. Ο κύκλος αυτός είχε δύο βασικούς πόλους: α) το στενό του φίλο, Ανδρέα Μουστοξύδη και β) τους οπαδούς του Αδαμάντιου Κοραή: Ν.Σ. Πίκκολο, Τριαντάφυλλο Πατσούρη, Χριστόδουλο Κλωνάρη, Ιωάννη Μακρή, Νικόλαο Μαυρομάτη, Κωνσταντίνο Πολυχρονιάδη και Στρατή Καπανδάρη. Περισσότερες πληροφορίες για τους Έλληνες φίλους του Fauriel στο Παρίσι αλλά και τις επιρροές που δέχτηκε από αυτούς στο έργο του βλ.: Πολίτης Α., 1999: 238-268.

²⁶ Το μοιρολόι με τον τίτλο «*Ο Αποχαιρετισμός*» (αρχικός τίτλος: «*Μοιρολόγι εις θάνατον βρέφους*») ο Fauriel θεωρεί ότι είναι ένα τραγούδι ερωτικό, του αποχωρισμού. (Fauriel, 1999: 269).

²⁷ Ως πλαστά τραγούδια όριζε ο Fauriel τα διηγηματικά τραγούδια με θέμα μία φανταστική ιστορία.

αντιστοιχία με τις ρομαντικές θεωρίες για την γλώσσα²⁸. Αναπτύσσει την έννοια της *φυσικής ποίησης*, την οποία και αντιπαραβάλλει με την καλλιεργημένη ποίηση. Προσδίδει βαρύνουσα σημασία στην λαϊκή ποίηση των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών και προτρέπει για την καθιέρωση της μελέτης τους και της πολιτισμικής τους αξίας.

Όσον αφορά τα μοιρολόγια, ο Fauriel στα προλεγόμενα παραθέτει τη σημασία του όρου *μοιρολόγι* και το χαρακτηρίζει ως αντιπροσωπευτικό στοιχείο της ελληνικής εθνικής ταυτότητας.

«Τα νεκρικά τραγούδια με τα οποία θρηνούν τον θάνατο των συγγενών τα ξεχωρίζουν ονομάζοντας τα *μοιρολόγια*, σαν να λέμε «θρηνητικοί λόγοι, ολοφυρμοί». Τα μοιρολόγια έχουν ετούτο το κοινό με τ' άλλα τραγούδια του ιδιωτικού βίου, πως είναι εξίσου σε καθολική χρήση, εξίσου καθιερωμένα. Αλλά παρουσιάζουν ιδιοτυπίες που τα συνδέουν με ορισμένα από τα πιο αξιόλογα γνωρίσματα του χαρακτήρα και του πνεύματος του έθνους».²⁹

Δεν παραλείπει να αναφερθεί στη μορφολογική δομή των μοιρολογιών. Περιγράφει σε αισθητικό και όχι σε θεωρητικό πλαίσιο τη μορφολογία τους, τόσο φιλολογικά και μουσικά, όσο και τελεστικά. Δίνει βαρύτητα στον αυτοσχεδιασμό (ποιητικό και μουσικό) που χαρακτηρίζει τη δημιουργία των μοιρολογιών και στην εκστατική κατάσταση³⁰ των μοιρολογίστρων.

Ο Fauriel είναι ο πρώτος ερευνητής που αντιμετωπίζει το *μοιρολόι* ως τμήμα του ευρύτερου σώματος νεκρικών τελετών, υποστηρίζοντας ότι θα πρέπει να μελετάται ενταγμένο στο εθιμικό του πλαίσιο.³¹ Δίνει συνοπτική περιγραφή των πρακτικών που ακολουθούνται στην περίπτωση που αποβιώσει κάποιος. Περιγράφει τις πρώτες αντιδράσεις των συγγενών, το ντύσιμο του νεκρού και την εκφορά του, τη διαδικασία του μοιρολογίσματός του, τη νεκρώσιμη τελετή στην εκκλησία και την ταφή του. Τονίζει ότι τα μοιρολόγια δεν σταματούν μετά τον ενταφιασμό του νεκρού, διότι το ηθικό και το εθιμικό δίκαιο της ελληνικής κοινωνίας επιβάλλει τη συνέχισή τους για μακρά χρονική περίοδο. Αναφέρει τη γυναικεία πρωτοκαθεδρία στην πρακτική του μοιρολογιού³² και την ύπαρξη σε ορισμένες περιοχές γυναικών που εξασκούν ως επικουρικό επάγγελμα την ιδιότητά τους ως *καλές μοιρολογίστρες*.

²⁸ Είναι προφανές εδώ η αντιστοιχία με τη θεωρία της οργανικής γλώσσας (φυσική γλώσσα και γραπτή-έντεχνη γλώσσα) Βλ. υποσημείωση Νο.: 16.

²⁹ Fauriel, 1999: 32.

³⁰ Στο κείμενό του ο Fauriel τη χαρακτηρίζει ως *ορμητική έξαρση και ως παραλήρημα του πόνου*. (Fauriel, 1999: 81).

³¹ Fauriel, 1999: 26.

³² Ο Fauriel δεν αποκλείει ότι σε κάποιες περιοχές της Ελλάδας ίσως να μοιρολογούν και άνδρες, αν και το εντάσσει στην περίπτωση της εξαίρεσης. Αναφέρει τις πληροφορίες που είχε από το έργο του περιηγητή La Guilletière. Σε

Τα ελληνικά μοιρολόγια εξυπηρετούν τον Fauriel στην προσπάθειά του να αποδείξει την αρχαία ελληνική καταγωγή των Νεοελλήνων. Επιπλέον τον βοηθούν να αντικρούσει τις θεωρίες αμφισβήτησης της ελληνικής ταυτότητας από τους Douglas και Falmerayer.³³ Παραλληλίζει τα νεοελληνικά λαϊκά μοιρολόγια και τις τελετουργίες του θανάτου με αρχαιοελληνικά αντίστοιχά τους. Στην επιχειρηματολογία του χρησιμοποιεί αποσπάσματα από αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, όπως ο Όμηρος, ο Πλούταρχος και ο Σοφοκλής. Οδηγείται στο συμπέρασμα ότι η αρχαία ελληνική ποίηση, που αναφέρεται στο θάνατο και οι αρχαίες ελληνικές νεκρικές πρακτικές παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες στην εσωτερική δομή τους και στην εξωτερική τους έκφραση με τη λαϊκή ποίηση των επιθανάτιων μοιρολογιών και των θρηνητικών παραστάσεων αντίστοιχα.

Το έργο του Fauriel και η προσέγγισή του στα ελληνικά μοιρολόγια είναι μία προσεγμένη και άρτια για την εποχή της ερευνητική εργασία, η οποία βοήθησε ουσιαστικά στην απόδειξη της πολιτισμικής αξίας των Νεοελλήνων και στη θετική προδιάθεση των ευρωπαϊκών πολιτικών και πνευματικών κύκλων απέναντι στο ελληνικό ζήτημα για αυτοδιάθεση.³⁴

I.1.3. Niccolò Tommaseo Venezia, 1841-1842

“Canti Popolari Toscani, Corsi, Illirici, Greci”

(Δημοτικά Τραγούδια από Τοσκάνη, Κορσική, Ιλλυρία και Ελλάδα) [τόμοι 4]

Ο Δαλματός λόγιος και λογοτέχνης Niccolò Tommaseo τα έτη 1841-1842 εξέδωσε στη Βενετία το τετράτομο έργο του, ο τρίτος τόμος του οποίου περιέχει ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Ήταν αντίθετος να προτάξει στη συλλογή του οποιασδήποτε μορφής θεωρητικό ή ιδεολογικό πρόλογο, για το λόγο αυτό το έργο του θεωρήθηκε περισσότερο ποιητικό και πατριωτικό παρά επιστημονικό.³⁵ Στη συλλογή του περιλαμβάνονται 42 επιθανάτια μοιρολόγια τα οποία δεν διαχωρίζει σε περαιτέρω υποκατηγορίες, αλλά τα εντάσσει κάτω από το γενικό τίτλο «Ο Θάνατος». Τα μοιρολόγια καταγράφονται στην ιταλική και στην ελληνική γλώσσα, συνοδευόμενα από γλωσσικές παρατηρήσεις του συλλογέα.

ταξίδι του στην Αττική το 18^ο αιώνα άκουσε μία ομάδα βοσκών να μοιρολογεί πάνω από το κορμί ενός νεκρού συντρόφου τους. (Fauriel, 1999: 34).

³³ Βλ. υποσημείωση Νο.: 15.

³⁴ Herzfeld, 2002: 46-47.

³⁵ Κριαράς, 1960: 208 και Herzfeld, 2002: 74.

Τα μοιρολόγια παρουσιάστηκαν από το Δαλματό λόγιο ως συγκεκριμένη κατηγορία ελληνικών δημοτικών τραγουδιών χωρίς περαιτέρω ιστορικές, κοινωνικές και τελεστικές αναφορές. Η προσπάθεια του εστιάστηκε στην προβολή και στην αποτύπωση των φιλολογικών κειμένων με βάση τα τραγούδια που χρησιμοποιούσε ο λαός στην ελληνική ύπαιθρο. Ο Tommaseo είναι ο πρώτος συλλογέας που χρησιμοποίησε την αρχή των *παραλλαγών* στη λαϊκή ποίηση των δημοτικών τραγουδιών, βάσει της οποίας περιλαμβάνονται στη συλλογή του μοιρολόγια με τις παραλλαγές τους.

1.1.4. Γεώργιος-Ivanovich Ευλάμπιος Αγία Πετρούπολη, 1843

«Ο Αμάραντος, ήτοι τα Ρόδα της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, Δημοτικά Ποιήματα των Νεότερων Ελλήνων»

Ο Γεώργιος Ευλάμπιος ήταν ο πρώτος Έλληνας που εξέδωσε συλλογή ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, η οποία περιείχε μοιρολόγια. Η έκδοση της συλλογής έγινε στη Ρωσία το 1843, σε δίγλωσσο κείμενο, ελληνικό και ρωσικό. Στη συλλογή του περιέχονται εννέα μοιρολόγια στα 29 τραγούδια, για τα οποία δηλώνει πως ανήκουν σε ανέκδοτο υλικό του. Δεν αναφέρει καμία πληροφορία για την προέλευση των συγκεκριμένων μοιρολογιών παρά μόνο για το πλαίσιο της υπόθεσής τους. Είναι ο πρώτος ερευνητής, ο οποίος μας παρουσιάζει την χρήση των όρων «μοιρολόγι», «μοιριολόγι» και «μυριολόγι» και παραθέτει την ετυμολογική τους σημασία.³⁶

Ο Ευλάμπιος στράφηκε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην κατηγορία των μοιρολογιών, διότι θεώρησε ότι είναι «...το μόνο αποκλειστικά ελληνικό είδος τραγουδιού...»³⁷. Στο περιεχόμενό τους υποστηρίζει πως αντικατοπτρίζεται το ήθος των Ελληνίδων, εφάμιλλο με αυτό των αρχαίων προγόνων τους. Στην ενότητα του προλόγου του δίνει μια συνοπτική περιγραφή μέρους των νεοελληνικών νεκρικών πρακτικών. Αναφερόμενος στα μοιρολόγια προσπαθεί να εκφράσει την ελληνίζουσα εικόνα του νεοσύστατου ελληνικού έθνους-κράτους. Ήταν η ιδέα του ένδοξου παρελθόντος, η οποία μέσω των δημοτικών τραγουδιών είχε αναστηθεί ξανά. Θεωρεί

³⁶ Ο Ευλάμπιος διευκρινίζει ότι η λέξη «μοιρολόγι» στην καθομιλουμένη γλώσσα του λαού προφέρονταν από το λαό «μοιριολόγι» και η ετυμολογική της σημασία προέρχεται από τη λέξη «μοίρα» που σημαίνει τύχη. Η λέξη «μυριολόγι» προέρχεται από το αρχαίο ρήμα «μύρω – μύρομαι» δηλαδή ολοφύρομαι που σημαίνει τραγούδια στα οποία χύνονται δάκρυα (Ευλάμπιος, 1973: γ').

³⁷ Ευλάμπιος, 1973: στ'.

ότι τα μοιρολόγια είναι στοιχείο κατ' αποκλειστικότητα ελληνικό, μέσω του οποίου αποτυπώνεται το μεγαλείο και το ήθος της ελληνικής εθνικής ψυχής:

«Τα μοιρολόγια είναι το μόνο αποκλειστικά ελληνικό είδος τραγουδιού. Σ' αυτά φαίνεται πόσο τρυφερές και αφοσιωμένες στις οικογένειές τους είναι οι Ελληνίδες. Όταν κάποια στερηθή αγαπημένο πρόσωπο της οικογένειάς της, μένει απαρηγόρητη για πολύν καιρό και δεν αποχωρίζεται ποτέ της την λύπη, δημιουργώντας έτσι συγκινητικά τραγούδια για να ελαφρώσει την πονεμένη της καρδιά· και λοιπόν τη σύγχρονή μας λαϊκή ποίηση τη χαρακτηρίζουν τα τρυφερά αισθήματα του ωραίου φύλου, τα μοιρολόγια δηλαδή, αυτό το σπάνιο είδος τραγουδιών, που διαφέρει με την πρωτοτυπία του από τη λαϊκή ποίηση των άλλων λαών».³⁸

Ο Ευλάμπιος κινείται στο έργο του σε πορεία πολεμικής απέναντι στους ξένους φιλέλληνες συλλογείς³⁹ και ειδικότερα απέναντι στο Fauriel. Η οπτική του Ευλάμπιου εκφράζει την «ελληνίζουσα» εικόνα της Ελλάδας, σύμφωνα με την οποία οι αρχές του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού δεν έχουν χαθεί, αλλά ενυπάρχουν στις εκδηλώσεις του λαού, όπως για παράδειγμα εθιμικές πρακτικές και προφορικός πολιτισμός. Δεν τίθεται από την πλευρά του θέμα πολιτισμικής συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού, διότι σύμφωνα με τις «ελληνίζουσες» πεποιθήσεις του ο αρχαίος πολιτισμός δεν χάθηκε ποτέ. Για το λόγο αυτό, αντιτίθεται με τις μελέτες του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού από την πλευρά των φιλελλήνων λογίων και ειδικότερα του Fauriel, οι οποίοι προσπαθούν να αποδείξουν την ελληνική πολιτισμική συνέχεια και να προβάλλουν τη ρομαντική εικόνα της «ρωμαϊκής ψυχής» του Νεοέλληνα.

Στη θεματική των επιθανάτιων μοιρολογιών ο Ευλάμπιος θεωρεί για το Fauriel ότι τα κομμάτια «Μοιρολόγι Α'» και «Μοιρολόγι Β'» που παραθέτει στη συλλογή του είναι δημιουργήματα της φαντασίας του και οι πληροφορίες του για τον στιγμιαίο και αυτοσχεδιαστικό χαρακτήρα των μοιρολογιών είναι λανθασμένες⁴⁰. Η συγκεκριμένη κριτική του Ευλάμπιου κατά του Fauriel δεν ευσταθεί, σύμφωνα με στοιχεία σύγχρονων ερευνητών. Όσον αφορά στην πρώτη του θέση, ο Ευλάμπιος δε μπορούσε να αποδεχτεί δημιουργία μοιρολογίου από άτομο μη ελληνικής εθνικότητας (το ένα από τα δύο μοιρολόγια που παραθέτει ο Fauriel είναι από μουσουλμάνο «Τουρκάλα»)⁴¹. Η δεύτερη τοποθέτηση του Ευλάμπιου περί ελλείψεως αυτοσχεδιασμού στα μοιρολόγια είναι απόλυτη. Έχει παρατηρηθεί μοιρολόγια να προετοιμάζονται ανάλογα με την

³⁸ Ευλάμπιος, 1973: στ'.

³⁹ Η τάση αυτή είχε παρατηρηθεί σε αρκετούς Έλληνες *ελληνίζοντες* λογίους με αντιπροσωπευτικότερη την περίπτωση του Ζαμπέλιου, οι οποίοι ήταν αντίθετοι με την ακαδημαϊκή προσέγγιση που ακολουθούσαν οι Ευρωπαίοι ερευνητές και με την προβολή εκ μέρους των φιλελλήνων της ρομαντικής εικόνας της *ρωμοσύνης* του ελληνικού λαού και όχι της *ελληνικότητάς* του (Herzfeld, 2002: 71-72 & 216-221). Θεωρούσαν ότι οι ξένοι ερευνητές όσο καλοπροαίρετοι κι αν ήταν δε διέθεταν το γνωστικό πλαίσιο, έτσι ώστε να κατανοήσουν τα ήθη και τα έθιμα του ελληνικού λαού. Για το λόγο αυτό στο έργο τους κατέληγαν σε λανθασμένα αποτελέσματα.

⁴⁰ Ευλάμπιος, 1973: δ'.

⁴¹ Πρβλ.: Herzfeld, 2002: 69-70.

περίσταση, να μαθαίνονται και να κινούνται πάνω σε παλαιότερα μοτίβα⁴² και να αυτοσχεδιάζονται στο πλαίσιο μίας ιδιάζουσας περίπτωσης νεκρού ή ενός αντιφωνικού διαλόγου των μοιρολογίστρων⁴³.

I.1.5. Αντώνιος Μανούσος Κέρκυρα, 1850

«Τραγούδια Εθνικά»

Ο Αντώνιος Μανούσος ήταν ο πρώτος Έλληνας λόγιος που εξέδωσε αποκλειστικά στην ελληνική γλώσσα συλλογή δημοτικών τραγουδιών. Στη συλλογή του περιέχονται επτά μοιρολόγια και τρία τραγούδια του Χάρου σε σύνολο 166 τραγουδιών. Το υλικό του το συνέλεξε με προσωπική του έρευνα (όσον αφορά τα τραγούδια με προέλευση από τη νησιωτική περιοχή των Επτανήσων) και στηριζόμενος σε υλικό που είχε ήδη δημοσιευθεί από άλλους συλλογείς. Ελάχιστες εισαγωγικές πληροφορίες δίνονται για την προέλευση και για το πλαίσιο τέλεσης των μοιρολογιών και όσες παραθέτει είναι δανεισμένες από τη συλλογή του Fauriel. Ο Μανούσος προβάλλει μέσω των μοιρολογιών την πολιτισμική αξία του οικιακού βίου των Νεοελλήνων.

I.1.6. Σπυρίδων Ζαμπέλιος Κέρκυρα, 1852

«Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος»

Η συλλογή του Ζαμπέλιου περιέχει 196 τραγούδια εκ των οποίων εννέα από αυτά ήταν έντεχνες συνθέσεις⁴⁴. Ο αριθμός των μοιρολογιών που υπάρχουν στη συλλογή του ανέρχεται στα οκτώ, δύο από αυτά ήταν συνθέσεις του Δ. Σολωμού. Τα μοιρολόγια τα εντάσσει στην κατηγορία *ποικίλα άσματα*. Σχολιασμός του Ζαμπέλιου σχετικός με τα μοιρολόγια δεν παρατίθεται στη συγκεκριμένη συλλογή, αλλά στη μονογραφία του «*Σκέψεις Περί Ελληνικής Ποιήσεως*» η οποία εκδόθηκε το έτος 1859.

⁴² Πρβλ.: Μότσιοις, 1995: 22-29.

⁴³ Πρβλ.: Alexίου, 2002: 210, 212 και Σερεμετάκη, 1999: 141-143.

⁴⁴ Το σώμα των έντεχνων τραγουδιών αποτελείται από τρία τραγούδια του Διονυσίου Σολωμού (δύο από αυτά ήταν μορφές μοιρολογιών), από το Θούριο του Ρήγα Φεραίου, από δύο τραγούδια των Ιουλίου Τυπάλδου και του Π. Λάμπρου και από ακόμα τρία τραγούδια αγνώστων. (Αποστολάκης, 1929:12).

Ο Ζαμπέλιος ως ελληνίζων Έλληνας λόγιος αντιμετώπισε τα δημοτικά τραγούδια και ειδικότερα τα μοιρολόγια ως βασικό μέσο διατήρησης του *αληθινού ελληνικού χαρακτήρα*⁴⁵ και συνέχισης του αρχαίου τραγικού πνεύματος:

«Τα Μυρολόγια των γυναικών μας, θαυμαστά ελεγιογραφίας αριστουργήματα, αυτόφωτα της ελληνικής ευαισθησίας προϊόντα, μεταφρασθέντα εις τας κυριωτέρας των ευρωπαϊκών γλωσσών, κινούσι των θαυμασμόν των ποιητών, και εφελκύουσι των γραμματολόγων την προσοχήν, όσον ουδέν άλλον, έστω και το εντεχνότερον, των λοιπών εξηγγελισμένων και τετορνευμένων ημών στιχουργημάτων. Η μίμησης ξένων υπογραμμών δεν εισεχώρησεν εν αυτοίς. Αναμνήσεις κλασικών, ή ρωμαντικών, ή άλλων ετερόγλωσσων αναγνωσμάτων, εντυπώσεις έξωθεν προελθούσαι δεν νοθελοῦσι την ουσίαν των. Διο και πρωτότυπον εν αυτοίς εμποητικόν ενδιαπρέπει, και νευρώδης ισχύς δραματική εμπεριέχεται, και αυτοδύναμον παραστατικόν τ' αντικείμενα προσωποποιεί, και εικονογραφήματα ευρώστως εκτυπωμένα ενεξάλασσονται».⁴⁶

Επιπλέον, τα συνέδεσε με τη νεκρώσιμη ακολουθία της ορθόδοξης εκκλησίας. Από τις παραπάνω θέσεις του για τα μοιρολόγια διαφαίνεται η προσπάθεια σύνδεσης του νεοσύστατου ελληνικού έθνους κράτους με το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν και με την ορθόδοξη χριστιανική εκκλησία.

I.1.7. Arnoldus Passow Λειψία, 1860

«Ρωμαίικα Τραγούδια, Popolaria Carmina Graecia Recentioris»

Ο Γερμανός ερευνητής Arnoldus Passow, μετά την πολύχρονη παραμονή του στην Ελλάδα στο πλαίσιο των ερευνητικών του εξορμήσεων, ήταν εκείνος ο οποίος πρώτος συγκέντρωσε το έργο των περισσότερων προηγούμενων συλλογών⁴⁷ και μαζί με το δικό του το εξέδωσε στη Λειψία το 1860. Σε σύνολο 646 τραγουδιών περιέχονται 69 μοιρολόγια. Υπάρχουν δύο κατηγορίες στις οποίες κατατάσσονται τα μοιρολόγια: τα “myrologia” και τα τραγούδια του Χάρου. Σε αυτές έχει εντάξει τραγούδια (ακριτικά, ιστορικά, παραλογές), που αν και δεν είχαν χρήση με τελετουργίες θανάτου, η πλοκή τους περιστρέφεται γύρω από τη θεματική του. Το καινούριο στοιχείο που διαθέτει η συλλογή του Passow είναι η αναφορά στον τόπο προέλευσης των μοιρολογίων.

⁴⁵ Ο Ζαμπέλιος χώρισε την ελληνική ιστορία σε τρεις φάσεις: α) την αρχαία, β) τη μεσαιωνική και γ) τη νεώτερη. Τη μεσαιωνική φάση την χαρακτήρισε εθνικά οπισθοδρομική. Τα στοιχεία που επέδρασαν καταλυτικά κατά τη γνώμη του στη συντήρηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης φάσης, ήταν η εκκλησία και τα δημοτικά τραγούδια. (Herzfeld, 2002: 80-81).

⁴⁶ Ζαμπέλιος, 1859: 44.

⁴⁷ Στην εισαγωγή του αναφέρει 24 διαφορετικές πηγές από τις οποίες άντλησε το υλικό του. (Passow, 1860: vi-vii).

Συνοδευτικά, υπάρχουν εκτενές γλωσσάριο επεξήγησης τοπικών ιδιωματισμών και γεωγραφικό γλωσσάριο.

I.1.8. Συμπεράσματα Ενότητας I.1.

Οι Ευρωπαίοι φιλέλληνες και Έλληνες λόγιοι της διασποράς αντιμετώπισαν το *μοιρολόι* ως ενιαία κατηγορία στις συλλογές τους με δημοτικά τραγούδια και εστιάστηκαν στο θεματικό του περιεχόμενο και στην γλώσσα του.⁴⁸ Στις περιπτώσεις των Faugier, Ευλάμπιου και Ζαμπέλιου η κατηγορία των μοιρολογιών λειτουργεί ως ισχυρό αποδεικτικό στοιχείο ελληνικότητας και πολιτισμικής αξίας του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού. Παρουσίασαν τα μοιρολόγια για την αξία του λαϊκού ποιητικού τους λόγου. Οι Ευρωπαίοι φιλέλληνες προσπαθούν να προβάλλουν στους ευρωπαϊκούς κύκλους το ήθος και το χαρακτήρα του Νεοέλληνα, τη *ρωμαίικη ψυχή*. Οι Έλληνες λόγιοι ήταν αντίθετοι με την εικόνα της *ρωμιοσύνης* και εστίαζαν τις προσπάθειές τους στην προβολή του ένδοξου αρχαιοελληνικού χαρακτήρα και της τεκμηρίωσης της ελληνικής εθνικής συνέχειας.

⁴⁸ Μελετητές όπως η Κυριακίδου-Νέστορος (1997: 69-71) και ο Βαρβούνης (1993: 19) θεωρούν ότι οι συγκεκριμένες μελέτες λειτούργησαν προδρομικά για την Ελληνική Λαογραφική Σχολή. Την περίοδο του 19^{ου} αιώνα που εμφανίστηκαν οι συγκεκριμένες συλλογές την έχουν επονομάσει ως «*πρωτοεπιστημονική περίοδο της ελληνικής λαογραφίας*».

I.2. Εθνολόγοι Ερευνητές

Οι Γερμανοί εθνολόγοι και οι Έλληνες λαογράφοι φιλόλογοι, που είχαν επηρεαστεί από τη ρομαντική θεώρηση της γερμανικής εθνολογικής σχολής ασχολήθηκαν με το *μοιρολόι* ως γραμματειακό έργο από τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στη βιβλιογραφία της συγκεκριμένης περιόδου υπάρχουν τρεις μελέτες,⁴⁹ οι οποίες ανήκουν χρονικά στην τρίτη και την τέταρτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, δηλαδή στην πρώιμη περίοδο της γερμανικής εθνολογίας. Οι τρεις μελέτες έχουν ως κοινό τους στοιχείο τη φιλολογική προσέγγιση και ανάλυση των μοιρολογιών αλλά ακολουθούν διαφορετικές κατευθύνσεις.

Η γερμανική εθνολογική σχολή επηρέασε θεωρητικά ερευνητές που ασχολήθηκαν με τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού και ειδικότερα με κατηγορίες που είχαν άμεση σχέση με την λαϊκή, γλωσσική έκφραση (τραγούδια, παραμύθια, παροιμίες). Με βάση τη βιβλιογραφία των τελών του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα διαφαίνεται το έντονο ενδιαφέρον των Γερμανών εθνολόγων για ζητήματα του ελληνικού, λαϊκού, προφορικού πολιτισμού. Το ενδιαφέρον της γερμανικής εθνολογικής σχολής για αρχαιοελληνικά και νεοελληνικά πολιτισμικά θέματα πήγαζε από το θαυμασμό των Γερμανών διανοούμενων για την κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική δομή της αρχαίας Ελλάδας και από την αντίληψή τους ότι ο ελληνικός πολιτισμός ήταν ένα από τα σημαντικότερα πολιτισμικά κέντρα του αρχαίου κόσμου.

Το επιστημονικό ενδιαφέρον των Γερμανών εθνολόγων ήταν ένας σημαντικός παράγοντας σπουδαστικής προσέλευσης Ελλήνων λαογράφων φιλόλογων. Οι Έλληνες λαογράφοι φιλόλογοι των τελών του 19^{ου} αιώνα χρησιμοποίησαν σε σημαντικό βαθμό θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία της γερμανικής εθνολογικής σχολής. Πιο συγκεκριμένα, ήταν ένα από τα δύο βασικά θεωρητικά συστήματα, που ενέπνευσαν το Νικόλαο Πολίτη στη δόμηση του θεωρητικού πλαισίου, βάσει του οποίου όρισε την επιστήμη της Λαογραφίας στην Ελλάδα. Επιπροσθέτως, η χρήση των γερμανικών ρομαντικών θεωριών βοήθησαν την ελληνική διάνοηση των αρχών του 20^{ου} αιώνα να

⁴⁹ Στη συγκεκριμένη κατηγορία ανήκουν επίσης οι μελέτες των Bernhard Schmidt και John Schmitt, στις οποίες λόγω παλαιότητας και σπανιότητας δεν υπήρξε πρόσβαση. Η μελέτη του B. Schmidt είναι το άρθρο „Tötengebräuche und Gräberkultus im Heutigen Griechenland“ (Επιθανάτια Έθιμα και Επιτάφια Τέχνη στη Σημερινή Ελλάδα), in *Archiv für Religionswissenschaft*, Freiburg, Vol.: 24 (1926) Seiten: 281-285 und Vol.: 25 (1927) Seiten: 52. Η μελέτη του J. Schmitt είναι το άρθρο „Myrolog oder Moirolog“ (Μυρολόι ή Μοιρολόι), in *Indogermanische Forschungen*, Straßburg / Berlin, Vol.: 12 (1901) Seiten: 6-12.

δομήσει ένα επιστημονικό πλαίσιο έρευνας για τον ελληνικό, λαϊκό, προφορικό πολιτισμό, έτσι ώστε να αποδείξει την ελληνικότητα και την αξία του νεοελληνικού πολιτισμού. Ο απώτερος στόχος των Ελλήνων διανοούμενων ήταν να ισχυροποιηθεί η πολιτική και η πολιτισμική θέση του νεοσύστατου ελληνικού έθνους κράτους στους ευρωπαϊκούς κύκλους διανόησης. Για αυτούς τους τρεις λόγους που προαναφέρθηκαν, καθώς επίσης και για να γίνει καλύτερα κατανοητό το θεωρητικό υπόβαθρο στα έργα των Ελλήνων λαογράφων στις επόμενες ενότητες θα υπάρξει στη συνέχεια μία συνοπτική αναφορά στο θεωρητικό πλαίσιο της γερμανικής εθνολογίας.

Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα είχαν αναπτυχθεί στο νεοσύστατο έθνος κράτος της Γερμανίας κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες παρόμοιες με αυτές που επικρατούσαν στην Ελλάδα από τα μέσα έως και τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η εμφάνιση της γερμανικής εθνολογίας ήταν η επιστημονική λύση για πολλά εθνοτικά και θεωρητικά ζητήματα του υπό δημιουργία γερμανικού έθνους και παράλληλα εξέφρασε την κοινωνικοπολιτική ανάγκη της γερμανικής διανόησης για πολιτισμική αναγνώριση. Η εθνολογία ως επιστήμη εξέφρασε την ανάγκη των Γερμανών ρομαντικών διανοούμενων να αντιταχθούν σε ένα κοινωνικοπολιτικό κατεστημένο, που τους τοποθετούσε σε εθνικό πλαίσιο στο περιθώριο.⁵⁰ Το κοινό στοιχείο, πάνω στο οποίο μπορούσαν να στηριχθούν οι Γερμανοί διανοούμενοι, για να αντιμετωπίσουν τον παραγκωνισμό τους από την άρχουσα τάξη, ήταν η γερμανική γλώσσα και οι καλλιτεχνικές της εκφράσεις (λογοτεχνία, ποίηση).

Οι σημαντικότεροι θεωρητικοί της γερμανικής εθνολογίας ήταν ο Johann Gottfried von Herder, ο Jakob Grimm και ο Wilhelm Heinrich Riehl (συνοπτική παρουσίαση της θεωρητικής πορείας της γερμανικής εθνολογίας φαίνεται στο Διάγραμμα I.2.α). Ο von Herder στα τέλη του 18^{ου} αιώνα εξέφρασε την αρχή της *καλλιέργειας* της μητρικής γλώσσας.⁵¹ Προσπαθώντας να αντιμετωπίσει ένα ισχυρό και δομημένο μοντέλο καλλιέργειας, όπως ήταν το γαλλικό σε σύγκριση με το γηγενές

⁵⁰ Οι Γερμανοί, αστοί διανοούμενοι του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα δεν είχαν την οικονομική ευχέρεια των Γάλλων και Άγγλων διανοητών, ώστε να διεκδικήσουν οποιαδήποτε μορφή πολιτική εξουσία. Βρίσκονταν διεσπαρμένοι σε πολλά επαρχιακά κέντρα σε αντίθεση με τους Γάλλους και τους Άγγλους διανοητές, οι οποίοι είχαν ως πνευματικά κέντρα τους το Παρίσι και το Λονδίνο αντίστοιχα. Οι σχέσεις των Γερμανών διανοούμενων με την άρχουσα, αριστοκρατική τάξη ήταν τεταμένες. Αιτία της παραπάνω κατάστασης ήταν ο έντονος δεσποτισμός από την πλευρά των αριστοκρατών και ο απόλυτος από την πλευρά τους ενστερνισμός, σε επίπεδο μίμησης, του γαλλικού μοντέλου καλλιέργειας

⁵¹ Στο έργο του «*Ιδέες σχετικά με τη Φιλοσοφία της Ιστορίας της Ανθρωπότητας*» [1784-1791] ο Herder υποστήριξε πως μόνο η καλλιέργεια της μητρικής γλώσσας μπορεί να είναι το μέσο, με το οποίο ένας λαός θα ξεπεράσει το στάδιο της βαρβαρότητας.

γερμανικό, ο von Herder εισήγαγε την παράμετρο της *ποικιλομορφίας*⁵² στην καλλιέργεια. Το αποτέλεσμα ήταν να ασκήσει κριτική στην μονογραμμική πορεία τελειοποίησης της ανθρωπότητας⁵³ και να προβάλλει την καλλιέργεια „Kultur“ ως την ξεχωριστή πολιτισμική ιδιοσυγκρασία του κάθε λαού, η οποία θα μπορούσε να είναι τόσο ποικιλόμορφη όσο και ο αριθμός των λαών που ζει στον πλανήτη.⁵⁴

Η έμφαση στη σημασία του γεωγραφικού καθορισμού ενός λαού δημιούργησε την ανάγκη στο von Herder να επεξηγήσει τον όρο έθνος, ως την αδιάρρηκτη ενότητα μίας ιδιαίτερης περιοχής, μίας ιδιαίτερης καλλιέργειας „Kultur“, και ενός ιδιαίτερου πολιτισμικού χαρακτήρα „Kulturcharakter“⁵⁵. Με τον τρόπο αυτό πρόβαλλε το *εθνικό κράτος* ως φυσικό πολιτικό θεσμό και ως θεμελιακή και νόμιμη αρχή κοινωνικής οργάνωσης κάθε λαού. Οι τρεις βασικές παράμετροι της θεωρίας του von Herder έγιναν τα ισχυρά στοιχεία αντίστασης της γερμανικής διάνοησης στην επιβολή του γαλλικού πολιτισμικού προτύπου.

Το θεωρητικό πλαίσιο της περιόδου πριν την επίσημη επιστημονική οριοθέτηση της γερμανικής εθνολογίας εμπλουτίστηκε επίσης από την *οργανική θεωρία της γλώσσας* με βασικό υποστηρικτή της το Jakob Grimm. Η οργανική θεωρία της γλώσσας αντιμετώπιζε την γλώσσα ως έναν οργανισμό, ο οποίος αποτελείται από δύο στοιχεία, τη *φυσική* και την *γραπτή γλώσσα*.⁵⁶ Με βάση τη συγκεκριμένη αρχή, ο Grimm προσδίδει ιδιαίτερη αξία στη λαϊκή προφορική γλώσσα (φυσική γλώσσα), για την οποία παράλληλα θεωρεί ότι αποτελεί έμπνευση της λόγιας γλώσσας (γραπτή γλώσσα). Με τον τρόπο αυτό, κατάφερε να δημιουργήσει την ιδέα ενός πολιτισμικού δικτύου, το οποίο περιλάμβανε την αρχαία και τη λαϊκή τέχνη, την γραπτή ιστορία του πολιτισμού

⁵² Οι αιτίες οι οποίες σύμφωνα με τον Herder ευθύνονταν για τη διαφοροποίηση στην καλλιέργεια του κάθε λαού ήταν οι γεωγραφικές και κλιματολογικές συνθήκες και τα ιδιαίτερα ήθη και οι παραδόσεις που αναπτύσσονται ως συνέπεια της πρώτης αιτίας.

⁵³ Η μονογραμμική πορεία τελειοποίησης της ανθρωπότητας στηρίζεται στις αρχές του γαλλικού διαφωτισμού. Αντιπροσωπεύει τη θεωρία της «μονογένεσης», στην οποία προβάλλεται η ύπαρξη ενός και μοναδικού πολιτισμικού μοντέλου. Το μοντέλο αυτό είναι κοινό για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η καλλιέργεια κάθε λαού βρίσκεται κάθε φορά και σε διαφορετικό επίπεδο, οδεύοντας προς την απόλυτη μορφή του συγκεκριμένου μοντέλου. (Barnard, 2004: 23-24).

⁵⁴ Η θεωρητική υποστήριξη της παραπάνω θέσης έγινε έναν αιώνα αργότερα από τους Γερμανό-αυστριακούς εθνολόγους (ανθρωπο-γεωγράφους) με τη θεωρία των «Κύκλων του Πολιτισμού» (Kulturkreislehre), με βάση την οποία τα κέντρα του πολιτισμού στον κόσμο θεωρούσαν ότι ήταν περισσότερα του ενός. Ο τρόπος λειτουργίας της θεωρίας των «Κύκλων του Πολιτισμού» είναι τα πολιτισμικά στοιχεία να διαχέονται από περισσότερα του ενός πολιτισμικά κέντρα, οδηγούμενα προς τις κοινού κέντρου περιφέρειες και σχηματίζοντας «κύκλους πολιτισμού» (Kulturkreis) με κοινό κέντρο και κατ' επέκταση με κοινή καταγωγή. Αυτό λοιπόν που καθορίζει την ταξινόμηση των πολιτισμικών φαινομένων είναι η κοινή τους καταγωγή, δηλαδή σε ποιον κύκλο ανήκουν. (Κυριακίδου-Νέστορος, 1997: 114 και αναλυτικότερα βλ. Petermann, 2004: 583-593).

⁵⁵ Beer, 2003: 53-72.

⁵⁶ Ο Grimm με εργαλείο το, από κοινού με τον αδερφό του, έργο τους «*Παιδικά και Οικιακά Παραμύθια*», το οποίο δημοσιεύτηκε τμηματικά τα έτη 1812, 1815 και 1823, υποστήριξε ότι η εξέλιξη της γλώσσας ξεκινάει από τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα και όχι από τις τάξεις των λογίων αριστοκρατών.

και τις λαϊκές προφορικές παραδόσεις. Το συνενωτικό στοιχείο του ήταν η φυσική γλώσσα, η οποία στη συνέχεια λειτουργούσε ως οδηγός της γραπτής γλώσσας⁵⁷.

Ο διανοητής που όρισε ωστόσο θεωρητικά τη γερμανική εθνολογία ως επιστήμη και παράλληλα της προσέδωσε εθνικό χαρακτήρα ήταν ο Wilhelm Heinrich Riehl⁵⁸. Στο έργο του «*η Λαογραφία ως Επιστήμη*» το 1859 διατυπώνει τους στόχους της νεοσύστατης επιστήμης, οι οποίοι χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες τους ερευνητικούς, τους κοινωνικό-πολιτικούς και τους παιδευτικούς. Οι ερευνητικοί στόχοι της λαογραφίας σύμφωνα με το Riehl είναι να μελετήσει τον χαρακτήρα του λαού και να αποκαλύψει την αλήθεια της αυτοσυνείδησης της λαϊκής ζωής. Οι κοινωνικό-πολιτικοί στόχοι της είναι να εξελιχθεί σε πολύτιμο εργαλείο για την κυβερνητική επιστήμη, να συστηματοποιήσει την αναρχία των πολιτικών πράξεων και να θέσει λογικούς όρους σύμφωνους με τη λαϊκή συνείδηση στις πολιτικές πράξεις. Οι παιδευτικοί της στόχοι, οι οποίοι της προσέδωσαν τον χαρακτήρα της εθνικής επιστήμης, είναι να εκπαιδεύσει και να διαπλάσει μία ενιαία μορφή εθνικού χαρακτήρα στις λαϊκές τάξεις.

1.2.1. Maria Joannidu München, 1938

„*Untersuchungen zur Form der Neugriechischen Klagelieder, (Moirologien)*“

(*Ερευνα στη Μορφή των Νεοελληνικών Μοιρολογιών*)

Η πρώτη εργασία ανήκει στην Ελληνίδα ερευνήτρια του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών, Μαρία Μπαρμπάρη-Ιωαννίδου⁵⁹. Ο τίτλος της εργασίας της είναι «*Ερευνα στη Μορφή των Νεοελληνικών Μοιρολογιών*». Η επιστημονική κατεύθυνση της εργασίας είναι φιλολογική με επίκεντρο μελέτης τη λογοτεχνική δομή των νεοελληνικών μοιρολογιών. Το μεγαλύτερο τμήμα των μοιρολογιών, πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η Ιωαννίδου στην έρευνά της, το άντλησε από το αρχαιακό υλικό του

⁵⁷ Weber-Kellermann / Bimmer / Becker, 2003: 34-36.

⁵⁸ Στη γερμανική γλώσσα έχουν χρησιμοποιηθεί τέσσερις όροι για τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού. Ο πρώτος που χρησιμοποιήθηκε από τον J. Grimm ήταν ο όρος „Germanistik“, ο οποίος δήλωνε τη μελέτη του γερμανικού λαϊκού πολιτισμού. Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε από το W.H. Riehl ο όρος „Volkskunde“, του οποίου η ελληνική απόδοση είναι «λαογραφία». Ο συγκεκριμένος όρος απέδιδε την ονομασία της πρώιμης φάσης της γερμανικής εθνολογίας από την αρχική της εμφάνιση μέχρι και τις πρώτες τέσσερις δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Ο όρος αυτός όριζε την γνώση, που έχουν οι κοινωνικοί επιστήμονες λαογράφοι για το λαό, κοινώς τη λαογνωσία. Τη σημερινή εποχή ο όρος αυτός αποδίδει συγκεκριμένη ερευνητική κατηγορία της γερμανικής εθνολογίας, ήτοι την καταγραφή και τη μελέτη των λαϊκών ηθών, εθίμων και δοξασιών καθώς και των δημιουργημάτων λαϊκής τέχνης (κοσμήματα, ενδύματα, κεντήματα, εργαλεία κ.α.). Ο τρίτος κατά σειρά όρος είναι ο „Völkerkunde“ ο οποίος σημασιολογικά ταυτίζεται με τον τέταρτο και διεθνή όρο „Ethnologie“ (εθνολογία). Ο όρος „Völkerkunde“ χρησιμοποιείται για να εκφράσει τις εθνολογικές σπουδές στη Γερμανία. (Κυριακίδου-Νέστορος, 1997: 149 και Barnard, 2000: 2).

⁵⁹ Η εργασία είναι η διδακτορική της διατριβή στο τμήμα Μεσαιωνικής και Νεοελληνικής Φιλολογίας, στη Φιλοσοφική Σχολή, του Μονάχου, την οποία υποστήριξε το 1935.

Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών. Στην ανάλυση της εργασίας της, αλλά και στην εξαγωγή των συμπερασμάτων της χρησιμοποιεί θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία της γερμανικής εθνολογίας.

Η Ιωαννίδου επισημαίνει τη δυσκολία που υπάρχει στον τρόπο συλλογής και κατηγοριοποίησης των μοιρολογιών. Αναλύει τη λογοτεχνική δομή τους παρουσιάζοντας: α) τα τμήματα του προλόγου και του epilόγου και τα τυπικά μοτίβα που χρησιμοποιούνται σε αυτά, β) τα στοιχεία της στιχουργικής των κειμένων των μοιρολογιών (μέτρο, ομοιοκαταληξία, στροφή, ρίμα), γ) τη λειτουργία των λογοτεχνικών στοιχείων (αποστροφή, επιφώνηση, ρεφρέν, αντιφώνηση, αντίθεση, ρητορική ερώτηση) και δ) τη σημασία της διάρθρωσης και εξέλιξης των ποιητικών κειμένων (μονόλογος, διάλογος, προοίμια). Επιπλέον, επισημαίνει τη μορφολογική σχέση που έχουν τα επιθανάτια μοιρολόγια με έτερα θρηνητικού ύφους δημοτικά τραγούδια, όπως της ξενιτιάς, γαμήλια αποχαιρετισμού της νύφης, του Χάρου και του Κάτω Κόσμου, θρησκευτικά μοιρολόγια της Παναγίας και ιστορικούς θρήνους για την άλωση πόλεων.

Η Ιωαννίδου καταλήγει ότι τα νεοελληνικά μοιρολόγια διαφοροποιούνται μορφολογικά από τα δημοτικά τραγούδια των άλλων κατηγοριών και τονίζει ότι υπάρχουν αρκετές μορφολογικές ιδιαιτερότητες ανάμεσα σε μοιρολόγια διαφορετικών περιοχών. Συγκρίνοντας τα νεοελληνικά μοιρολόγια με τους επιθανάτιους θρήνους της αρχαίας ελληνικής ποίησης αποδεικνύει τις ομοιότητες στη λογοτεχνική δομή αλλά και τις αλλαγές που έχουν επέλθει, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο σχέση «συνέχειας» στα δύο είδη.

1.2.2. Eugen Reiner Stuttgart, 1938

„Die Rituelle Totenklage der Griechen“ (Οι Τελετουργικοί Επιθανάτιοι Θρήνοι των Ελλήνων)⁶⁰

Η επιστημονική κατεύθυνση της εργασίας του Reiner είναι ιστορική-αρχαιολογική. Ο Reiner είναι ο πρώτος ερευνητής που αντιμετωπίζει τη θεματική των μοιρολογιών ως μία τριμερή μορφή⁶¹ παράστασης (λόγος, τραγούδι, κίνηση). Η

⁶⁰ Στη βιβλιογραφία το έργο συναντάται και με έναν αναλυτικότερο τίτλο: „Die Rituelle Totenklage der Griechen nach den Schriftlichen und Bildlichen Quellen dargestellt“, (Οι Τελετουργικοί Επιθανάτιοι Θρήνοι των Ελλήνων σύμφωνα με τις Γραπτές και τις Εικονογραφικές Πηγές).

⁶¹ Alexiou, 2002: 7, Lonsdale, 1993: 206-233.

κύρια θέση του συγγραφέα είναι ότι τα νεοελληνικά μοιρολόγια είναι επιβιώματα των αρχαιοελληνικών επιθανάτιων θρήνων.

Τη θεώρησή του αυτή την στηρίζει με τα κοινά στοιχεία στη μορφολογική δομή του αρχαιοελληνικού γόου και των νεοελληνικών επιθανάτιων μοιρολογιών. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται είναι: α) η συνολική εικόνα σύμφωνα με τις γραπτές πηγές αλλά και με την λαϊκή παράδοση, β) το περιεχόμενο και τα θεματικά μοτίβα που χρησιμοποιούνται, γ) οι λαϊκές δοξασίες για το θάνατο που διαφαίνονται μέσω των κειμένων, δ) η μετρική και στιχουργική φόρμα, ε) η λειτουργία του προοιμίου, στ) η ένταξη μέσα σε συγκεκριμένα εθιμικά πλαίσια, ζ) ο τρόπος τέλεσης, η) η κοινωνική λειτουργία τους κατά την εκφορά του νεκρού και κατά την ταφή και θ) ο ρόλος των αντρών και των γυναικών κατά τη διάρκεια της τέλεσής τους, με ιδιαίτερη έμφαση στη σημαίνουσα θέση που κατέχουν οι γυναίκες.

1.2.3. **Fritz Boehm** Berlin, 1947

„Die Neugriechische Totenklage“ (Τα Νεοελληνικά Μοιρολόγια)

Η τρίτη εργασία ανήκει στο γερμανό φιλόλογο και λαογράφο Fritz Boehm και πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με τη συλλογέα και μεταφράστρια ελληνικών δημοτικών τραγουδιών Hedwig Lüdecke⁶². Η εργασία είχε τίτλο «Τα Νεοελληνικά Μοιρολόγια», εκδόθηκε το 1947 και η επιστημονική της κατεύθυνση ήταν φιλολογική λαογραφική. Το κύριο σώμα των επιθανάτιων μοιρολογιών που έχουν χρησιμοποιηθεί ανήκουν στο Λαογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών.

Ο ερευνητικός στόχος του Boehm είναι η προσέγγιση των νεοελληνικών δοξασιών και κοσμοθεωριών για το θάνατο μέσω των επιθανάτιων μοιρολογιών. Τα στοιχεία που τονίζονται ιδιαίτερα στη μελέτη του είναι: α) η έντονη παρουσία των γυναικών στην τέλεση των μοιρολογιών, β) ο μεγαλύτερος βαθμός επιβίωσης των δοξασιών για το θάνατο και των επιθανάτιων πρακτικών στους ορθόδοξους χριστιανούς σε σύγκριση με τους καθολικούς και τους διαμαρτυρόμενους χριστιανούς, γ) η καταγωγή των νεοελληνικών μοιρολογιών από την αρχαία Ελλάδα σε αντιδιαστολή με τις θεωρίες προέλευσής τους από ασιατικές ή σλαβικές χώρες, δ) η νεότερη επίδραση

⁶² Η Lüdecke συνεργάστηκε με τον Boehm, όσον αφορά την επιλογή των επιθανάτιων μοιρολογιών. Επίσης, επιμελήθηκε την ολοκλήρωση της εργασίας του μετά το θάνατό του. (Μέγας, 1953: 175-176).

και η εμφάνιση σλαβικών ποιητικών και θρησκευτικών μοτίβων στα κείμενα των νεοελληνικών μοιρολογιών, ε) οι αντιθέσεις και οι ομοιότητες που διακρίνονται από την εξέταση των θεματικών κύκλων σε μοιρολόγια, με τις λαϊκές δοξασίες περί θανάτου και με τις επιθανάτιες πρακτικές και στ) τα κοινά στοιχεία των ελληνικών μοιρολογιών με τα μοιρολόγια άλλων λαών.

Ο ερευνητής παραθέτει ποιητικά κείμενα επιθανάτιων μοιρολογιών μεταφρασμένα στη γερμανική γλώσσα. Ως επιθανάτια μοιρολόγια ο Boehm και η Lüdecke έχουν ορίσει τους θρήνους που λέγονται κατά το μοιρολόγισμα στην πρόθεση, στην εκφορά και στην ταφή των νεκρών και έχουν δημιουργηθεί αποκλειστικά για τον συγκεκριμένο σκοπό⁶³. Στο σύνολο αυτό δεν συμπεριλαμβάνονται μοιρολόγια από την περιοχή της Μάνης. Σύμφωνα με την άποψη των συγγραφέων η ιδιάζουσα περίπτωση των μανιάτικων μοιρολογιών χρίζει ιδιαίτερης έρευνας.

1.2.4. Συμπεράσματα Ενότητας 1.2.

Στη συγκεκριμένη ενότητα το *μοιρολόι* χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο απόδειξης της αξίας του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού, αλλά και της ισοδύναμης σπουδαιότητάς του με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Η Ιωαννίδου προτάσσει την ιδιαίτερη και πολυποίκιλη λογοτεχνική δομή των μοιρολογιών. Ο Reiner παραλληλίζει τον αδιαμφισβήτητης αξίας για την ευρωπαϊκή διανόηση αρχαιοελληνικό γόο με τα νεοελληνικά επιθανάτια μοιρολόγια, αποδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο τη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού από την αρχαιότητα έως σήμερα. Οι Boehm-Lüdecke αντιμετωπίζουν τα νεοελληνικά μοιρολόγια ως κύριους εκφραστές των λαϊκών δοξασιών για το θάνατο, με σαφή καταγωγή από τους αρχαιοελληνικούς θρηνητικούς ύμνους, αλλά και επηρεασμούς στη θεματολογία τους από γειτονικούς σλαβόφωνους λαούς.

⁶³ Σύμφωνα με τη λογική αυτή, τα τραγούδια του Χάρου, του Κάτω Κόσμου, οι Οδυρμοί των Νεκρών και γενικότερα τα μοιρολόγια, που λέγονται εκτός του πλαισίου του μοιρολογίσματος στην πρόθεση, στην εκφορά και στην ταφή του νεκρού, δεν συμπεριλαμβάνονται στο σύνολο των επιθανάτιων μοιρολογιών στην εργασία των Boehm και Lüdecke.

I.3. Λαογράφοι Ερευνητές

Το *μοιρολόι* ως ποιητικό κείμενο το μελέτησαν ερευνητές της φιλολογικής λαογραφίας και ως μουσικό κείμενο ερευνητές της μουσικής λαογραφίας⁶⁴. Η επίσημη πορεία των λαογραφικών σπουδών στην Ελλάδα ξεκίνησε από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Εμπνευστής και πρωτοπόρος των ελληνικών λαογραφικών σπουδών ήταν ο Νικόλαος Γ. Πολίτης⁶⁵. Οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στην Ελλάδα, η θεωρητική επίδραση που είχε το κίνημα του γερμανικού ρομαντισμού στην ελληνική διάνοηση⁶⁶, ο απόηχος της ανθελληνικής θεωρίας του Falmerayer και το όραμα της *Μεγάλης Ιδέας* ήταν οι βασικοί παράγοντες, οι οποίοι ανήγαγαν την ελληνική λαογραφία σε εθνική επιστήμη.

Αντικείμενο έρευνας της νεοσύστατης επιστήμης ήταν ένα ευρύ σύνολο στοιχείων του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού, τα οποία χωρίζονταν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία, της φιλολογικής λαογραφίας⁶⁷ περιελάμβανε στοιχεία της λαϊκής προφορικής παράδοσης «*Μνημεία του Λόγου*». Η δεύτερη κατηγορία, της εθιμικής λαογραφίας⁶⁸ είχε ως αντικείμενο έρευνας τη λαϊκή τέχνη, τις λαϊκές

⁶⁴ Η συγκρότηση από το Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας Μουσικού Τμήματος (1914) στο οποίο ενσωματώθηκε η Εθνική Μουσική Συλλογή με καταγραφές από την ελληνική περιφέρεια και η κατάρτιση Εθνικής Δισκοθήκης (1966) με δίσκους παραδοσιακής μουσικής αποδεικνύει τη διαφοροποίηση της μουσικής λαογραφίας από την εθιμική και τη φιλολογική. Ο χαρακτηρισμός *Συντάκτης-Μουσικός* (1962) και στη συνέχεια *Ερευνητής-Μουσικός* (1990) για τους μουσικούς ερευνητές του Κ.Ε.Ε.Λ. διακρίνει σε ξεχωριστή κατηγορία τους μουσικούς λαογράφους από τους φιλόλογους λαογράφους. (Πολυμέρου-Καμηλάκη, 2003: 13-17).

⁶⁵ Ο Πολίτης, πρώτος το έτος 1887, εισήγαγε τον όρο «λαογραφία» (η επιστήμη που καταγράφει και εξετάζει τα κατά παράδοση λεγόμενα ή γινόμενα) σε αντιστοιχία με τον αγγλικό όρο “folklore” (η γνώση που έχει ο λαός) και λιγότερο με τον γερμανικό όρο „Volkskunde“ (η γνώση των ερευνητών για το λαό, η λαογνωσία). Από το έτος 1890 ονομάστηκε καθηγητής «της Μυθολογίας και της Ελληνικής Αρχαιολογίας» στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, διδάσκοντας το δημόσιο και τον ιδιωτικό βίο των αρχαίων, θέατρο και ιστορία των θρησκευμάτων με αντίστοιχα στοιχεία από τα νεοελληνικά έθιμα. Το έτος 1908 ίδρυσε την Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία σε συνεργασία με έναν ευρύ κύκλο Αθηναίων δημοτικιστών διανοούμενων και στη συνέχεια το έτος 1909 άρχισε να επιμελείται την έκδοση του περιοδικού Λαογραφία. Τέλος, το έτος 1918 ίδρυσε το Λαογραφικό Αρχείο με σκοπό την καταγραφή, την περιγραφή και τη δημοσίευση *λαογραφικών μνημείων του λόγου και της εθιμικής παράδοσης* το οποίο αργότερα πέρασε στη δικαιοδοσία της Ακαδημίας Αθηνών. (Λουκάτος, 1992: 65-71, πρβλ. και Herzfeld, 2002: 194-198).

⁶⁶ Η γερμανική εθνολογική σχολή στη ρομαντική της περίοδο των τελών του 19^{ου} αιώνα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των λαογραφικών σπουδών στην Ελλάδα. Αρκετοί Έλληνες λόγιοι τελειοποιούσαν τις σπουδές τους στα γερμανικά αστικά κέντρα και με τον τρόπο αυτό ερχόντουσαν σε επαφή με τις ρομαντικές φιλοσοφικές ιδέες. Ο Ν. Πολίτης, ιδρυτής των λαογραφικών σπουδών στην Ελλάδα και κύριος εμπνευστής των Ελλήνων φιλόλογων-λαογράφων είχε ολοκληρώσει τις σπουδές τους στη Μόναχο (Λουκάτος, 1992: 66). Οι γερμανικές ρομαντικές θεωρίες επέδρασαν καταλυτικά στη θεωρητική κατεύθυνση της ελληνικής λαογραφίας, παρόλο που οι Έλληνες λαογράφοι είχαν ενστερνιστεί θεωρητικές αρχές και από την αγγλική συγκριτική ανθρωπολογία και από τη φιλανδρική ιστορική-γεωγραφική σχολή (Κυριακίδου-Νέστορος, 1997: 99-100 & 143-147).

⁶⁷ Η θεματική της φιλολογικής λαογραφίας περιλαμβάνει τα δημοτικά τραγούδια, τα ξόρκια και τις επωδές, τις ευχές και τις κατάρτες, τα ανιγμάτα, τις παροιμίες, τους μύθους, τις ευτράπελες διηγήσεις και τα αστειολογήματα, τα παραμύθια, τις παραδόσεις κ.α. (Λουκάτος, 1992: 11-12).

⁶⁸ Η θεματική της εθιμικής λαογραφίας περιλαμβάνει: α) τις λαϊκές τέχνες όπως η υφαντική, η κεντητική, η χαλκοτεχνία, η ζωγραφική, η ξυλογλυπτική, η αρχιτεκτονική κ.α., β) τα έθιμα του κύκλου της ζωής (έθιμα γέννησης, γάμου, θανάτου) και του κύκλου του χρόνου (λατρευτικά έθιμα των εποχών του χρόνου, της χριστιανικής θρησκείας

επιστήμες και τα ήθη και έθιμα των πληθυσμών της ελληνικής υπαίθρου, «*Αι κατά παράδοσιν πράξεις και ενέργειαι του Ελληνικού Λαού*». Η κατηγορία της μουσικής λαογραφίας ασχολήθηκε με την ηχητική καταγραφή, μεταγραφή και δημοσίευση ελληνικών παραδοσιακών τραγουδιών. Τα *μοιρολόγια* ήταν και παραμένουν αντικείμενο έρευνας και των τριών κατηγοριών της ελληνικής λαογραφίας. Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστούν οι εργασίες που ανήκουν στην κατηγορία της φιλολογικής και μουσικής λαογραφίας. Οι πρώτες λαογραφικές μελέτες παρουσιάστηκαν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Η συλλογή των μοιρολογιών και γενικότερα της λαογραφικής ύλης γίνονταν από εκπαιδευτικούς διορισμένους στην ελληνική ύπαιθρο⁶⁹, οι οποίοι στη συνέχεια απέστειλαν το συλλεγμένο υλικό είτε στους ερευνητές του Λαογραφικού Αρχείου, είτε σε φιλολογικά περιοδικά και εφημερίδες⁷⁰ που δημοσίευαν λαογραφικά θέματα. Από τα τέλη της δεκαετίας του '30 ξεκίνησαν από τους διάφορους ερευνητικούς-λαογραφικούς φορείς⁷¹ οι πρώτες αποστολές στην ελληνική ύπαιθρο και κατά συνέπεια οι πρώτες επιτόπιες καταγραφές. Η συλλεγόμενη λαογραφική ύλη εκδίδονταν τμηματικά σε σειρές επιστημονικών περιοδικών⁷² με εκδοτική επιμέλεια των λαογραφικών φορέων.

Οι σχετικές με το μοιρολόι λαογραφικές μελέτες, χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία εμφανίζεται από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και περιλαμβάνει συλλογές δημοτικών τραγουδιών. Η συγκεκριμένη κατηγορία αποτελείται από δύο υποκατηγορίες. Η πρώτη υποκατηγορία περιέχει συλλογές δημοτικών

και της αγροτικής, ποιμενικής και ναυτικής ζωής), γ) τα λαϊκά ήθη όπως τη λαϊκή κοσμοθεωρία, τις λαϊκές κοινωνικές αντιλήψεις, το εθιμικό δίκαιο, την αντιμεταφυσική αλληλεγγύη και δ) τις λαϊκές επιστήμες, όπως τη λαϊκή μετεωρολογία, τη λαϊκή αστρολογία, τη λαϊκή θεραπευτική, τη μαντική και τη μαγεία. (Λουκάτος, 1992: 12-13).

⁶⁹ Το έτος 1887 ο Πολίτης, με την ιδιότητα του Γενικού Επιθεωρητή Μέσης Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας, έστειλε εγκύκλιο στους εκπαιδευτικούς (καθηγητές και δημοδιδασκάλους) να προσέχουν και να συγκεντρώνουν λαογραφικό υλικό της γενέτειράς τους καθώς και του τόπου της επαγγελματικής τους παραμονής. (Λουκάτος, 1992: 66).

⁷⁰ Τα περιοδικά που είχαν δημοσιεύσει κείμενα μοιρολογιών ή φιλολογικές τους αναλύσεις ήταν: η Πανδώρα (1851-1872), η Χρυσάλλις (1863), τα Νεοελληνικά Ανάλεκτα (1870), ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος εν Κωνσταντινουπόλει (1874), τα Παναθήναια (1900-1914), η Εύα (1923), η Φιλική Εταιρεία (1924), ο Παρνασσός (1925), το Φραγκέλιο (1927), η Νέαν Εστία (1927-1928) και τα Ελληνικά Γράμματα (1928). Οι εφημερίδες που είχαν φιλοξενήσει στις στήλες τους ύλη σχετική με τα επιθανάτια μοιρολόγια ήταν: η Πατρίς (1929), ο Μαλέας (1932) και η Ελληνική το 1934. (Πετρούνιας, 1934: 21-23).

⁷¹ Οι φορείς αυτοί ήταν: α) το Λαογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών (1926), β) η Επιτροπή Ποντιακών Μελετών (1928), γ) η Εταιρεία Θρακικών Μελετών (1928), δ) το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (1930), ε) η Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, στ) η Εταιρεία Ευβοϊκών Μελετών (1935), ζ) η Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών (1937), η) η Ένωσις Σμυρναίων (1938), θ) η Εταιρεία Κρητικών Σπουδών (1938) κ.α.

⁷² Γνωστές σειρές επιστημονικών περιοδικών με λαογραφική ύλη έως και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα ήταν: η Λαογραφία (1909), τα Κυπριακά Χρονικά (1923), τα Ηπειρώτικα Χρονικά (1926), η Ιόνιος Ανθολογία (1927), το Αρχαίον Πόντου (1928), τα Θρακικά (1928), τα Θεσσαλικά Χρονικά (1930), το Αρχαίον του Θρακικού Θησαυρού (1934), τα Κυπριακά Γράμματα (1934), το Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών (1935), οι Κυπριακά Σπουδαί (1937), τα Μικρασιατικά Χρονικά (1938), η Επετηρίδα Κρητικών Σπουδών (1938), η Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου (1939), τα Μακεδονικά (1940), η Δωδεκανησιακή Επιθεώρησις (1947) και το Ναξιακό Αρχαίον (1947).

τραγουδιών από όλη την Ελλάδα ή από μεγάλα γεωγραφικά διαμερίσματα (Ηπειρος, Πελοπόννησος κ.α.). Η επιστημονική προσέγγιση και το ερευνητικό έργο του Νικόλαου Γ. Πολίτη, το ταξινομικό σύστημα δημοτικών τραγουδιών του Δημήτρη Πετρόπουλου και η συστηματική ηχητική καταγραφή και μεταγραφή μουσικών κειμένων από τον Σπυρίδωνα Περιστέρη έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πορεία των ερευνητών της συγκεκριμένης υποκατηγορίας. Η ευρέως γεωγραφικού φάσματος προσέγγιση, όπως προαναφέρθηκε και στο υποκεφάλαιο I.1, ήταν χαρακτηριστικό και των προηγούμενων συλλογών που αναλύθηκαν. Και στις δύο περιπτώσεις, μέσω της παρουσίας ενός κοινού σώματος πολιτισμικών ομοιοτήτων, εξυπηρετήθηκε η προβολή μίας ενιαίας εθνικής συνείδησης. Σε αντίθεση με τις παλαιότερες συλλογές του 19^{ου} αιώνα στις νεότερες δεν υπήρχαν θεωρητικά εισαγωγικά σημειώματα του ύφους των Faugier και Tommaseo. Τα εισαγωγικά σημειώματα των συλλογών από τον Πολίτη και μετά ήταν περιορισμένης έκτασης. Συνήθως ανέφεραν συνοπτικές πληροφορίες για την ιστορική πορεία και τη διαχρονικότητα των τραγουδιών, για τον τρόπο της φιλολογικής αντιμετώπισης των κειμένων και τα κριτήρια της κατηγοριοποίησης των τραγουδιών.

Η δεύτερη υποκατηγορία περιέχει συλλογές με δημοτικά τραγούδια από περιοχές της Ελλάδας της κλίμακας χωριού, πόλης, επαρχίας, νομού. Σε αυτή την υποκατηγορία βρίσκονται οι πρώτες αποκλειστικά εστιασμένες σε μοιρολόγια συλλογές. Έργο αναφοράς και σε αυτή την υποκατηγορία ήταν το «*Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*» του Πολίτη.

Η δεύτερη κατηγορία μελετών περιλαμβάνει λαογραφικές μονογραφίες, των οποίων η πρώτη εμφάνιση παρατηρείται από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα⁷³. Συστηματικά όμως παρουσιάζονται από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Οι μελέτες αυτές αναφέρονταν στα ήθη και στα έθιμα συγκεκριμένων κοινωνιών. Ο ερευνητικός τους στόχος ήταν δισυπόστατος, τόσο η επίδειξη του λαογραφικού πλούτου της προς μελέτη κοινωνίας, όσο και η διατήρηση και διάσωση των τοπικών εθίμων στις νεότερες γενιές. Το στοιχείο αυτών των μονογραφιών, που συνδέεται με τη φιλολογική καταγραφή των μοιρολογιών, είναι η παράθεση ενός συνόλου ποιητικών κειμένων, δίνοντας παράλληλα και συνοπτική περιγραφή του πλαισίου τέλεσης. Στην περίπτωση του *μοιρολογιού*

⁷³ Το έτος 1791 εκδόθηκε η τοπογραφία «Νεωτερική Γεωγραφία» των Δημητριάδων (Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς). Το εν λόγω έργο είναι η πρώτη συστηματική μελέτη για συγκεκριμένο τόπο και για τη ζωή των κατοίκων του. Σύμφωνα με την Κυριακίδου-Νέστορος οι Δημητριάδες ανήκουν στην κατηγορία των ερευνητών της προεπιστημονικής φάσης της ελληνικής λαογραφίας. Η προεπιστημονική φάση διαρκεί από το 18^ο αιώνα έως τη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα. (Κυριακίδου-Νέστορος, 1997: 54-56).

έδιναν περιγραφικές πληροφορίες για τις επιθανάτιες πρακτικές. Και σε αυτή την κατηγορία καθοριστική σημασία έπαιξε το έργο του Πολίτη.

Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει πραγματείες με φιλολογικές αναλύσεις σε ποιητικά κείμενα μοιρολογίων. Οι εν λόγω πραγματείες αντλούσαν το ερευνητικό τους υλικό από τις ήδη υπάρχουσες δημοσιευμένες συλλογές. Οι μελέτες της τρίτης κατηγορίας εμφανίζονται από τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και ύστερα.

1.3.1. Συλλογές Δημοτικών Τραγουδιών – Συλλογές Μοιρολογίων

Οι αδυναμίες⁷⁴ που παρουσίαζε το ερευνητικό έργο των Ελλήνων συλλογέων του 19^{ου} αιώνα, όσον αφορά τη μεθοδολογική συγκρότησή του, αντιμετωπίστηκε μέσω της επιστημονικής προσέγγισης που πρότεινε ο Νικόλαος Γ. Πολίτης. Το πρώτο χαρακτηριστικό στοιχείο της επιστημονικής μεθόδου του ήταν το συστηματικό ταξινομικό του σύστημα⁷⁵, σε αντίθεση με την ανομοιόμορφη κατάταξη που επικρατούσε μέχρι τότε. Το σύστημα αυτό αναπτύχθηκε περαιτέρω από το Δημήτρη Πετρόπουλο και λειτούργησε ως πρότυπο στους ερευνητές της εποχής του, αλλά και στους σύγχρονούς του. Ο Σπυρίδων Περιστερής ασχολήθηκε με την ηχητική καταγραφή και την γραπτή μεταγραφή δημοτικών τραγουδιών, καθώς επίσης είναι υπεύθυνος για τη δημιουργία ενός πλούσιου ηχητικού αρχείου στο Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας.

1.3.1.1. Νικόλαος Γ. Πολίτης Αθήνα, 1914

«*Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*»

Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης το 1914 στο έργο του «*Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*» παρέθεσε 49 μοιρολόγια σε σύνολο 255 δημοτικών τραγουδιών. Το

⁷⁴ Συλλογή «εκ του μακρόθεν», αστικό σώμα πληροφοριοδοτών ελλιπή μεθοδολογικά εργαλεία, μη ορθή αντιστοίχιση των δεδομένων και φιλολογική ανάκτηση κειμένων με προσωπικά κριτήρια. (Βλ. I.1., σελ.: 14).

⁷⁵ Ο Πολίτης χώρισε τα δημοτικά τραγούδια σύμφωνα με μία μικτή κατηγοριοποίηση (θεματικό περιεχόμενο και περίσταση που τραγουδιούνται) σε 14 κατηγορίες. Επιγραμματικά οι κατηγορίες αυτές ήταν: α) ιστορικά τραγούδια, β) κλέφτικα τραγούδια, γ) ακριτικά τραγούδια, δ) παραλογές, ε) τραγούδια της αγάπης, στ) νυφιάτικα τραγούδια, ζ) ναναρίσματα, η) κάλανδα και βαΐτικα, θ) τραγούδια της ξενιτιάς, ι) μοιρολόγια, ια) μοιρολόγια του Κάτω Κόσμου και του Χάρου, ιβ) γνωμικά τραγούδια, ιγ) εργατικά και βλάχικα τραγούδια, ιδ) περιγελαστικά. (Πολίτης, 1914). Η κατηγοριοποίηση του Πολίτη με βάση το είδος των κριτηρίων διαχωρισμού εντάσσεται στις *φιλολογικές* κατηγοριοποιήσεις. (Σηφάκης, 1998: 209).

υλικό των μοιρολογιών το διαχώρισε σε δύο κατηγορίες: α) μοιρολόγια και β) μοιρολόγια του Κάτω Κόσμου και του Χάρου. Η πρώτη κατηγορία περιέχει μοιρολόγια τα οποία απευθύνονται στο νεκρό ή στα στενά συγγενικά πρόσωπα του αποθανόντος (μάννα, γυναίκα, παιδιά). Το κοινό στοιχείο σε αυτό το σύνολο μοιρολογιών είναι ότι θεματικά αναφέρονται στα προσωπικά χαρακτηριστικά που είχε ο νεκρός όσο ζούσε ή στα δεινά που προκαλεί η απώλειά του στην οικογένειά του. Στην κατηγορία αυτή, ο Πολίτης προχωράει σε επιπλέον κατηγοριοποίηση, που εξαρτάται από το πλαίσιο αναφοράς κάθε περίπτωσης. Στην κατηγορία αυτή περιέχονται μοιρολόγια με θέματα σχετικά: α) την ώρα που ξεψυχάει ο άνθρωπος, β) τη μοίρα της χήρας, γ) το θάνατο νεαρών αντρών, δ) το θρήνο μάννας που έχασε παιδί, ε) το θάνατο μικρού παιδιού και στ) το θρήνο μάννας που έχασε κόρη. Η δεύτερη κατηγορία περιέχει μοιρολόγια τα οποία έχουν ως θεματικό τους μοτίβο το πρόσωπο του Χάρου και τις συνθήκες που επικρατούν στον Κάτω Κόσμο. Ο Πολίτης σε κάποια από αυτά δίνει τίτλο, σε μερικά άλλα προτείνει τίτλο βάζοντάς τον σε αγκύλη και ορισμένα τα παραθέτει άτιτλα.

Αν το πρώτο στοιχείο ήταν το συστηματικό ταξινομικό του σύστημα, το δεύτερο χαρακτηριστικό στοιχείο της επιστημονικής μεθόδου του Πολίτη, ήταν η αποκατάσταση κάθε τραγουδιού στην αρχέτυπή του μορφή (Urtext). Θεωρούσε ότι εξαιτίας της προφορικότητας που χαρακτηρίζει τα δημοτικά τραγούδια είναι δύσκολο στο συλλογέα να έχει στη διάθεσή του ολόκληρο το σώμα του πρωταρχικού κειμένου. Οι διάφορες παραλλαγές τραγουδιών ανά την Ελλάδα ήταν κατά τον Πολίτη ημιτελή τμήματα της αρχέτυπης μορφής του, τα οποία περιλαμβάνανε συμφυρμούς στίχων και από άλλα τραγούδια. Για το λόγο αυτό, συνέλεγε όσο μεγαλύτερο αριθμό παραλλαγών του ίδιου τραγουδιού, έστω και από διαφορετικές περιοχές, μέσω των οποίων ανακτούσε το αρχέτυπο κείμενο του τραγουδιού.

Ο Πολίτης ως κλασσικός φιλόλογος ήταν εξοικειωμένος με την αρχή της αποκατάστασης και της ανάκτησης κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Τα δημοτικά τραγούδια όμως δεν ανήκουν στην γραπτή λαϊκή παράδοση αλλά αποτελούν τμήμα του λαϊκού προφορικού πολιτισμού. Ο Πολίτης με την ενέργεια της αποκατάστασης των κειμένων των δημοτικών τραγουδιών ταύτισε την προφορική παράδοση με την γραπτή. Στο συγκεκριμένο σημείο βρίσκεται το αρνητικό σημείο το οποίο επισήμανε ο Γιάννης Αποστολάκης στο έργο του *«Τα Δημοτικά Τραγούδια, Μέρος Α΄, Οι Συλλογές»* το 1929. Οποιαδήποτε μορφή του προφορικού πολιτισμού διέπεται από διαφορετικούς νόμους από αυτούς του γραπτού πολιτισμού. Η εξομοίωση

των φαινομένων του ενός με τα φαινόμενα του άλλου είναι επόμενο ότι θα οδηγήσει σε εσφαλμένα συμπεράσματα.

Η αρχή της αποκατάστασης παρ' όλα αυτά λειτούργησε αποτρεπτικά στη διόρθωση και στην ανάκτηση των κειμένων των δημοτικών τραγουδιών σύμφωνα με το αισθητικό και φιλολογικό κριτήριο των συλλογών. Οι συλλογείς ήταν υποχρεωμένοι να παρεμβαίνουν στα κείμενα στο ποσοστό που τους υπαγόρευαν οι εκάστοτε παραλλαγές. Με τον τρόπο αυτό περιορίστηκε σε σημαντικό βαθμό η τάση που υπήρχε στους παλαιότερους συλλογείς να εισάγουν έντεχνες συνθέσεις στα κείμενα των δημοτικών τραγουδιών, να προβάλλουν έντεχνα στιχουργήματα γραμμένα στη δημοτική γλώσσα ως δημοτικά τραγούδια και να εξωραΐζουν το λόγο των δημοτικών τραγουδιών.

1.3.1.2. Δημήτριος Πετρόπουλος Αθήνα, 1959

«Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια», τόμοι Α' & Β'

Συμπληρωματικά στο έργο του Πολίτη λειτούργησε το έργο του Δ. Πετρόπουλου. Ο Πετρόπουλος στη δίτομη συλλογή του με δημοτικά τραγούδια από όλη την Ελλάδα παραθέτει σε σύνολο 655 τραγουδιών 100 επιθανάτια μοιρολόγια, τα οποία εντάσσει κάτω από το γενικό τίτλο *Μοιρολόγια και Τραγούδια του Χάρου*. Στο συγκεκριμένο έργο του προτείνει ένα αναλυτικότερο ταξινομικό σύστημα σε σύγκριση με εκείνο του Πολίτη.⁷⁶ Στο σύντομο εισαγωγικό του σημείωμα αναφέρεται στα επιθανάτια μοιρολόγια και παραθέτει πληροφορίες για την πορεία τους από την

⁷⁶ Ο Πετρόπουλος στην κατηγοριοποίηση της συλλογής του κινείται στο πλαίσιο της μικτής κατηγοριοποίησης του Πολίτη αλλά περισσότερο αναλυτικά ανά κατηγορία. Συνολικά παρουσιάζει δεκατρείς κατηγορίες: α) ακριτικά τραγούδια (κύκλος του Διγενή, άλλα ακριτικά θέματα), β) παραλογές (μυθολογικά θέματα, στοιχειά / δράκοι / λάμιες, δοκιμασία αγάπης / ανόσιτοι έρωτες / αποπλανήσεις / ραδιουργίες, απιστίες αντρών / πιστές και άπιστες γυναίκες / δράματα τιμής, άτυχοι γάμοι / πεθερικά, αναγνώριση συζύγων / αδερφών, επεισόδια σχετικά με την εθνική ιστορία και ζωή / θαλασσινοί θρύλοι), γ) ιστορικά των τελευταίων βυζαντινών και των νεώτερων χρόνων, δ) κλέφτικα τραγούδια (δράση κλεφτών και αρματολών, επεισόδια ακαθόριστα, γενικά για τη ζωή των κλεφτών / συμβολισμοί και αλληγορίες, ληστρικά και της φυλακής, ε) θρησκευτικά λατρευτικά τραγούδια (κάλαντα, παινήματα-ευχές), στ) ερωτικά τραγούδια (επιθυμίες / καημοί / όνειρα / ερωτικοί διάλογοι / παινήματα, συναντήσεις / φιλήματα / αρραβωνιάσματα / γάμοι / πείσματα / χωρισμοί, ερωτικά επεισόδια / μικρές ιστορίες, αλληγορίες με πουλιά / ζώα / κυνηγούς, αλληγορίες με περιβόλια / δέντρα / άνθη, ερωτικά δίστιχα), ζ) τραγούδια του γάμου (πριν από το γάμο / προπαρασκευές, στο γάμο / πριν και μετά τα στεφανώματα, παινήματα / ευχές / συμβουλές), η) νανουρίσματα και ταχαρίσματα, θ) τραγούδια της ξενιτιάς, ι) τραγούδια της εργασίας, της εξοχής και της θάλασσας, ια) γνωμικά – διδακτικά τραγούδια – στοχασμοί, ιβ) σατυρικά τραγούδια και ιγ) μοιρολόγια και τραγούδια του Χάρου (θρήνοι για το νεκρό / διάλογοι, μοιρολόγια για ορισμένα πρόσωπα, οδυρμοί του νεκρού για το χωρισμό / για του Άδη τα δεινά, αλληγορίες / παρομοιώσεις, του Χάρου, μοιρολόγια της Μάνης). Η κατηγοριοποίησή του Πετρόπουλου με βάση το είδος των κριτηρίων διαχωρισμού εντάσσεται στις *λαογραφικές* κατηγοριοποιήσεις. (Σηφάκης, 1998: 209). Στην ίδια κατηγορία ανήκουν οι κατηγοριοποιήσεις των Μέγα, Σπυριδάκη, Λουκάτου κ.α..

ελληνική αρχαιότητα έως και την εποχή του, καθώς επίσης κάνει ιδιαίτερη μνεία στο ιδιότυπο μοιρολόι της Μάνης.

Ο Πετρόπουλος ως μοιρολόγια ορίζει τους θρήνους που λέγονται για το νεκρό καθώς και τα θλιβερά τραγούδια που υποτίθεται ότι λέει ο νεκρός, *οδυρμοί νεκρού*. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσει και τα τραγούδια με αλληγορικό περιεχόμενο σχετικά με το νεκρό. Συνοπτικά τα μοιρολόγια τα χωρίζει σε: α) θρήνους για το νεκρό και θρηνητικούς διάλογους, β) μοιρολόγια για συγκεκριμένα πρόσωπα (νοικοκύρης, νοικοκυρά, νέα γυναίκα, νέος άντρας κ.λ.π.), γ) οδυρμούς του νεκρού για το χωρισμό του με τον Πάνω Κόσμο και για του Άδη τα δεινά και δ) αλληγορίες και παρομοιώσεις. Ως «τραγούδια του Χάρου» ο Πετρόπουλος θεωρεί τους αφηγηματικού ύφους θρήνους, με κύριο θέμα τους το Χάρο και τα δεινά που αυτός προκαλεί στον άνθρωπο. Στο τέλος παραθέτει μία μεμονωμένη κατηγορία με κριτήριο διαχωρισμού τον τόπο. Η κατηγορία αυτή περιέχει μοιρολόγια ιδιάζουσας ποιητικής σύνθεσης από την περιοχή της Μάνης.

Τα ταξινομικά συστήματα που πρότειναν ο Πολίτης και ειδικότερα ο Πετρόπουλος έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην χρησιμοποίηση μίας ενιαίας κατηγοριοποίησης στις συλλογές δημοτικών τραγουδιών που επακολούθησαν.⁷⁷

1.3.1.3. Σπυρίδων Δ. Περιστερής⁷⁸ Αθήνα, 1968

«Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια», Τόμος Γ', Μουσική Εκλογή

Ο Σπυρίδων Περιστερής ήταν μουσικός ερευνητής του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας (Κ.Ε.Ε.Λ.) της Ακαδημίας Αθηνών. Οι γνώσεις του σχετικά με τη βυζαντινή και την ευρωπαϊκή μουσική του έδωσαν τη δυνατότητα να μεταγράψει και να περιγράψει λεπτομερώς τη μουσική δομή των μοιρολογιών. Το έργο του Περιστερή εστιάζεται στην επιτόπια ηχητική καταγραφή των ασμάτων, στη μουσική μεταγραφή τους με ευρωπαϊκή ή βυζαντινή σημειογραφία, στην τροπική, τονική και ρυθμική τους περιγραφή, στην ταξινόμηση των ηχητικών και γραπτών καταγραφών και στη δημιουργία ηχητικού αρχείου στο Κ.Ε.Ε.Λ..

Ο Περιστερής στη *Μουσική Εκλογή* με δημοτικά τραγούδια από όλη την Ελλάδα παραθέτει επτά μοιρολόγια. Οι πληροφορίες που δίνει σε κάθε μοιρολόι είναι ο *λόγιος*

⁷⁷ Οι αντιπροσωπευτικότερες συλλογές δημοτικών τραγουδιών από το 1880 έως σήμερα, οι οποίες περιλαμβάνουν μοιρολόγια παρουσιάζονται στο παράρτημα Νο: 4.

⁷⁸ Ο Σπ. Περιστερής ήταν ο ένας εκ των δύο επιμελητών της έκδοσης. Ο δεύτερος, ο οποίος είχε τη φιλολογική επιμέλεια ήταν ο Γ. Σπυριδάκης.

τίτλος του⁷⁹, ο τόπος και η χρονολογία καταγραφής του, το όνομα και η ηλικία του εκτελεστή, ο μουσικός τρόπος στον οποίο κινείται, η τονική του βάση, η μουσική του έκταση, η ρυθμική του αγωγή, το μουσικό κείμενο αποδομένο σε ευρωπαϊκή σημειογραφία, το ποιητικό κείμενο⁸⁰ και πληροφορίες σχετικές με την επιτόπια καταγραφή (όνομα ερευνητή, αριθμός ταινίας ήχου).

1.3.1.4. Εξειδικευμένες συλλογές

Μία ειδική περίπτωση συλλογών είναι αυτές που περιέχουν συγκεκριμένης κατηγορίας τραγούδια (γαμήλια, θανάτου, ακριτικά, κλέφτικα και άλλα.). Στην περίπτωση των μοιρολογιών οι περισσότερες εξειδικευμένες συλλογές αναφέρονται στο μοιρολόι των περιοχών της λακωνικής και μεσσηνιακής Μάνης. Η ιδιάζουσα ποιητική σύνθεση των μανιάτικων μοιρολογιών⁸¹, η σύνδεση του γυναικείου μανιάτικου μοιρολογιού με τον «γδικιωμό»⁸² και η παραστατική του δύναμη αποτέλεσαν πόλους έλξης των ερευνητών συλλογέων από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Οι συγκεκριμένες συλλογές μανιάτικων μοιρολογιών διαφοροποιούνται από τις βασικές κατηγοριοποιήσεις των Πολίτη και Πετρόπουλου, παρά το γεγονός ότι τις χρησιμοποιούν ως σημείο αναφοράς. Οι κατηγορίες που συναντώνται στις συλλογές μανιάτικων μοιρολογιών είναι: α) ιστορικά [και των πολέμων], β) του γδικιωμού, γ) σε νεκρούς από φυσικό θάνατο και δ) μοιρολόγια του Χάρου και της Κάτω Γης.

Στις πρώιμες συλλογές δεν αναφέρονται πληροφορίες για το πλαίσιο δημιουργίας του εκάστοτε μοιρολογιού και η απόδοση των μοιρολογιών δεν έχει γίνει στη μανιάτικη ντοπιολαλιά. Από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα οι συλλογείς δίνουν έμφαση στην απόδοση των τοπικών γλωσσικών ιδιοματισμών και συνήθως παραθέτεται και γλωσσάριο. Παράλληλα, δίνονται οι αναγκαίες πληροφορίες, έτσι ώστε να γίνει

⁷⁹ Βλέπε σελίδα 12.

⁸⁰ Το ποιητικό κείμενο δίνεται τόσο ως ενιαία δομή, όσο και σε συνδυασμό με το μουσικό κείμενο.

⁸¹ Τα μανιάτικα μοιρολόγια αποτελούνται από ένα προοίμιο δύο έως τεσσάρων δεκαπεντασύλλαβων στίχων και στη συνέχεια ακολουθεί ένα μακροσκελές πεζό στιχούργημα δομημένο σε οκτασύλλαβο. (βλ. Πετρούνας, 1936: 7 και Ρωμαίος, 1979: 130-151).

⁸² Ο γδικιωμός στη Μάνη αναπτύχθηκε από το 17^ο έως και το 19^ο αιώνα. Με τον όρο «γδικιωμό» εννοούσαν την με θάνατο τιμωρία που ήταν αναγκασμένο να επιβάλλει μετά από κλήρο ένα αρσενικό μέλος της γενιάς (οικογένειας) που έχασε κάποιον δικό της από φόνο. Δεν ήταν απαραίτητο η ποινή αυτή να επιβληθεί σε αυτόν που διέπραξε το έγκλημα αλλά στο καλύτερο αρσενικό μέλος της οικογένειάς του με στόχο την αποδυνάμωσή της. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως και τα μέσα του 20^{ου} ο γδικιωμός έχασε την προαναφερόμενη σημασία του και σήμαινε απλά την εκδίκηση. (Πετρούνας, 1936: 13-18 και Αλεξιάκης, 1980: 100-115).

κατανοητή η δραματική διάρθρωση των μοιρολογιών από αναγνώστες που αγνοούν το λαϊκό πολιτισμό της Μάνης και τις συνισταμένες που τον διαμόρφωσαν.

1.3.2. Λαογραφικές Τοπογραφίες

Οι λαογραφικές τοπογραφίες αποτελούν μετεξέλιξη των τοπογραφιών του 18^{ου} αιώνα⁸³, όσον αφορά την ερευνητική τους δομή. Ως μονάδα έρευνας ορίζουν τις γεωγραφικές περιφέρειες μικρής κλίμακας (επαρχίες, ομάδες χωριών, χωριά). Οι ερευνητικοί τους στόχοι είναι η παρουσίαση της κοινότητας (οικιστική δόμηση, κοινωνική συγκρότηση, χωροταξική διάταξη), του τρόπου ζωής και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των γηγενών πληθυσμών (ήθη, έθιμα, λαϊκές αντιλήψεις) και της λαϊκής καθομιλούμενης γλώσσας (παράθεση γλωσσάριου, ανάλυση φωνολογικών τοπικών ιδιοματισμών). Οι συγγραφείς των λαογραφικών τοπογραφιών ήταν συνήθως εκπαιδευτικοί.

Οι πρώιμες λαογραφικές τοπογραφίες του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα είχαν ως στόχο να προβάλλουν τον εθνικό ελληνικό χαρακτήρα μέσω του ελληνικού κοινοτισμού. Η προσέγγισή τους ήταν παροντική, κατέγραφαν τις συνθήκες που επικρατούσαν και τα ήθη και έθιμα που ακόμα επιβίωναν. Το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινήθηκαν δεν ήταν η προβολή της εθνικής ομοιογένειας του ελληνικού λαού. Αντίθετα, η καταγραφή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών διαφορών τόπων και η σύνδεση των χαρακτηριστικών αυτών με το *ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν* χρησιμοποιήθηκε για να αποδείξει τη συνέχεια του ελληνικού γένους σε όλη την έκταση της τότε ελληνικής επικράτειας.

Μετά τη δεκαετία του '20⁸⁴, έως και τη δεκαετία του '70⁸⁵, οι λαογραφικές τοπογραφίες είχαν χαρακτήρα διάσωσης. Η προσέγγισή τους ήταν παρελθοντική, καταγράφοντας ήθη, έθιμα και παραδόσεις που συνηθίζονταν παλαιότερα. Ο σκοπός

⁸³ Οι τοπογραφίες του 18^{ου} αιώνα ανήκουν στην προεπιστημονική περίοδο της ελληνικής λαογραφίας. Βλ. υποσημείωση Νο.: 73.

⁸⁴ Η πρώτη και η δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα στιγματίστηκε από το μεγάλο κύμα προσφύγων από Μικρά Ασία, Πόντο, Καππαδοκία, Κωνσταντινούπολη και Ανατολική Θράκη και από την κατάρρευση του ιδεολογήματος της Μεγάλης Ιδέας.

⁸⁵ Από την πέμπτη έως και την έβδομη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα πραγματοποιείται μεγάλου βεληνεκού εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση στην Ελλάδα. Η έντονη τάση αστυφιλίας (εσωτερική μετανάστευση) και η αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης σε ξένες χώρες (εξωτερική μετανάστευση) του νεαρού σε ηλικία ελληνικού πληθυσμού οδήγησε στη σταδιακή ερήμωση της ελληνικής υπαίθρου.

τους ήταν να διασωθεί ο παραδοσιακός λαϊκός πολιτισμός αποτυπώνοντάς τον κειμενικά ως λογοτεχνικό και ποιητικό κείμενο.

Δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι οι Έλληνες λαογράφοι είχαν δεχθεί επιρροές από τις θεωρίες της σωστικής αμερικάνικης πολιτισμικής ανθρωπολογίας του Franz Boas. Οι βασικές θεωρητικές αρχές πάνω στις οποίες στηρίχθηκαν ήταν οι ρομαντικές θεωρίες των Γερμανών εθνολόγων του 19^{ου} αιώνα και ειδικότερα των Grimm και Dieterich. Οι πιθανότερες αιτίες εμφάνισης του φαινομένου των διασωστικών λαογραφικών τοπογραφιών από τη δεύτερη έως και την έβδομη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα ήταν: α) η πεποίθηση των λαογράφων ότι ο λαός δεν ήταν ικανός λόγω χαμηλού μορφωτικού επιπέδου να εκτιμήσει, να συντηρήσει και να διατηρήσει την ελληνική λαϊκή παράδοση, η οποία αποτελούσε κατά τους λαογράφους βασικό αποδεικτικό στοιχείο της ελληνικής συνέχειας, β) η ανάγκη να καταγραφεί ο πολιτισμός των προσφύγων πρώτης γενιάς, πολιτισμός ο οποίος έχασε το φυσικό του πλαίσιο τέλεσης και άρα υπήρχε φόβος εξαφανισμού του και γ) η προσπάθεια να μην αποκοπούν οι απόδημοι Έλληνες από τα πολιτισμικά στοιχεία του τόπου καταγωγής τους, τα οποία τους χαρακτήριζαν αλλά και τους ομαδοποιούσαν κοινωνικά.

Από τη δεκαετία του '80 και ύστερα οι λαογραφικές τοπογραφίες συνεχίζουν να κατέχουν ένα σημαντικό ποσοστό των λαογραφικών ερευνητικών εργασιών. Το στοιχείο που τις διαφοροποιεί σε σύγκριση με τις δύο προηγούμενες κατηγοριοποιήσεις είναι η τάση όχι μόνο της διάσωσης, αλλά και της αναβίωσης των στοιχείων που παραθέτουν. Συχνότατα εκδίδονται υπό την αιγίδα τοπικών πολιτιστικών φορέων⁸⁶, οι οποίοι στη συνέχεια στο πλαίσιο πολιτιστικών εκδηλώσεων, προβάλλουν μέρος από το εκδοθέν ερευνητικό υλικό των τοπογραφιών.

Και οι τρεις κατηγορίες των λαογραφικών τοπογραφιών εμπεριέχουν συχνά μοιρολόγια στη λαογραφική ύλη που παραθέτουν. Ο τρόπος προσέγγισης στη συγκεκριμένη θεματική είναι η παράθεση ποιητικών κειμένων μοιρολογιών και η συνοπτική παρουσίαση των τελετουργιών σχετικά με το θάνατο. Οι αναφορές αυτές κινούνται σε πλαίσιο ως επί το πλείστον περιγραφικό, χωρίς να δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην ενδελεχή ανάλυση των στοιχείων τους.⁸⁷

⁸⁶ Ως πολιτιστικοί φορείς εννοούνται οι τοπικοί εξωραϊστικοί-πολιτιστικοί σύλλογοι ή σωματεία.

⁸⁷ Οι ερευνητικές εργασίες της κατηγορίας αυτής, από το 1880 έως σήμερα, που ασχολούνται εκτενώς με τη θεματική του επιθανάτιου μοιρολογίου, παρουσιάζονται στο παράρτημα Νο: 8.

1.3.3. Λαογραφικές Φιλολογικές Πραγματείες

Οι λαογράφοι φιλόλογοι αυτής της κατηγορίας πραγματειών, με βασικό τους μεθοδολογικό εργαλείο την φιλολογική ανάλυση της συνθετικής δομής και των θεματικών μοτίβων των μοιρολογιών ήθελαν: α) να αποδείξουν την ελληνική συνέχεια μέσω της λαϊκής γλώσσας και της θεματολογίας των μοιρολογιών και β) να προβάλουν τον υψηλής αξίας εθνικό χαρακτήρα της γυναίκας μοιρολογίστρας, μέσω της ποιητικής της ικανότητας και του συνθετικού της αυτοσχεδιασμού.

Οι πραγματείες αυτές αντλούν το ποιητικό τους υλικό από τις εκδιδόμενες συλλογές ή από τα αρχεία λαογραφικών φορέων. Οι ερευνητές έχουν φιλολογική κατάρτιση σε συνδυασμό με επιπλέον εξειδίκευσή τους στον κλάδο των λαογραφικών σπουδών. Οι συγκεκριμένες πραγματείες λειτούργησαν θετικά ως προς τη *φιλολογική κατεύθυνση* της ελληνικής λαογραφικής σχολής.⁸⁸ Λαογραφικές φιλολογικές πραγματείες για τα μοιρολόγια έχουν παρουσιάσει σημαντικοί Έλληνες λαογράφοι όπως ο Νικόλαος Γ. Πολίτης, ο Στίλπων Π. Κυριακίδης και ο Κώστας Ρωμαίος.

1.3.3.1. Νικόλαος Γ. Πολίτης α) Αθήνα, 1868

«Η Ληγορού»

β) Αθήνα, 1916

«Γνωστοί Ποιητές Δημοτικών Ασμάτων»

Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης το 1868 εξέδωσε στο φιλολογικό περιοδικό «Πανδώρα» μία μελέτη του με εκτενή φιλολογική ανάλυση του μανιάτικου μοιρολογιού «Η Ληγορού». Η μελέτη αυτή στηρίχθηκε σε προσωπική έρευνα του συγγραφέα που είχε δημοσιευτεί προ διετίας στο ίδιο περιοδικό και λειτούργησε ως φιλολογική και ιστορική-ηθογραφική ανάλυση τμήματος του ήδη εκδοθέντος υλικού.⁸⁹

Στα ίδια πλαίσια κινήθηκε μία ακόμα μελέτη-εισήγηση του Πολίτη. Το 1916 σε κύκλο διαλέξεων της φιλολογικής εταιρείας «Παρνασσός», ο Πολίτης αναλύει τη θεματική: «Γνωστοί Ποιητές Δημοτικών Ασμάτων». Στην εν λόγω διάλεξη υπάρχει συγκεκριμένη ενότητα στην οποία αναφέρεται στις Μανιάτισσες που θρηνούσαν

⁸⁸ Οι σημαντικότερες λαογραφικές φιλολογικές πραγματείες για τα μοιρολόγια που λειτούργησαν ως οδηγοί για τους νεότερους ερευνητές παρουσιάζονται στο παράρτημα Νο: 9.

⁸⁹ Στο ίδιο πλαίσιο προσέγγισης κινήθηκε και στη μελέτη του σε μία παραλλαγή του μοιρολογιού «της Ληγορούς» ο εκ Μάνης μελετητής Δικαίος Βαγιακάκος το 1958.

χαμένους συγγενείς τους στο Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο. Ο Πολίτης βασιζόμενος στα κείμενα των μοιρολογιών των συγκεκριμένων γυναικών παρατηρεί ότι, παρόλο που το μορφωτικό επίπεδο των μοιρολογίστρων είναι ιδιαίτερα χαμηλό, «... αφελών και αμόρφωτων θρηνωδών...» είναι γυναίκες με κοινό εθνικό φρόνημα και με συνείδηση του καθήκοντός τους προς την πατρίδα⁹⁰.

Ο Πολίτης με αυτές τις μελέτες επιχειρεί να αναλύσει περισσότερο ιστορικά και ηθογραφικά και λιγότερο φιλολογικά τη δομή δύο μανιάτικων μοιρολογιών με σκοπό να αναδείξει το ήθος και το κοινό εθνικό φρόνημα της γυναίκας μοιρολογίστρας και κατ' επέκταση των απαίδευτων λαϊκών ανθρώπων στην ελληνική ύπαιθρο.

1.3.3.2. Στίλπων Π. Κυριακίδης Αθήνα, 1919

«Αι Γυναίκες εις την Λαογραφίαν»

Η ποιητικότητα και η συνθετική ικανότητα που διαθέτουν οι γυναίκες και ειδικότερα οι μοιρολογίστρες στην ελληνική παραδοσιακή κοινωνία ήταν ένα θέμα που προβληματίσε τον Στίλωνα Κυριακίδη. Σε κύκλο διαλέξεων του «Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων» το 1919, με θέμα «Αι Γυναίκες εις την Λαογραφίαν» παρουσίασε την ενασχόληση των Ελληνίδων γυναικών με τα μοιρολόγια⁹¹. Παραλληλίζει μέσω των ποιητικών κειμένων την ψυχοσύνθεση αρχαιοελληνικών τραγικών γυναικείων μορφών, όπως η Ανδρομάχη, η Εκάβη, η Ελένη και η Ηλέκτρα με την αντίστοιχη ψυχική κατάσταση των λαϊκών μοιρολογίστρων στη νεότερη Ελλάδα, κατά τη διάρκεια του επιθανάτιου θρήνου. Η διαχρονική ιστορική έρευνα των λαογραφικών φαινομένων⁹² μέσω των γραπτών τους κειμένων είναι το μεθοδολογικό πλαίσιο που χρησιμοποιεί ο Κυριακίδης. Το στοιχείο, που ήθελε να προβάλλει με τον συνθετικό ποιητικό παραλληλισμό, ήταν η ιστορική αρχή του *μοιρολογιού* και όχι η λειτουργική του χρήση.

Η προσέγγιση του Κυριακίδη έχει τη μορφή ιστορικής έρευνας, μεθοδολογικά όμως είναι προσαρμοσμένη στις θεωρήσεις της λαογραφικής έρευνας. Στόχος της είναι να αποδείξει την ελληνική εθνική συνέχεια και την ελληνική πολιτισμική ομοιογένεια

⁹⁰ Πολίτης, 1992: 42-44.

⁹¹ Η διάλεξη στην οποία ο Κυριακίδης αναφέρεται στη θεματική του επιθανάτιου μοιρολογιού και των γυναικών-μοιρολογίστρων ήταν η δεύτερη κατά σειρά με τίτλο «Τι είναι το δημοτικό τραγούδι, Ανδρικά και Γυναικεία Τραγούδια, η Γυνή ως Λαϊκή Ποιήτρια». (βλ. Κυριακίδης, 1990: 94-101).

⁹² Κυριακίδου-Νέστορος, 1997: 120-121.

ανά τους αιώνες, με βασικό εργαλείο τα ιστορικά φαινόμενα, που προκύπτουν από τα ποιητικά κείμενα των μοιρολογιών.

Ο Κυριακίδης είναι από τους πρώτους λαογράφους φιλόλογους που παρουσίασε τις παραμέτρους της αυτοσχέδιας σύνθεσης, της στιχουργικής ιδιομορφίας της δυναμικής ωμότητας και του δραματικού χαρακτήρα, που χαρακτηρίζουν το οκτασύλλαβο μοιρολόι της Μέσα Μάνης⁹³. Σε αυτή την διάλεξη, αλλά και σε ορισμένες ακόμα σχετικές αναφορές του, θεωρεί ότι η μορφή οκτασύλλαβου μοιρολογιού υστερεί ποιητικά σε σύγκριση με τα μοιρολόγια σε δεκαπεντασύλλαβο στίχο από την υπόλοιπη Ελλάδα.⁹⁴ Υποστηρίζει ότι ο οκτασύλλαβος στίχος προσδίδει εικόνα πεζού κειμένου με αποτέλεσμα να εκλείπουν οι «λυρικές εξάρσεις».

1.3.3.3. Κώστας Ρωμαίος α) Αθήνα, 1963

«Η Γέννηση του Οκτασυλλάβου στα Μοιρολόγια της Μάνης»

β) Αθήνα, 1984

«Εμείς οι Έλληνες, Μορφές Παραδοσιακής Ευαισθησίας του Λαϊκού Πολιτισμού»

Με τη θεματική της στιχουργικής ιδιομορφίας του οκτασύλλαβου μοιρολογιού της Μέσα Μάνης ασχολήθηκε και ο λαογράφος ερευνητής Κώστας Ρωμαίος. Ο Ρωμαίος στη σχετική του μελέτη ασχολήθηκε με τον τρόπο που δημιουργήθηκε και καθιερώθηκε ο οκτασύλλαβος στίχος στο μανιάτικο μοιρολόι. Παραθέτοντας με χρονολογική κατάταξη αποσπάσματα μανιάτικων μοιρολογιών και με βάση τις ιστορικές αναφορές που γίνονται σε αυτά, τοποθετεί τη γέννηση της τεχνικής του μοιρολογιού της Μέσα Μάνης στην περίοδο από το 16^ο έως και τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Μέσω της συγκεκριμένης διαδικασίας αποδεικνύει ότι το οκτασύλλαβο μοιρολόι της Μέσα Μάνης είναι επιγένεση του δεκαπεντασύλλαβου μοιρολογιού της ευρύτερης περιοχής της Πελοποννήσου και η χρησιμοποίηση του οκτασύλλαβου στίχου οφείλεται σε ειδικά κοινωνικά και ψυχολογικά αίτια που απορρέουν από μακροχρόνιους εμφύλιους σπαραγμούς.

Με βάση την παραπάνω συλλογιστική αντιτίθεται με την υπόθεση του εθνομουσικολόγου φιλόλογου Samuel Baud-Bovy για την αρχαϊκή προέλευση του

⁹³ Η Μάνη χωρίζεται σε τρεις διαφορετικές γεωγραφικές περιφέρειες, της Κάτω και της Μέσα Μάνης (Λακωνική Μάνη) που ανήκουν διοικητικά στη Λακωνία και της Έξω Μάνης (Μεσσηνιακή Μάνη) που ανήκει διοικητικά στη Μεσσηνία. (βλ. χάρτη Χ.2. σελ.: 133).

⁹⁴ Βλ. Κυριακίδης, 1965: 88-89 & 1990: 48.

οκτασύλλαβου στίχου. Ο Baud-Bovy είχε συσχετίσει τον οκτασύλλαβο των μανιάτικων μοιρολογιών με το βυζαντινό ιαμβικό οκτασύλλαβο των τότε λαϊκών τραγουδιών.⁹⁵ Αντιτίθεται επίσης με την άποψη του Κυριακίδη όσον αφορά την ποιητική κατωτερότητα των μανιάτικων μοιρολογιών. Ο Ρωμαίος καταλογίζει στον Κυριακίδη ότι δεν κατανόησε ότι τόσο ο δραματικός χαρακτήρας, όσο και ο τραγικός τόνος των μοιρολογιών, είναι άμεση απόρροια της τεχνικής του οκτασύλλαβου στίχου τους.⁹⁶

Ο Ρωμαίος ανήκε στους λαογράφους μελετητές που η προσέγγιση τους στο *μοιρολόι* ήταν αποκλειστικά φιλολογική. Η προσέγγιση του συγκεκριμένου μελετητή είναι μία χαρακτηριστική περίπτωση του τρόπου με τον οποίο χρησιμοποίησαν οι λαογράφοι φιλόλογοι τα εργαλεία της φιλολογικής επιστήμης, για να πιστοποιήσουν τις έννοιες της ομοιογένειας, της συνέχειας και της ανωτερότητας του ελληνικού γένους, αλλά και των πολιτισμικών του εκφράσεων. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί ο επίλογος στη συναγωγή μελετών του Ρωμαίου «*Εμείς οι Έλληνες*» στην ενότητα που αναφέρεται για τα μοιρολόγια. Ο επίλογος είναι ένα άρθρο απάντηση του Ρωμαίου στη κριτική ενός Άγγλου διανοούμενου σχετικά με την πολιτισμική απραγμία των Ελλήνων την τελευταία χιλιετία⁹⁷.

1.3.4. Συμπεράσματα Ενότητας 1.3.

Στην ενότητα αυτή τα μοιρολόγια μελετήθηκαν ως κύριο υλικό (ποιητικό ή μουσικό) ή ως τμήματα σε συλλογές δημοτικών τραγουδιών, σε λαογραφικές τοπογραφίες και σε φιλολογικές-λαογραφικές πραγματείες. Ο Ν. Πολίτης στο πλαίσιο των συλλογών πρότεινε συγκεκριμένο ταξινομικό σύστημα κατηγοριοποίησης των δημοτικών τραγουδιών, στο οποίο τα μοιρολόγια χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες. Επιπλέον, η αρχή του για αποκατάσταση της αρχέτυπης ποιητικής μορφής των τραγουδιών οδήγησε σε θετικά αποτελέσματα, όσον αφορά την γραπτή καταγραφή του «*λαϊκού*» κειμένου, περιορίζοντας τις προσωπικές αισθητικές παρεμβάσεις των συλλογέων. Ο Δ. Πετρόπουλος ανέπτυξε το ταξινομικό σύστημα του Πολίτη και χώρισε τα μοιρολόγια σε επιπλέον αναλυτικές κατηγορίες. Ο Σπ. Περιστέρης

⁹⁵ Βλ. Ρωμαίος, 1979: 123-124 και πρβλ. Baud-Bovy, 1958: 22-24.

⁹⁶ Ρωμαίος, 1979: 128-129 και πρβλ. Κυριακίδη 1965: 88-89.

⁹⁷ Η αρχική δημοσίευση του άρθρου έγινε στην εφημερίδα «το Βήμα» στις 8 Ιουλίου του έτους 1962. (βλ. Ρωμαίος, 1984: 246-253).

ασχολήθηκε με την ηχητική τους καταγραφή την μεταγραφή τους με ευρωπαϊκή και βυζαντινή σημειογραφία, καθώς επίσης και με τη δημιουργία πλούσιου ηχητικού αρχείου. Οι εξειδικευμένες συλλογές μοιρολογίων παρουσιάζουν την ποικιλομορφία που εμφανίζεται σε διαφορετικές περιοχές, παραθέτοντας λεκτικούς ιδιοματισμούς, και τοπικά θεματικά μοτίβα. Στο πλαίσιο των λαογραφικών τοπογραφιών, που εμπεριέχουν μοιρολόγια, επιχειρείται η διάσωση και η αναβίωση των τοπικών ηθών και εθίμων που σχετίζονται με το θάνατο.

Οι συγγραφείς των λαογραφικών-φιλολογικών πραγματειών ανέλυσαν το θεματικό περιεχόμενο και τη λογοτεχνική δομή των μοιρολογίων. Στόχος ήταν να αποδείξουν την ελληνική πολιτισμική συνέχεια (αρχαία Ελλάδα, Βυζάντιο) και να προβάλλουν το ήθος του ελληνικού χαρακτήρα. Ο Ν. Πολίτης αναλύει φιλολογικά, ιστορικά και ηθογραφικά τη δομή μανιάτικων μοιρολογίων με σκοπό να αναδείξει το ήθος και το κοινό εθνικό φρόνημα της γυναίκας μοιρολογίστρας και κατ' επέκταση των απαίδευτων λαϊκών ανθρώπων. Ο Κυριακίδης εστιάζεται στην ιστορική αρχή του φαινομένου «γυναικείο μοιρολόγισμα» και όχι στη λειτουργική του χρήση, επισημαίνοντας την αυτοσχέδια σύνθεσή του και την στιχουργική του ιδιομορφία. Ειδικότερα, κάνει ιδιαίτερη μνεία για τον δραματικό χαρακτήρα του μανιάτικου μοιρολογίου. Ο Ρωμαίος θεωρεί ότι ο έντονα δραματικός χαρακτήρας των μανιάτικων μοιρολογίων είναι απόρροια της τεχνικής του οκτασύλλαβου στίχου.

Όλοι οι παραπάνω μελετητές διαφοροποιούνται από τους φιλόλογους και τους ιστορικούς μελετητές, οι περιπτώσεις των οποίων θα αναλυθούν σε επόμενη ενότητα. Οι φιλόλογοι μελετητές προσεγγίζουν τα *μοιρολόγια* ως ποιητικά κείμενα έχοντας ως ερευνητικό στόχο τη φιλολογική, γλωσσολογική και σημειολογική τους ανάλυση και οι ιστορικοί ερευνητές έχουν ως στόχο την ιστορική και την αρχαιολογική τους ανάλυση. Οι λαογράφοι μελετητές χρησιμοποιούν τα αποτελέσματα των παραπάνω αναλύσεων για την προβολή κοινωνικών και πολιτικών ιδεολογημάτων, δομημένων σύμφωνα με τις παραμέτρους που όριζαν την ιδεολογία του έθνους κράτους των τελών του 19^{ου} αιώνα.

I.4. Ερευνητές από τη Νεοελληνική Φιλολογία

Οι ερευνητές της νεοελληνικής φιλολογίας ασχολήθηκαν με το *μοιρολόι* ως ποιητικό κείμενο τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Η διαφοροποίηση των νεοελλήνων φιλολόγων από τους λαογράφους φιλολόγους έχει ήδη παρουσιαστεί στην προηγούμενη ενότητα.⁹⁸ Οι μελέτες αυτές στηρίζονται πάνω σε καινούριες θεωρητικές, φιλολογικές προσεγγίσεις στο ποιητικό κείμενο του δημοτικού τραγουδιού. Οι κλάδοι της νεοελληνικής φιλολογίας⁹⁹ που ασχολήθηκαν με το δημοτικό τραγούδι είναι ο κλάδος της κριτικής της λογοτεχνίας (λογοτεχνική και φιλολογική κριτική), ο κλάδος της εκδοτικής, ο κλάδος της ερμηνείας και της αισθητικής ανάλυσης και ο κλάδος της γλωσσικής έρευνας και της κωδικοποίησης.

Αναφερόμενες στους κλάδους της εκδοτικής και της φιλολογικής κριτικής είναι οι μελέτες των Γ. Αποστολάκη (1929), Α. Πολίτη (1984) και Μ. Herzfeld¹⁰⁰ (1991). Οι συγκεκριμένοι μελετητές ασκούν κριτική στους συλλογείς δημοτικών τραγουδιών από το 19^ο αιώνα έως τα μέσα του 20^{ου} για τη μέθοδο και τα κριτήρια συλλογής των δημοτικών τραγουδιών, για την αισθητική και τη φιλολογική αποκατάσταση και ανάκτηση των ποιητικών κειμένων και για τη πολιτική πολιτισμική διαχείριση των συλλογών αυτών. Με βάση φιλολογικά και ιστορικά στοιχεία αποδεικνύουν τον πολιτικό επηρεασμό των προγενέστερων συλλογέων ερευνητών υπό το πρίσμα της τότε *εθνικής ιδεολογίας*. Το αποτέλεσμα ήταν να τεθεί υπό αμφισβήτηση ο συγκεκριμένος τρόπος ανάκτησης και ταξινόμησης των δημοτικών τραγουδιών.

Τους κλάδους της φιλολογικής κριτικής και ερμηνείας και της αισθητικής ανάλυσης έχουν επηρεάσει οι μελέτες των Μ. Alexiou (1985), Μ. Herzfeld (1985) και G. Saunier (1989). Οι Alexiou και Herzfeld έθεσαν υπό αμφισβήτηση τη διαχείριση του δημοτικού τραγουδιού ως ποιητικού κειμένου και κατ' επέκταση και των φιλολογικών κριτηρίων που έχουν επιβληθεί σε αυτό (τυπολογικές διακρίσεις, κατηγοριοποίηση σε θέματα, μοτίβα, κ.α.). Υποστηρίζουν ότι τα κριτήρια αυτά συρρικνώνουν σε στατικές

⁹⁸ Βλ.: I.3.4. Συμπεράσματα Ενότητας I.3., σελ.: 45-46.

⁹⁹ Το ερευνητικό αντικείμενο της νεοελληνικής φιλολογίας είναι τα γραμματειακά έργα της νεότερης ελληνικής λογοτεχνικής γραμματείας, δηλαδή το σύνολο των λογοτεχνικών έργων του Νέου Ελληνισμού, που έχουν γραφεί στη νεοελληνική γλώσσα. Ως λογοτεχνικά έργα ορίζονται το σύνολο των επώνυμων και ανώνυμων μνημείων του έντεχνου γραπτού ή προφορικού λόγου. (Μαστροδημήτρης, 1996: 32-33).

¹⁰⁰ Ο Herzfeld, αν και ο επιστημονικός του τομέας δεν είναι η φιλολογία, έχει φιλολογικές καταβολές. Στην εργογραφία του υπάρχουν μελέτες του που κινούνται στο θεωρητικό πλαίσιο της γλωσσολογικής ανθρωπολογίας και με τις οποίες ασκεί κριτική στον τρόπο καταγραφής και διαχείρισης των ποιητικών κειμένων των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών.

φόρμες μια ζωντανή και ρευστή διαδικασία, όπως είναι το δημοτικό τραγούδι, η οποία εκτείνεται πολύ πιο πίσω ιστορικά, αλλά και πιο πέρα διαχρονικά από το παραδοθέν λεκτικό σύνολο των εκδιδόμενων συλλογών της.¹⁰¹ Ειδικότερα, ο Herzfeld υπό το πρίσμα της ανθρωπογλωσσολογικής του θεώρησης υποστηρίζει ότι ο φιλόλογος ανθολόγος είναι υποχρεωμένος να λαμβάνει υπόψη του όλα τα κοινωνικά και αισθητικά συμφραζόμενα. Ο συγκεκριμένος ερευνητής θέτει υπό διαπραγμάτευση την αποκλειστικά λογοτεχνική και γλωσσολογική προσέγγιση των φιλόλογων. Δεν επαρκεί, κατά την γνώμη του, η αποκλειστική παράθεση του λεκτικού συνόλου, αλλά θα πρέπει να παρατίθενται τα γυρίσματα, τα επιφωνήματα, η μουσική, οι συνθήκες απαγγελίας και τα σχόλια όχι μόνο των λογίων σχολιαστών, αλλά και των κατά τη διάρκεια της καταγραφής ακροατών.

Ως αντίλογος των προαναφερόμενων κριτικών λειτουργεί η μελέτη του Saunier (1989). Ο Saunier ισχυρίζεται ότι οι κριτικές αυτές είναι *ιστορικά δικαιολογημένες*. Οι αυθαιρεσίες, οι ατέλειες και οι ελλείψεις στα έργα των παλαιότερων ερευνητών ήταν αποτέλεσμα ελλιπούς κατάρτισης, και παράλληλα μορφή προσαρμογής στις εκάστοτε κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Επίσης διατείνεται ότι οι εξελίξεις στις επιστήμες της φιλολογίας, της γλωσσολογίας, της εθνολογίας και της ανθρωπολογίας θα πρέπει να ληφθούν υπόψη στη μελέτη των δημοτικών τραγουδιών. Παρόλα αυτά, ο Saunier θεωρεί εσφαλμένη την καθολική απόρριψη των φιλολογικών μεθόδων επεξεργασίας και κατηγοριοποίησης και την παραγνώριση της αξίας του αρχαιακού υλικού.

Στον κλάδο της γλωσσικής έρευνας και της κωδικοποίησης ανήκουν οι μελέτες των Π. Κολακλίδη (1985), Γ. Σηφάκη (1998), Ε. Καψωμένου (1999) και Θ. Χατζόπουλου (2003). Οι συγκεκριμένες μελέτες επικεντρώνονται στη χρήση των γλωσσικών σημειολογικών μεθόδων για τη μελέτη του δημοτικού τραγουδιού. Οι μέθοδοι αυτές προσεγγίζουν και αναλύουν τους τρόπους παραγωγής, λειτουργίας και πρόσληψης των εκάστοτε σημειακών συστημάτων, δηλαδή του συνόλου των σημείων που περιλαμβάνουν οι κώδικες επικοινωνίας. Η λειτουργία των γλωσσικών σημειολογικών συστημάτων αποδεικνύεται σημαντική στη μελέτη του δημοτικού τραγουδιού, αφού αναδεικνύει περισσότερα επίπεδα ανάλυσης. Οι Καψωμένος¹⁰² και Χατζόπουλος¹⁰³ ειδικότερα προτείνουν την προσπάθεια συνδυασμού των σημειολογικών και κοινωνιολογικών κριτηρίων και μεθόδων. Η λεγόμενη

¹⁰¹ Alexiou, 1985: 53-54, Herzfeld, 1985: 32-34.

¹⁰² Καψωμένος, 1999: 114-115.

¹⁰³ Χατζόπουλος, 2003: 797-816.

κοινωνιοσημειωτική προσέγγιση εστιάζεται στην κοινωνική δυναμική των σημείων, καθώς και στη δυναμική του λόγου στις κοινωνίες της υπαίθρου.

Οι προειρημένες θεωρήσεις δημιούργησαν ένα διευρυμένο ερευνητικό πλαίσιο στη φιλολογική μελέτη του δημοτικού τραγουδιού και κατά συνέπεια των μοιρολογιών. Ο επαναπροσδιορισμός της φιλολογικής έρευνας με περισσότερες παραμέτρους στη συλλογή, στην παρουσίαση και στην ανάλυση των μοιρολογιών συνοψίζεται στην αναγκαιότητα: α) εκδόσεων στις οποίες να αποτυπώνεται η δημιουργική διαδικασία παραγωγής των μοιρολογιών, β) της κριτικής και της φιλολογικής έκδοσής τους, η οποία να αντιμετωπίζει τις αδυναμίες των μεθόδων προσέγγισης και ανθολόγησης της προηγούμενης περιόδου, χωρίς παράλληλα να ανατρέπει τον ποιητικό χαρακτήρα τους και τα αναγκαία ταξινομικά κριτήρια και γ) της μελέτης των μοιρολογιών, συνυπολογίζοντας ταυτόχρονα τα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα της δημιουργίας τους.

Στο θεωρητικό πλαίσιο που παρουσιάστηκε έχουν δημοσιευτεί μελέτες των φιλολόγων ερευνητών Margaret Alexiou, Guy Saunier, Gail Holst-Warhaft και Γιάννη Μότσιου, οι οποίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια. Ως ερευνητικό υλικό χρησιμοποίησαν ποιητικά κείμενα μοιρολογιών από ήδη δημοσιευμένες συλλογές, από προσωπικές τους καταγραφές και από αρχειακό αδημοσίευτο υλικό συγκεκριμένων ερευνητικών φορέων¹⁰⁴.

1.4.1. Margaret Alexiou Cambridge, 1974

“The Ritual Lament in Greek Tradition” (Ο Τελετουργικός Θρήνος στην Ελληνική Παράδοση)

Η μελέτη της Alexiou πραγματεύεται τη λειτουργία του επιθανάτιου θρήνου¹⁰⁵ στην ελληνική παράδοση. Το υλικό πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η Alexiou προέρχεται από την αρχαία ελληνική και μεσαιωνική γραμματεία, από δημοσιευμένες συλλογές δημοτικών τραγουδιών και επιθανάτιων μοιρολογιών και από προσωπικές της καταγραφές τη δεκαετία του 1960 στις περιοχές της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας.

Η Alexiou αναλύει τις εκφραστικές ποιητικές συμβάσεις και την εικονοποιία του ελληνικού επιθανάτιου θρήνου. Με τον τρόπο αυτό αποδεικνύει τη διαχρονικότητα

¹⁰⁴ Κέντρο Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών (Κ.Ε.Ε.Α.), Σπουδαστήριο Λαογραφίας και Σπουδαστήριο Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

¹⁰⁵ Η Alexiou στη μελέτη της περιλαμβάνει όλα τα είδη θρήνου που έχουν παρουσιαστεί στην ελληνική παράδοση ήτοι: α) θρήνοι προς τιμή θεών και ηρώων, β) θρήνοι ιστορικοί για την άλωση πόλεων και γ) επιθανάτιοι θρήνοι.

του. Συνοπτικά εξετάζονται: α) η χρήση της τριμερούς μορφής (προσφώνηση, αφήγηση, επαναπροσφώνηση ή έμμεση αποστροφή), του διαλόγου και της επωδού, β) οι συμβάσεις, τα θέματα και οι λογοτυπικές εκφράσεις που ανάγονται από τους αρχαιοελληνικούς λογοτεχνικούς θρήνους και τις επιτύμβιες στήλες και επιβιώνουν δια μέσου της λόγιας και δημώδους βυζαντινής ποίησης ως τα νεότερα επιθανάτια μοιρολόγια του 20^{ου} αιώνα και γ) η χρήση της εικονοποιίας στον θρήνο.

Η Alexiou υποστηρίζει ότι η ύπαρξη γραπτών μαρτυριών για τον τελετουργικό θρήνο στις αρχαίες και στις μεσαιωνικές πηγές και η διατήρησή του ως ζωντανού μέρους της λαϊκής παράδοσης, οφείλεται στη συλλογική συμμετοχή της κοινότητας και όχι στην πρακτική μεμονωμένων ατόμων. Παράλληλα συμπληρώνει ότι η συνέχεια τόσο προς τη μορφή όσο και ως προς το περιεχόμενο, οφείλεται όχι στην στατική διατήρηση των καθιερωμένων σχημάτων, αλλά στη δημιουργική ανάπλαση των παραδοσιακών αντιλήψεων και εθίμων. Αναγνωρίζει, ότι η μελέτη της θέτει για μία ακόμη φορά το ζήτημα της συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού, χωρίς όμως αυτό να αποτελεί αυτοσκοπό της.

Η παρουσίαση της αλληλεξάρτησης του θρήνου με το τελετουργικό του πλαίσιο των επιθανάτιων πρακτικών αποδεικνύει, πως η επιβίωση του οφείλεται στην άμεση σύνδεση του με αυτό. Οι παράμετροι που στοιχειοθετούν την παραπάνω θεώρηση είναι: α) οι περιστάσεις εκτέλεσης του τελετουργικού θρήνου (θρησκευτικού και επιθανάτιου) κατά την αρχαιότητα, β) η σταδιακή αφομοίωση θρηνητικών πρακτικών προερχόμενων από πολιτισμούς της αρχαιότητας, από το τελετουργικό της ορθόδοξης χριστιανικής εκκλησίας, γ) η επιβίωση των τελετουργικών πρακτικών του επιθανάτιου θρήνου στη λαϊκή παράδοση και δ) η διατήρηση συγκεκριμένων στοιχείων από ανάλογες αρχαίες και βυζαντινές εθιμικές πρακτικές στα νεότερα νεκρικά τελετουργικά έθιμα.

I.4.2. Guy Saunier¹⁰⁶ α) Πάτρα, 1993

«Προβλήματα στην Ανθολόγηση των Δημοτικών Τραγουδιών και ιδιαίτερα των Μοιρολογιών»

β) Genève, 1995

«L' Amertume et la Mort: Πικρός et Φαρμάκι dans les Chansons Populaires Grecques » (Πικρότητα και Θάνατος: Πικρός και Φαρμάκι στα Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια)

γ) Αθήνα, 1999

«Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια – Τα Μοιρολόγια»

Οι μελέτες του Saunier για το ελληνικό μοιρολόι θα παρουσιαστούν σε δύο κατηγορίες: α) τις μελέτες του σχετικά με την *επιστημονική ανθολόγηση* των επιθανάτιων μοιρολογιών (μελέτες: α' και γ') και β) τις μελέτες του με ειδικές αναλύσεις σε ζητήματα εικονοποιίας, θεματικών μοτίβων και εννοιολογικών αξιών που χρησιμοποιούνται στα επιθανάτια μοιρολόγια (μελέτη: β'). Ο Saunier είναι από τους φιλόλογους που έχουν ασχοληθεί εκτενώς με το ελληνικό μοιρολόι. Στις εργασίες του χρησιμοποίησε μοιρολόγια από την ελληνική περιφέρεια, τα οποία υπάρχουν στα χειρόγραφα αρχεία και στις δημοσιευμένες συλλογές του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν ένα θεωρητικό του άρθρο με τη θεωρητική ανάλυση του όρου «*επιστημονική ανθολόγηση*» και μία μελέτη-ανθολογία στην οποία ο Saunier πραγματώνει τις θεωρητικές του αρχές. Στο άρθρο του «Προβλήματα στην Ανθολόγηση των Δημοτικών Τραγουδιών και ιδιαίτερα των Μοιρολογιών» παρουσιάζει τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίσει ο ερευνητής στη σύνταξη μίας επιστημονικής ανθολογίας μοιρολογιών. Ως επιστημονική ανθολογία μοιρολογιών ο Saunier προσδιορίζει τη δημοσίευση του συνόλου όλως των γνωστών παραλλαγών που έχουν δημοσιευτεί και εξακολουθούν να δημοσιεύονται. Ο στόχος είναι να διασφαλίσει ο ερευνητής: α) ένα σύνολο ποιητικών κειμένων με ευρύ και διαφοροποιημένο θεματικό περιεχόμενο, έτσι ώστε τα γενικά συμπεράσματα που θα προκύψουν από την έρευνά του να μην στηρίζονται σε μερικά ή ελλιπή στοιχεία, β) την παρουσίαση της λαϊκής αισθητικής της γυναίκας μοιρολογίστρας στην ευρύτερη ελληνική περιφέρεια και γ) την προβολή της δημιουργίας των θεματικών μοτίβων μέσω της επίδρασης των κοινωνικών συνθηκών.

¹⁰⁶ Το πρώτο και το δεύτερο άρθρο έχουν αντληθεί από συναγωγή μελετών του Saunier του 2001. Για τις ακριβείς πληροφορίες της πρώτης τους έκδοσης βλ.: Saunier, 2001: 11-12.

Όσον αφορά τις δυσκολίες ανθολόγησης, ο Saunier τις προσδιορίζει σε σχέση με τη φύση του προς συλλογή υλικού. Τα μοιρολόγια δομούνται σε θέματα και σε μοτίβα¹⁰⁷, τα οποία διακρίνονται από έντονη ρευστότητα. Ο ανθολόγος θα πρέπει να περιλάβει όλα τα θέματα και παράλληλα να επιλέξει για κάθε θέμα ένα αντιπροσωπευτικό σύνολο παραλλαγών.¹⁰⁸ Κατά το Saunier, ο ανθολόγος θα πρέπει να ξεχωρίσει τα θέματα και τα μοτίβα στο κύριο σώμα της ανθολογίας του. Επιπροσθέτως, θα ήταν χρήσιμο να παραθέσει σε μορφή παραρτήματος την *αλυσίδα* από τα μοιρολόγια που δημιουργούν οι μοιρολογίστρες, ενώνοντας όπως αυτές νομίζουν ή χειρίζονται τα διάφορα θέματα και μοτίβα. Το αποτέλεσμα θα είναι, ο αναγνώστης να προσλαμβάνει την ολοκληρωμένη εικόνα της δημιουργίας και τρόπου διάρθρωσης των μοιρολογιών. Ουσιαστικά, προτείνει μία γραπτή αποτύπωση των μοιρολογιών ταυτόσημη με την προφορική μορφή της επιτόπιας ηχογράφησης. Η παράθεση κριτικών υπομνημάτων, στα οποία ο ανθολόγος θα επισημαίνει «*ανωμαλίες*» στο μέτρο, στο λεξιλόγιο, στη μορφολογία ή στη σύνταξη του κειμένου αποτελεί κατά το Saunier θα αποτελούσε σημαντικό βοήθημα για τον αναγνώστη.¹⁰⁹

Η μελέτη-ανθολογία του με τίτλο «*Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια - Τα Μοιρολόγια*» προκύπτει ως πρακτικό αποτέλεσμα των παραπάνω θεωρητικών του προβληματισμών. Ο τρόπος κατηγοριοποίησης δεν γίνεται με βάση τον χρόνο και τον τόπο που τελούνται τα μοιρολόγια, όπως στις περιπτώσεις ταξινόμησης των Ν. Πολίτη και Δ. Πετρόπουλου. Το υλικό της ανθολογίας του το κατατάσσει με βάση κοινωνικές (διάλυση οικογενειακού κυττάρου, λησμονιά, άρνηση, γδικιωμός, λαϊκές δοξασίες για το θάνατο), φιλολογικές (είδος στίχου, είδος μέτρου) και αισθητικές (θεματικά μοτίβα) παραμέτρους¹¹⁰. Τα ποιητικά κείμενα της ανθολογίας παρατίθενται δίχως πληροφορίες

¹⁰⁷ Μοτίβα είναι οι μικρότερες μονάδες που από το άθροισμά τους σχηματίζονται τα θέματα.

¹⁰⁸ Την εν λόγω αρχή ακολούθησε ο Δ. Πετρόπουλος στη συλλογή του, (Πετρόπουλος, 1959: τόμος Β', κδ'-κστ').

¹⁰⁹ Saunier, 2001: 51-62.

¹¹⁰ Ο Saunier χωρίζει τη μελέτη του στο μέρος της κυρίως ανθολόγησης και στο μέρος των επίμετρων. Στην κυρίως ανθολόγηση υπάρχουν οι εξής κατηγοριοποιήσεις: α) ο αποχαιρετισμός του νεκρού από τις μοιρολογίστρες, β) η διάλυση της οικογένειας και ουσιαστικά του πρωταρχικού κοινωνικού κυττάρου, γ) η λησμονιά και η άρνηση που επέρχεται μετά την απώλεια, στοιχεία που συμβάλλουν στην προβληματική διατήρησης της οικογενειακής συνοχής, δ) η μοναξιά των νεκρών και η ανέφικτη επαφή τους με τους εν ζωή δικούς τους, ε) η ουτοπική εξαγορά των νεκρών και η ανέφικτη ανάσταση, στ) η φθορά των σωμάτων και η καταλυτική δράση της γης σε αυτά, ζ) τα εγκώμια που εξαίρουν τη χαμένη ομορφιά των νεκρών, η) ο υποτιθέμενος μυθικός γάμος των νεκρών νεαρής ηλικίας, θ) οι διάφορες όψεις του θανάτου ως απόλυτου κακού, ι) το πρόσωπο του Χάρου, στο οποίο χρεώνεται η ευθύνη όλων των επιμέτρων όψεων του κακού και ια) ο καθορισμός και η διαφοροποίηση της ανθρώπινης στάσης απέναντι στο θάνατο. Ο Saunier τοποθετεί σε έξι διαφορετικά επίμετρα κατηγορίες μοιρολογιών σύμφωνα με τη μορφή και με το περιεχόμενό τους: α) παραδείγματα μοιρολογιών από διάλογους ανάμεσα σε μοιρολογίστρες και ακολουθίες μοιρολογιών, β) δημοσιεύματα έντυπων δωδεκανησιακών δίστιχων μοιρολογιών, γ) μοιρολόγια από τη Δυτική Κρήτη σε εντεκασύλλαβη μορφή, δ) αυτοσχέδια μοιρολόγια από την ευρύτερη περιοχή της Μάνης σε ιαμβικούς οκτασύλλαβους με κοινωνικού περιεχομένου γύρω από τον *γδικιωμό*, ε) μοιρολόγια από τους γραϊκόφωνους Έλληνες του Σαλέντο της Κάτω Ιταλίας και στ) θέματα της πάλης με το Χάρο (ακριτικά ή παραλογές) των οποίων το περιεχόμενο χρησιμοποιείται σε πολλά μοιρολόγια.

για τις συνθήκες απαγγελίας τους, την προσωπικότητα και τη θέση του νεκρού στη κοινότητα, τις συνθήκες θανάτου. Η έλλειψη των στοιχείων αυτών συχνά δημιουργεί προβλήματα κατανόησης σε ορισμένα μοιρολόγια.

Το συγκεκριμένο πρότυπο προσέγγισης στην ανθολόγηση των ελληνικών μοιρολογίων χρησιμοποιήσαν στις μελέτες τους δύο μαθητές του Saunier. Ο Ch. Margaritis στις διδακτορικές του διατριβές (1975, 1984) ασχολήθηκε με επιθανάτια μοιρολόγια από τη νότια περιοχή της Πελοποννήσου και η C. Nicole (1984) με επιθανάτια μοιρολόγια από την περιοχή της Κρήτης.

Στη δεύτερη κατηγορία έργων του Saunier ανήκει ένα άρθρο που αναλύει σημειολογικά τους όρους «πικρός - φαρμάκι» και σημασιολογικά την σχέση ανάμεσα στην έννοια της πικρότητας με αυτή του θανάτου. Η έννοια της πικρότητας στα μοιρολόγια παρουσιάζεται με λέξεις όπως, πικρός, πικραμένος, πικραίνω, φαρμάκι και με φράσεις όπως, πικρό φαρμάκι, πικρά φαρμακωμένος. Οι τομείς του σημασιολογικού πεδίου της πικρότητας κατά το Saunier είναι: α) το πένθος και οι οδύνες που προκαλούνται από αυτό, β) τα μηνύματα και οι χαιρετισμοί που απευθύνονται στους νεκρούς, γ) τα πρόσωπα που πενθούν και δ) η αναγγελία ή τα προμηνύματα του θανάτου.

I.4.3. Gail Holst-Warhaft London, 1992

“Dangerous Voices, Women’s Lament and Greek Literature” (Επικίνδυνες Φωνές, Γυναικείοι Θρήνοι και Ελληνική Λογοτεχνία)

Στη μελέτη της η Holst-Warhaft παρουσιάζει την κοινωνική σημασία του γυναικείου λαϊκού επιθανάτιου θρήνου από την ελληνική αρχαιότητα έως και τη σημερινή εποχή¹¹¹ και την χρήση του και την χρησιμότητά του στη δραματική και στην ποιητική τέχνη της αρχαίας και σύγχρονης Ελλάδας.

Η συγγραφέας επιχειρεί να αναδείξει τη θέση που κατέχει ο θρήνος στο τυπικό των επιθανάτιων πρακτικών από την αρχαιότητα έως σήμερα. Για την περίπτωση του νεοελληνικού μοιρολογιού, η Holst-Warhaft έχει τις κάτωθι βασικές θεωρήσεις. Το μοιρολόι είναι μορφή τραγουδήματος, μέσω του οποίου προβάλλονται οι λαϊκές δοξασίες για τη μοίρα των ανθρώπων και υπενθυμίζονται στην κοινότητα στοιχεία του

¹¹¹ Η Holst-Warhaft έχει επιλέξει το μανιάτικο μοιρολόι ως αντιπροσωπευτική περίπτωση νεοελληνικού επιθανάτιου θρήνου.

εθιμικού δικαίου. Η γυναικεία πρωτοκαθεδρία στη δημιουργία, στην εκτέλεση και στην πρακτική εφαρμογή των μοιρολογιών έχει σημαντική επίδραση στις κοινωνικές ισορροπίες της κοινότητας. Η διαδικασία του μοιρολογίσματος λειτουργεί ως τρόπος μετρίασης στον πόνο της ανθρώπινης απώλειας, αλλά και ως τρόπος υπενθύμισης και απολογισμού των πεπραγμένων σχετικά με το νεκρό. Η επικοινωνιακή δύναμη του μοιρολογιού δίνει τη δυνατότητα στη γυναίκα να αναπτύξει ισχυρό, επαναστατικό και πολιτικό λόγο. Ειδικότερα για τα μανιάτικα μοιρολόγια, η συγγραφέας εξετάζει την άμεση σχέση τους με την τοπική κοινωνική παράμετρο του *γδικιωμού*¹¹² και υποστηρίζει ότι αποτελούν βασικό μέσο υποκίνησης του.

1.4.4. Γιάννης Μότσιος Αθήνα, 1995 & 2000

«Το Ελληνικό Μοιρολόγι» (τόμοι: Α' & Β')

Η δίτομη μελέτη του Γ. Μότσιου περιλαμβάνει μια συναγωγή μελετών για τα ελληνικά μοιρολόγια και την προσωπική του συλλογή με μοιρολόγια από την ελληνική περιφέρεια αλλά και από ελληνόφωνους πληθυσμούς εκτός αυτής.

Ο Μότσιος είναι από τις περιπτώσεις φιλολόγων ερευνητών, οι οποίοι έχουν συλλέξει το υλικό τους με προσωπική επιτόπια έρευνα. Για το λόγο αυτό, στην εξαγωγή των συμπερασμάτων, εκτός από τη φιλολογική του θεώρηση, λαμβάνει υπόψη του το κοινωνικό πλαίσιο δημιουργίας, επεξεργασίας και μετάδοσης των μοιρολογιών και τη συναισθηματική φόρτιση που αυτό προϋποθέτει.

Ο Μότσιος με το έργο του θέτει προβληματισμούς στην ερευνητική προσέγγιση των μοιρολογιών, όσον αφορά την ποιητική διαμόρφωσή τους μέσα στον χρόνο, την ποιητική τους τεχνοτροπία, την κατηγοριοποίηση και την ερμηνεία των θεμάτων και των μοτίβων τους και την χωροχρονική σύνδεση των μοιρολογιών τις τελετουργίες του θανάτου. Επίσης, προβάλλει τον ποιητικό διάλογο που δημιουργείται κατά τη διάρκεια των επιθανάτιων ή επιμνημόσυνων πρακτικών ανάμεσα στις μοιρολογίστρες (λαϊκή ποίηση) και τους ιερείς (λόγια, θρησκευτική και κοσμική ποίηση).

Τα κοινά στοιχεία θεματολογίας ανάμεσα στην εικονοποιία αρχαίων ελληνικών τάφων (κεραμική και γλυπτική τέχνη) και μοιρολογιών του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα αποτελεί κατά το Μότσιο στοιχείο σύνδεσης και πολιτισμικής συνέχειας του

¹¹² Βλ.: υποσημείωση Νο.: 82.

νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού με την ελληνική αρχαιότητα. Επίσης, αναφέρεται και σε θεματικές ομοιότητες που έχουν παρατηρηθεί ανάμεσα σε γνωστές βραχογραφίες και σπηλαιογραφίες που βρέθηκαν στην Αλγερία, στη Γαλλία, στην Ισπανία και στα Ουράλια όρη και σε ελληνικά μοιρολόγια. Με βάση τη συγκεκριμένη συνθήκη, ο συγγραφέας θεωρεί ότι θα μπορούσε να επιμηκυνθεί η περίοδος σύνθεσης έργων της προφορικής θρηνητικής παράδοσης έως τη 12^η και τη 18^η χιλιετηρίδα π.Χ.

1.4.5. Συμπεράσματα Ενότητας 1.4.

Τα *μοιρολόγια* αντιμετωπίστηκαν όχι σαν παγιωμένα ή προς αποκατάσταση ποιητικά κείμενα, αλλά σαν γραπτή αποτύπωση του προφορικού ποιητικού λαϊκού λόγου, ο οποίος βρίσκεται υπό συνεχή δημιουργική διαδικασία παραγωγής και αναδιαμόρφωσης. Οι ερευνητές στις αναλύσεις τους συνυπολογίζουν τις ιστορικές, πολιτικές, κοινωνικές και αισθητικές συνθήκες δημιουργίας και καταγραφής με σκοπό την ορθότερη εξαγωγή συμπερασμάτων, όσον αφορά τη λειτουργία του προφορικού λόγου, αλλά και του γραπτού ποιητικού κειμένου των μοιρολογιών.

Η Alexiou υποστηρίζει ότι η διατήρηση βασικών θεματικών μοτίβων και συγκεκριμένων σχημάτων μορφολογικής δομής στα μοιρολόγια οφείλεται στη συλλογική συμμετοχή και ευθύνη ολόκληρης της κοινότητας. Δηλαδή δεν εξαρτάται μόνο από το σημαίνοντα ρόλο της γυναίκας μοιρολογίστρας, αλλά και από τους υπόλοιπους συμμετέχοντες στον θρήνο. Επιπλέον, η συνέχεια που παρατηρείται από τους αρχαιοελληνικούς θρηνητικούς ύμνους στα νεοελληνικά μοιρολόγια είναι αποτέλεσμα δημιουργικής ανάπλασης παραδοσιακών αντιλήψεων και εθίμων και όχι η διατήρηση καθιερωμένων σχημάτων.

Ο Saunier στο πεδίο της ανθολόγησης των μοιρολογιών προτείνει τη συλλογή ενός ευρέως συνόλου μοιρολογιών με ποικίλα θεματικά μοτίβα, την αποδοχή και την αποτύπωση της λαϊκής αισθητικής και την προβολή της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα θεματικά μοτίβα και στις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες. Στο πεδίο της ταξινόμησης των μοιρολογιών εγκαταλείπει την κατηγοριοποίηση κατά τόπο και χρόνο και χρησιμοποιεί στο έργο του μορφές κατηγοριοποίησης σύμφωνα με κοινωνικές, φιλολογικές και αισθητικές παραμέτρους. Στο πεδίο της σημειολογίας αναφέρει τους σημασιολογικούς τομείς που προσδιορίζει η έννοια της πικρότητας τη συνθήκη του

θανάτου. Οι τομείς αυτοί είναι το πένθος και οι οδύνες που προκαλούνται από αυτό, τα μηνύματα και οι χαιρετισμοί που απευθύνονται στους νεκρούς, τα πρόσωπα που πενθούν και η αναγγελία ή τα προμηνύματα του θανάτου.

Η Holst-Warhaft παρουσιάζει την κοινωνική σημασία του γυναικείου λαϊκού επιθανάτιου θρήνου και καταλήγει στις αξίες: α) το μοιρολόι ως τραγούδι που περιγράφει τη μοίρα των ανθρώπων και υπενθυμίζει το εθιμικό δίκαιο της κοινότητας (γδικιωμός), β) η γυναικεία πρωτοκαθεδρία σε όλες τις φάσεις του θρήνου επιδρά σημαντικά στις κοινωνικές ισορροπίες της κοινότητας, γ) το μοιρολόγισμα λειτουργεί καταλυτικά στο μετριασμό του πόνου των πενθούντων, αλλά και αποτελεί μέσο μνείας στην κοινότητα των πεπραγμένων του αποθανόντος και δ) μέσω του ποιητικού λόγου των μοιρολογιών εκφράζεται ο επαναστατικός πολιτικός λόγος που αντικατοπτρίζει τις θέσεις των γυναικών για θέματα της κοινότητας.

Ο Μότσιος στη διαδικασία συλλογής πρωτογενούς υλικού μοιρολογιών και ανθολόγησης του λαμβάνει υπόψη του το εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο και τη συναισθηματική φόρτιση των γυναικών που μοιρολογούν. Προτείνει, ότι στην ερευνητική προσέγγιση των μοιρολογιών θα πρέπει να αναλύονται η πορεία ποιητικής διαμόρφωσής τους μέσα στον χρόνο, η ποιητική τους τεχνοτροπία, η ερμηνεία των θεμάτων και των μοτίβων τους και η χωροχρονική τους σύνδεση με τα υπόλοιπα επιθανάτια έθιμα.

I.5. Εθνομουσικολόγοι Ερευνητές

Οι εθνομουσικολόγοι¹¹³ ερευνητές ασχολήθηκαν με το *μοιρολόι* από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Οι συγκεκριμένοι ερευνητές εξετάζουν την σχέση του λαϊκού μουσικού λόγου με έτερα πολιτισμικά φαινόμενα, όπως η γλώσσα και μελετούν το μουσικό κείμενο ως προς τη δομή και το ύφος. Σε αντιδιαστολή, οι μουσικοί λαογράφοι εστιάζονται αποκλειστικά στην καταγραφή και στην περιγραφή της μουσικής δομής του κειμένου.

Το ερευνητικό ενδιαφέρον για τη λαϊκή μουσική υπήρχε ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο του γερμανικού ρομαντικού κινήματος. Την περίοδο αυτή προβλήθηκε η θεωρία της κοινοτικής καταγωγής της λαϊκής μουσικής, σύμφωνα με την οποία η μουσική εκπορευόταν από το *λαό*. Οι γερμανοί ψυχολόγοι Karl Stumpf και Erich M. von Hornbostel ήταν οι ιδρυτές της γερμανικής σχολής συγκριτικής μουσικολογίας. Θέλοντας να κατανοήσουν τη σημασία της μουσικής για τον άνθρωπο, μελέτησαν και σύγκριναν τη μουσική πολλών και διαφορετικών κοινωνιών. Έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στην ανάλυση του μουσικού ύφους, χωρίς όμως να προβάλλουν την σχέση που υπήρχε με τον εντόπιο πολιτισμό.

Το κενό αυτό ήρθαν να καλύψουν οι αμερικανοί ανθρωπολόγοι μουσικοί. Η αμερικανική σχολή εστιάστηκε στην παρουσίαση του μουσικού υλικού στην αυθεντική του μορφή και στην ένταξη του μέσα στο πολιτισμικό του πλαίσιο. Ο Theodore Baker στα τέλη του 19^{ου} αιώνα εστίασε το πεδίο της έρευνας σε επίπεδα φυλής ή κοινότητας. Ο J.C. Fillmore ξεκίνησε την καταγραφή της λαϊκής μουσικής με ευρωπαϊκή σημειογραφία. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο ανθρωπολόγος Franz Boas συνέδεσε τη λαϊκή μουσική με τις θρησκευτικές τελετουργίες και υποστήριξε ότι είναι αναγκαίο να εξετάζονται από κοινού.

Ο George Herzog¹¹⁴ θεωρείται ιδρυτής της εθνομουσικολογίας. Συνέδεσε τη λαϊκή μουσική με έτερα πολιτισμικά στοιχεία, όπως ήταν η γλώσσα και η προφορική λαϊκή λογοτεχνία. Υποστηρίζει ότι πρέπει να καταγράφεται όχι μόνο η μουσική, αλλά και όλα τα ακουστικά φαινόμενα που συσχετίζονται συγχρονικά με την τέλεσή της.

¹¹³ Εθνομουσικολόγος είναι ο ερευνητής που έχει ως αντικείμενο τη μελέτη όλων των μουσικών παραδόσεων, πλην της δυτικοευρωπαϊκής. Στην αρμοδιότητά του ανήκουν λαϊκές μουσικές κάθε έθνους, μουσικές πρωτόγονων ή αρχαίων λαών και κοινωνιών.

¹¹⁴ Ανθρωπολόγος και συγκριτικός μουσικολόγος, με γλωσσολογικές και λαογραφικές καταβολές.

Η περιγραφή του μουσικού ύφους και των μουσικών οργάνων, η σχέση της λαϊκής μουσικής με το πολιτισμικό πλαίσιο, η μουσική πορεία της κοινότητας με την πάροδο του χρόνου και η σύγκριση της μουσικής υφολογίας αποτελούν ερευνητικά πεδία της εθνομουσικολογίας.¹¹⁵

1.5.1. Samuel Baud-Bovy Αθήνα, 1935 / 1938

«Τραγούδια των Δωδεκανήσων», Τόμοι Α', Β'

Ναύπλιο, 1984

«Δοκίμιο για το Ελληνικό Δημοτικό Τραγούδι»

Ο Baud-Bovy ήταν ο πρώτος εθνομουσικολόγος που εξέδωσε μουσική συλλογή με δημοτικά τραγούδια από τα Δωδεκάνησα, στην οποία περιέχονται 21 μοιρολόγια. Τμήμα της συγκεκριμένης συλλογής έχει φωνογραφηθεί, ενώ τα υπόλοιπα ακολουθούν τη μέθοδο καταγραφής *εξ αυτηκοΐας*¹¹⁶. Τα μοιρολόγια ο Baud-Bovy τα κατατάσσει ανά νησί στην κατηγορία *μη χορευτικά, γυναικεία τραγούδια, χωρίς όργανα*.

Είναι καταγεγραμμένα με ευρωπαϊκή σημειογραφία σε συνδυασμό με σύμβολα δανεισμένα από τη βυζαντινή παρασημαντική, έτσι ώστε να αποτυπωθεί πιστότερα ο ασυγκέραστος τρόπος μουσικής κίνησης. Οι πληροφορίες, που παραθέτει σε κάθε μοιρολόι, αφορούν τη ρυθμική του αγωγή, τη μουσική του έκταση, καθώς και τις κλίμακες και τα διαστήματα που χρησιμοποιούνται. Επίσης, δίνονται ο τόπος καταγραφής και το όνομα του εκτελεστή.

Το ποιητικό κείμενο δεν αποδίδεται στην τοπική διάλεκτο. Οι τίτλοι στην κατηγορία των μοιρολογιών είναι κοινοί κάτω από τον γενικό τίτλο «μοιρολόι». Η προσαρμογή του ποιητικού κειμένου στο μουσικό γίνεται με ακρίβεια, καταγράφοντας ο ερευνητής τα ευφωνικά σύμφωνα ή συλλαβές και τα τσακίσματα που χρησιμοποιούνται.

Ο Baud-Bovy επισημαίνει την αλληλεξάρτηση που παρατηρείται ανάμεσα στη συναισθηματική κατάσταση των ερμηνευτών και τις εκτελέσεις τους. Επίσης, παρατηρεί ότι από την επανάληψη ίδιων μοιρολογιών προκύπτει πάντα μία καινούρια παραλλαγή.

¹¹⁵ Βλ. Netl, 1986: 51.

¹¹⁶ Η μέθοδος «εξ αυτηκοΐας» ήταν η μουσική υπαγόρευση κατά την επιτόπια έρευνα. Η μεταγραφή γίνονταν συνήθως στη φυσική κλίμακα του Do με προσθήκη αλλοιώσεων. Η διαδικασία αυτή είναι χρονοβόρα, δεν μπορεί να αποδώσει επακριβώς τη μελωδική γραμμή, ούτε έχει τη δυνατότητα επαλήθευσης. (Γιαννακοδήμου, 2003: 273).

Στη συνολική του μελέτη του για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι¹¹⁷ επισημαίνει τις μουσικολογικές ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στα μοιρολόγια της νησιωτικής και της ηπειρωτικής Ελλάδας και κάνει ειδική αναφορά στο μανιάτικο μοιρολόι. Ως παραδείγματα χρησιμοποιεί μοιρολόγια, από τη Ρόδο από τη Βάνια Τρικάλων και από χωριά της Μέσα Μάνης.¹¹⁸ Τα μοιρολόγια της Ρόδου και της Βάνιας αναπτύσσονται σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο στίχο. Το νησιώτικο έχει μονόστιχη στροφή και το στεριανό τριημίστιχη. Το τρικαλινό μοιρολόι είναι ανημίτονο και κινείται σε πεντατονική κλίμακα, ενώ το ροδίτικο παρουσιάζει διαστήματα ημιτονίου και κινείται σε χρωματική κλίμακα.

Το μανιάτικο μοιρολόι σε αντίθεση με τα υπόλοιπα είναι αποκλειστικά οκτασύλλαβο.¹¹⁹ Το ίδιο μέλος επαναλαμβάνεται σε κάθε στίχο και στο τελείωμα του υπάρχει πάντα ένα σχηματοποιημένο αναφιλητό. Ο Baud-Bovy παρατηρεί ότι σε περιπτώσεις μεγάλου πένθους στη Μέσα Μάνη μοιρολογούν και οι άντρες.

1.5.2. Άννα-Μαρία Γιαννακοδήμου Ναύπλιο, 1998

«Μουσική Μεταγραφή και Σχόλια σ' ένα Γορτυνιακό Μοιρολόι»

Η μουσική μεταγραφή της Γιαννακοδήμου αφορά ένα γορτυνιακό μοιρολόι από επιτόπια καταγραφή της Ελένης Ψυχογιού το 1981. Η μουσική ανάλυση του μοιρολογιού περιλαμβάνει δεκατρείς μουσικές ενότητες που αντιστοιχούν στα κύρια σημεία εναλλαγής της μελωδίας. Οι ενότητες υποδιαιρούνται σε τρία μεγαλύτερα μέρη, σύμφωνα με τις φάσεις της ανάλυσης του κειμένου¹²⁰.

Τα γενικά χαρακτηριστικά της μουσικής δομής του μοιρολογιού είναι η μικρή έκταση της μελωδίας, η οποία δεν υπερβαίνει το διάστημα τέταρτης. Η μελωδία κινείται σε ασυγκέραστο μουσικό σύστημα. Η αμφίδρομη σχέση μουσικής και λόγου που παρατηρείται σε επίπεδο λέξεων, φράσεων και θεματικών ενοτήτων πραγματοποιείται από την χρησιμοποίηση ιδιαίτερων μελισμάτων σε ορισμένα σημεία της μουσικής φόρμας. Παράλληλα, υπάρχει η διαφοροποίηση σε ρυθμό, μελωδία και

¹¹⁷ Baud-Bovy, 1996: 29-30.

¹¹⁸ Για τα μουσικά παραδείγματα βλ. σελ.: 135.

¹¹⁹ Εξαίρεση αποτελούν τα προοίμια μοιρολογιών από την Έξω Μάνη, τα οποία είναι δομημένα σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο. (Baud-Bovy, 1996: 30).

¹²⁰ Η φάση «εξόδου-χωρισμού», η φάση της «διάβασης» και η φάση της «εισόδου-επανεάνταξης». Βλ. υποσημείωση Νο: 148.

ποικίλματα σε σημεία που ο θρήνος διακόπτεται, αλλάζουν οι κορυφαίες και ελέγχουν κριτικά οι έμπειρες μοιρολογίστρες τις νεότερες.

Η Γιαννακοδήμου διαπιστώνει ότι υπάρχει συμμετρική αναλογία δομής, ροής και έκβασης των θεματικών και μουσικών ενοτήτων στο μοιρολόι. Η εξέλιξη της μελωδικής γραμμής, ο προσωδιακός ρυθμός και οι πτωτικές καταλήξεις των γυρισμάτων υποδηλώνουν ότι η συμμετρία αυτή δεν είναι τυχαία αλλά αποτέλεσμα διαλεκτικής σχέσης μουσικής και κειμένου.

I.5.4. Συμπεράσματα Ενότητας I.5.

Το μοιρολόγια όχι μόνο ηχογραφούνται και μεταγράφονται αλλά επιπλέον η μουσική τους δομή αναλύεται μουσικολογικά και συνδυάζεται με έτερα πολιτισμικά φαινόμενα, όπως η γλώσσα. Ο Baud-Bovy υποστηρίζει ότι υπάρχει αλληλεξάρτηση ανάμεσα στη συναισθηματική κατάσταση των ερμηνευτών και στις εκτελέσεις τους καθώς επίσης ότι από κάθε εκτέλεση του ίδιου μοιρολογιού προκύπτει και μία διαφορετική παραλλαγή του. Η Γιαννακοδήμου αποδεικνύει τη διαλεκτική σχέση μουσικής και λόγου κατά τη διάρκεια του μοιρολογίσματος.

II. ΤΟ ΜΟΙΡΟΛΟΙ ΩΣ ΔΡΩΜΕΝΟ

Η μελέτη των δρώμενων ξεκίνησε μέσα στα πλαίσια του λειτουργισμού. Τα δρώμενα είχαν τη μορφή λαϊκού θεάματος και επιτελούσαν συγκεκριμένες λειτουργίες εξισορρόπησης μέσα σε δεδομένο κοινωνικό σώμα. Σήμερα, η έννοια δρώμενο περιγράφει το σύνολο των στοιχείων που συνδέονται με μία πράξη.¹²¹ Αποτελεί παράγοντα συνοχής της κοινότητας σε φαντασιακό ή πραγματικό επίπεδο. Στην περίπτωση του *μοιρολογίου* τα στοιχεία αυτά ορίζονται από τον εξουσιαστικό λόγο του ποιητικού και μουσικού κειμένου και από την γλώσσα του σώματος. Η λειτουργία του κειμενικού λόγου¹²² (ποιητικού ή μουσικού) και κατ' επέκταση του φωνήματος αναπτύσσει δίσημη επίδραση. Η μία παράμετρος έγκειται στη φαινομενολογική σχέση της φωνής, ως ενσάρκωσης εξουσιαστικού λόγου και παράλληλα ως τραγουδιστικής επιτέλεσης. Η δεύτερη παράμετρος έγκειται στη μεταφορική αίσθηση της φωνής ως κομβικής και σημαίνουσας διόδου για τον επαναπροσδιορισμό της εκάστοτε κοινωνικής θέσης και κοινωνικής δύναμης των συντελεστών.

Η συγχρονική αντιμετώπιση των παραπάνω στοιχείων δημιουργεί συνθήκες επιτελεστικού φαινομένου. Το *μοιρολόι* με την έννοια του πολιτισμικού δρώμενου δύναται να ερμηνευτεί ως τελετουργική παράσταση, ενιαία πράξη ποίησης, μουσικής και δράματος όσο και ως θρηνητική (λεκτική, μουσική και σωματική) επιτέλεση, τελετουργικός διάλογος, ρυθμική μουσικότητα του λόγου¹²³. Εκτελείται από γενιά σε γενιά, διατηρεί την κοινωνική συνοχή, η ρυθμικότητα και η επαναληπτικότητά του εγγράφουν κοινωνικό και πολιτισμικό μήνυμα στην κοινότητα.¹²⁴ Το *μοιρολόι* στην παράδοση διασφαλίζει την επικοινωνιακή πληρότητα στην οποία στηρίζεται η διαδραστική σχέση του τελεστή με το κοινό του. Αναπλάθει και πραγματώνει την έκφραση καθορισμένων ιδεών, ενεργειών και συμπεριφορών.¹²⁵

Η προσέγγιση που σχετίζεται με το *μοιρολόι* ως μορφή θρηνητικής παράστασης με καθορισμένη χωροχρονική διάρθρωση, πραγματεύεται την ακριβή τελεστική πρακτική και την παράθεση πληροφοριακών στοιχείων σχετικών με αυτήν. Η

¹²¹ Κάβουρας, 1999: 77.

¹²² Feld & Fox, 1994: 26.

¹²³ Τσιτσιπής, 2005: 89.

¹²⁴ Τσιτσιπής, 2005: 89.

¹²⁵ Κάβουρας, 1996: 166.

θρηνητική επιτέλεση εκφράζεται λεκτικά και οπτικά. Η λεκτική επιτέλεση περιέχει ποιητικά και ρητορικά χαρακτηριστικά του προφορικού δρώμενου, δηλαδή, τον τρόπο, το χώρο, το χρόνο και τους ερμηνευτές στην εκφορά του λόγου. Κατά το Herzfeld η ερμηνεία της λεκτικής επιτέλεσης έγκειται στην λεπτομερή παρατήρηση των κοινωνικών και αισθητικών παραμέτρων, οι οποίες καθορίζονται από τους δρώντες (μοιρολογίστρες, συγγενείς νεκρού, έτεροι πενθούντες, απλοί παρευρισκόμενοι).¹²⁶ Η οπτική επιτέλεση περιλαμβάνει όλα τα ορατά στοιχεία του δρώμενου και την επικοινωνιακή συμπεριφορά των συμμετεχόντων μεταξύ τους, με το κοινό και με το χώρο.¹²⁷

Οι παραπάνω τρόποι μεθοδολογικής προσέγγισης του *μοιρολογιού* αποτελούν εργαλεία των επιστημονικών τομέων της λαογραφίας, ψυχολογίας και ανθρωπολογίας. Με το δρώμενο ως λαϊκό θέαμα το *μοιρολόι* προσλαμβάνει την έννοια της θρηνητικής παράστασης. Με τον τρόπο αυτό το περιγράφουν, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι περισσότεροι Έλληνες λαογράφοι και Έλληνες ψυχολόγοι. Με το δρώμενο ως παράγοντα συνοχής της κοινότητας το *μοιρολόι* προσλαμβάνει την έννοια της θρηνητικής επιτέλεσης. Αυτή την προσέγγιση υιοθετούν, περί τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, Έλληνες λαογράφοι με εξειδίκευση στις διαβατήριες τελετές και ανθρωπολόγοι προερχόμενοι από τις σχολές της βρετανικής κοινωνικής ανθρωπολογίας και της αμερικανικής πολιτισμικής ανθρωπολογίας.

¹²⁶ Herzfeld, 1985: 32-34.

¹²⁷ Κάβουρας, 1999: 89.

II.1. Λαογράφοι Ερευνητές

Οι Έλληνες ερευνητές της εθμικής λαογραφίας¹²⁸ ήταν οι πρώτοι που μελέτησαν το *μοιρολόι* ως δρώμενο. Στη συγκεκριμένη κατηγορία διακρίνονται τρεις κατευθύνσεις ερευνητικών εργασιών. Η πρώτη κατεύθυνση αποτελείται από εργασίες με ιστορική και αρχαιολογική προσέγγιση. Οι εργασίες αυτές αρχίζουν να εμφανίζονται από τις αρχές έως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Ο ερευνητικός τους στόχος είναι η προβολή της αρχαιοελληνικής προέλευσης και της διαχρονικότητας των επιθανάτιων πρακτικών μέσω της συγκριτικής¹²⁹ και της ιστορικής¹³⁰ μεθόδου. Οι λαογράφοι αντλούν το ερευνητικό τους υλικό από γραπτές ιστοριοδιφικού, ιστορικού και λαογραφικού περιεχομένου πηγές. Οι πηγές αυτές εκτείνονται χρονικά από την περίοδο της ελληνικής αρχαιότητας έως και την περίοδο του νεότερου ελληνικού κράτους.

Οι συγκεκριμένες μελέτες έχουν χαρακτήρα περιγραφικό και συγκριτικό. Επιχειρείται από τους ερευνητές λαογράφους η συνοπτική παρουσίαση του τρόπου τέλεσης των επιθανάτιων πρακτικών, ήτοι παραθέτουν πληροφορίες για την χωροχρονική διαδικασία. Ο απώτερος ερευνητικός στόχος είναι η σύνδεση του νεοελληνικού *μοιρολογιού* με τις αντίστοιχες αρχαιοελληνικές και βυζαντινές επιθανάτιες πρακτικές. Εκτενής αναφορά για τη συγκεκριμένη κατεύθυνση θα γίνει στη συνέχεια.

Η δεύτερη κατεύθυνση αποτελείται από λαογραφικές εργασίες με σωστική προσέγγιση. Οι εργασίες αυτές αρχίζουν να εμφανίζονται από τα τέλη του 19^{ου} έως και τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Οι λαογράφοι ερευνητές συνέλεξαν το υλικό τους κατά τη διάρκεια επιτόπιων καταγραφών¹³¹ σε συγκεκριμένες περιοχές. Στη συνέχεια κατέθεταν

¹²⁸ Η εθμική λαογραφία είναι ο τομέας της λαογραφίας που μελετάει τις λαϊκές πράξεις και ενέργειες (βιοτικά και καλλιτεχνικά θέματα της λαϊκής ζωής, κοινωνική και παραδοσιακή ζωή, κύκλος της ζωής, φυσικές και μεταφυσικές αναζητήσεις, λατρευτικά λαϊκά βιώματα). Η φιλολογική λαογραφία μελετάει τη λαϊκή προφορική παράδοση (δημοτικά τραγούδια, ξόρκια και επωδές, ευχές και κατάρες, εκφραστικές χειρονομίες, ανίγματα, παροιμίες, μύθοι, ευτράπελες διηγήσεις, παραμύθια, παραδόσεις, λαογραφικές λέξεις και ονόματα). (Λουκάτος, 1992: 12-13, 92, 282-285).

¹²⁹ Η συγκριτική μέθοδος στηρίζεται στις αγγλικές θεωρίες του εξελικτισμού και της πολυγένεσης και χρησιμοποιήθηκε στην προσπάθεια ανακάλυψης των γενικών νόμων που διέπουν την εξέλιξη των πολιτισμικών φαινομένων. (Κυριακίδου-Νέστορος, 1997: 102-106).

¹³⁰ Η ιστορική μέθοδος στηρίζεται σε τρεις θεωρίες, την αγγλική θεωρία της μονογένεσης, τη γερμανική θεωρία των «Κύκλων του Πολιτισμού» (Kulturkreislehre) και την αμερικάνικη θεωρία του «Ιστορικού Εμπειρισμού» (Historical Empiricism). Οι θεωρίες αυτές προσπάθησαν να δώσουν εξηγήσεις για τη συγκεκριμένη γεωγραφική καταγωγή συγκεκριμένων πολιτιστικών φαινομένων. Ο στόχος έρευνας ήταν η αναζήτηση της πορείας των φαινομένων αυτών στο χώρο και στο χρόνο, ήτοι η ιστορική γεωγραφική τους πορεία. (Κυριακίδου-Νέστορος, 1997: 112-115).

¹³¹ Έχουν χρησιμοποιηθεί τρεις τρόποι λαογραφικής καταγραφής. Ο πρώτος είναι ο *άμεσος*, δηλαδή η συλλογή και η καταγραφή του λαογραφικού υλικού κατά τη διάρκεια της τέλεσης του. Ο δεύτερος είναι ο *έμμεσος*, δηλαδή η

το υλικό τους σε κέντρα συλλογής λαογραφικής ύλης¹³² ή το δημοσίευαν σε μορφή μονογραφιών.

Ο χαρακτήρας αυτών είναι περιγραφικός. Οι ερευνητές επικεντρώνονται στη λεπτομερή περιγραφή των επιθανάτιων πρακτικών, κοινοτήτων ή φυλετικών ομάδων. Οι ερευνητές που ασχολήθηκαν με μελέτες της συγκεκριμένης κατεύθυνσης είναι λαογράφοι ερευνητές, εκπαιδευτικοί οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι να συλλέξουν λαογραφική ύλη¹³³ και άτομα με μέσο ή ανώτερο μορφωτικό επίπεδο, τα οποία είχαν ως στόχο την καταγραφή των ηθών και των εθίμων της γενέτειράς τους.

Η τρίτη κατεύθυνση αποτελείται από λαογραφικές εργασίες με ανθρωπολογική προσέγγιση. Οι εργασίες αυτές αρχίζουν να εμφανίζονται από τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Ο ερευνητικός τους στόχος είναι η παρουσίαση και η ανάλυση των επιθανάτιων πρακτικών με τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνονται αντιληπτές οι κοινωνικές δομές και οι έμφυλες σχέσεις κατά τη διάρκεια της τέλεσης των επιθανάτιων πρακτικών. Οι λαογράφοι ερευνητές χρησιμοποιούν για τη συλλογή και την ανάλυση του υλικού τους θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία από την επιστήμη της ανθρωπολογίας.

Π.1.1. Λαογραφικές Εργασίες με Ιστορική-Αρχαιολογική Προσέγγιση

Οι λαογραφικές εργασίες με ιστορική και αρχαιολογική προσέγγιση ανήκουν στην περίοδο του πρώτου μισού του 20^{ου} που η ελληνική λαογραφική σχολή είχε ως βασικούς ερευνητικούς στόχους της την προβολή της εθνικής συνέχειας και της εθνικής ομοιογένειας. Βασικό μεθοδολογικό εργαλείο της περιόδου είναι η συγκριτική παράθεση στοιχείων για τον τρόπο διαβίωσης των κατοίκων για να αποδείξουν τις ομοιότητες της νεότερης Ελλάδας με τους βυζαντινούς χρόνους και την ελληνική αρχαιότητα.

Παρουσιάζεται ένας συνολικός κορμός τελετουργιών. Συχνό φαινόμενο είναι η συγκριτική παράθεση τμημάτων των επιθανάτιων πρακτικών σε πλαίσιο μεγάλων χρονικών περιόδων (αρχαία Ελλάδα, Βυζάντιο, περίοδος Τουρκοκρατίας, νεότερο

συλλογή και η καταγραφή του λαογραφικού υλικού μέσω ντόπιων πληροφοριοδοτών. Ο τρίτος είναι ο συνδυασμός των δύο προαναφερόμενων τρόπων.

¹³² Βλ. υποσημείωση Νο.: 71.

¹³³ Βλ. υποσημείωση Νο.: 69.

ελληνικό κράτος). Οι λαογράφοι που ασχολήθηκαν με μελέτες της συγκεκριμένης προσέγγισης είναι ο Νικόλαος Γ. Πολίτης, ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος, ο Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ο Δημήτρης Β. Οικονομίδης και ο Γεώργιος Σιέττος.

Π.1.1.1. Νικόλαος Γ. Πολίτης Αθήνα, 1872-1873

«Τα κατά την Τελευτήν»

Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης με τη μελέτη του επιδεικνύει τη συνδυαστική χρήση της ιστορικής και της συγκριτικής μεθόδου¹³⁴ για την ανάλυση και την παρουσίαση των τελετουργιών του θανάτου. Τις περιγράφει συνοπτικά από την στιγμή της πρόθεσης του νεκρού έως και τις επιμνημόσυνες δεήσεις. Δεν εστιάζεται σε μία ορισμένη γεωγραφική περιοχή, αλλά δημιουργεί ένα κορμό ελληνικών νεκρικών πρακτικών με παραδείγματα από την ευρύτερη ελληνική ύπαιθρο. Ο Πολίτης καθορίζει την στιγμή της πρόθεσης του νεκρού ως την χρονική περίοδο τέλεσης των επιθανάτιων μοιρολογιών Στο πλαίσιο της ιστορικής μεθόδου, παραθέτει πληροφορίες για αντίστοιχες τελετουργίες κατά τη διάρκεια της ελληνικής και της ρωμαϊκής αρχαιότητας και της βυζαντινής περιόδου. Στο πλαίσιο της συγκριτικής μεθόδου, συγκρίνει ελληνικές επιθανάτιες πρακτικές με αντίστοιχες από λαούς όπως οι Ινδοί, οι Γερμανοί, οι Εβραίοι και οι Αλβανοί.

Με τη χρήση της ιστορικής μεθόδου ο Πολίτης αποδεικνύει ότι οι λαϊκές επιθανάτιες τελετές κατάγονται από την ελληνική αρχαιότητα, άρα είναι ιστορικά επιβιώματα με χαρακτήρα «αυθιγενή». ¹³⁵ Με τη χρήση της συγκριτικής μεθόδου προβάλλει τα συγκεκριμένα λαογραφικά φαινόμενα ως ακόμα μία εθνολογική περίπτωση στο σύνολο των αντίστοιχων περιπτώσεων από πολιτισμικές κοινότητες ανά τον κόσμο.

¹³⁴ Ο Πολίτης στα έργα του που ανήκουν στο 19^ο αιώνα χρησιμοποιεί και την ιστορική και τη συγκριτική μέθοδο. Η ιστορική μέθοδος εννοούσε τους εθνικούς στόχους της ελληνικής λαογραφίας και η συγκριτική μέθοδος προσέδωσε στους Έλληνες λαογράφους ισχυρά ταξινομικά εργαλεία. (Κυριακίδου-Νέστορος, 1997: 106-110).

¹³⁵ Με τον όρο «αυθιγενή» ο Πολίτης ορίζει τον αυτόχθονο, ιθαγενή, επιχώριο και εντόπιο χαρακτήρα των ελληνικών λαϊκών επιθανάτιων τελετών.

Π.1.1.2. Δημήτριος Σ. Λουκάτος Αθήνα, 1940

«Λαογραφικά περί Τελευταίας Ενδείξεις παρά Ιωάννη Χρυσοστόμω»

Ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος παρουσιάζει τις αναφορές που γίνονται σχετικά με τις νεκρικές τελετουργίες στο έργο του Ιωάννη Χρυσοστόμου. Σύμφωνα με την άποψη του Λουκάτου, το έργο του Χρυσοστόμου είναι μία σημαντική πηγή λαογραφικών πληροφοριών, διότι αποτυπώνει λεπτομερώς πλήθος από τις κοινωνικές και ψυχικές εκδηλώσεις των ανθρώπων εκείνης της περιόδου, γράφτηκε σε μία εποχή, που τα αρχαιοελληνικά ήθη και έθιμα ήταν ακόμα εν χρήσει και δείχνει την επίδραση που είχε η ορθόδοξη χριστιανική εκκλησία στα λαϊκά ήθη και έθιμα.

Ο Λουκάτος δημιουργεί ένα συγκεντρωτικό κορμό νεκρικών πρακτικών, στηριζόμενος σε αποσπάσματα από λόγους του Χρυσοστόμου. Κατηγοριοποιεί τις τελετουργίες του θανάτου στις κατηγορίες πριν από την τελευταία (*ύσταται στιγμή*, *ψυχορράγημα*), μετά την τελευταία (*φροντίδες περί του νεκρού*, *φύλαξις του νεκρού*), κατά τη διάρκεια της ταφής (*εκφορά*, *ενταφιασμός*), μετά την ταφή και μνημόσυνα. Παράλληλα, αναφέρεται στη σημασία της έννοιας του πένθους για τους συγγενείς, στον τρόπο αντιμετώπισης στον θάνατο ξενιτεμένου και στις δοξασίες και στις προλήψεις σχετικά με τους νεκρούς.

Στην υποκατηγορία «φύλαξις του νεκρού» ο Λουκάτος αναφέρει συνοπτικά τις απόψεις του Χρυσοστόμου για τους θρήνους και τους κοπετούς από την πλευρά των συγγενών, για τα επιθανάτια μοιρολόγια και για τις γυναίκες θρηνωδούς μοιρολογίστρες. Για την περίπτωση των θρήνων και των κοπετών (κλάμα και οδυρμός) ήταν αρνητικός εξαιτίας των υπερβολών που παρατηρούνταν κατά τη διάρκειά τους. Αναγνώριζε όμως τη σημασία που είχαν ως ψυχολογική ανάγκη των πενθούντων για την αντιμετώπιση του πένθους. Για την περίπτωση των μοιρολογιών ο Χρυσόστομος περιέγραφε το περιεχόμενο αυτών, αν και δεν παραθέτει κανένα απόφιο κείμενο. Για την περίπτωση των γυναικών θρηνωδών προέβαλλε την επαγγελματική τους διάσταση και υποστήριξε την σπουδαιότητά τους, τόσο για το νεκρό, όσο και για τους συγγενείς αυτού. Επίσης, τόνιζε τη μεγάλη δεξιοτεχνία, την οποία οι γυναίκες θρηνωδοί επιδείκνυαν στο επίπεδο της θεατρικότητας.

Οι απόψεις του Χρυσοστόμου ήταν επίκαιρες για τους ερευνητικούς στόχους του Λουκάτου. Ο Χρυσόστομος στην επιχειρηματολογία των λόγων του

χρησιμοποιούσε αναφορές από αρχαίους Έλληνες και από Λατίνους συγγραφείς. Με τον τρόπο αυτό, ο Λουκάτος παρουσίασε πληροφορίες για τις νεκρικές τελετές όχι μόνο από την περίοδο κατά την οποία έζησε ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, αλλά και κατά τις περιόδους στις οποίες αναφέρεται ο Χρυσόστομος στα κείμενά του. Το γεγονός αυτό πληρούσε τα μεθοδολογικά πλαίσια της ιστορικής μεθόδου την οποία είχε ενστερνιστεί ο Λουκάτος, έτσι ώστε να αποδείξει τη συνέχεια των ελληνικών λαϊκών πολιτισμικών φαινομένων από την αρχαιότητα, έως τη σημερινή εποχή.

Π.1.1.3. Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης Αθήνα, 1950

«Τα κατά την Τελευτήν Έθιμα των Βυζαντινών εκ των Αγιολογικών Πηγών»

Ο Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης κινείται στο ίδιο μεθοδολογικό πλαίσιο με το Λουκάτο. Οι κύριες πηγές του είναι πληροφορίες από αγιολογικά κείμενα και μαρτυρίες από Πατέρες της Εκκλησίας σχετικά με τις επιθανάτιες πρακτικές από τον 4^ο αιώνα μ.Χ. έως και το 10 μ.Χ.

Ο Σπυριδάκης κατηγοριοποιεί τις επιθανάτιες πρακτικές με τον τρόπο που ακολούθησε και ο Λουκάτος και δημιουργεί και εκείνος με τη σειρά του ένα συγκεντρωτικό κορμό επιθανάτιων πρακτικών. Στην φάση των πρακτικών που τελούνται μετά την τελευτή αναφέρεται στον επιθανάτιο θρήνο και στο επιθανάτιο μοιρολόι. Τον επιθανάτιο θρήνο τον περιγράφει ως «γοεραί και θρηνώδεις κραυγαί» και εστιάζεται στην πρακτική του ανακαλήματος¹³⁶ η οποία τελείται κατά τη διάρκειά του. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται και για τον έντονο τρόπο που εκφράζουν τον πόνο τους οι συγγενείς και οι οικείοι του νεκρού:

«Πλην των γοερών θρήνων και ολολυγμών, οι πενθούντες παραφερόμενοι υπό του ψυχικού πάθους διερρήγγουν και τα ενδύματα αυτών, έτυπτον το πρόσωπον και το στήθος, αι δε γυναίκες κατέξιανον μέχρι αιματώσεως τας παορειάς, εσπάραττον και έτιλλον τας τρίχας της κεφαλής και οι άντρες εξερρίζουν το γένειον και επέρριπτον κόνιν χώματος επί της κόμης».¹³⁷

Χαρακτηρίζει το επιθανάτιο μοιρολόι ως «τιμητική θρηνωδία», η οποία ήταν ανάλογη προς την περίπτωση του θανάτου και τη σχέση του θρηνούντος προς το νεκρό.

¹³⁶ Ανακάλημα ή ανάκλημα ή ανάκλησις είναι το έθιμο του καλέσματος του νεκρού με το όνομά του με στόχο την επάνοδο του πνεύματός στο σώμα του. Το συγκεκριμένο έθιμο τελείται αποκλειστικά κατά τη διάρκεια της πρόθεσης του νεκρού.

¹³⁷ Σπυριδάκης, 1950: 120-121.

Ο Σπυριδάκης επέλεξε για τους λόγους που προαναφέρθηκαν και στην περίπτωση του Λουκάτου πηγές από τη βυζαντινή περίοδο. Οι αναφορές των Πατέρων της Εκκλησίας και των αγιολογικών κειμένων στις επιθανάτιες πρακτικές, χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα πηγές από τη ελληνική και τη ρωμαϊκή γραμματεία, ήταν ένα πολύτιμο εργαλείο στα χέρια των δύο ερευνητών. Αποδείκνυαν άμεσα μέσω «έγκυρων» και «αδιαμφισβήτητης πνευματικής αξίας» κειμένων την ύπαρξη νεκρικών πρακτικών με πολλά κοινά στοιχεία από την ελληνική αρχαιότητα έως τους νεότερους χρόνους. Η πολεμική, που ασκήθηκε από τους χριστιανούς Πατέρες στις λαϊκές τελετουργίες του θανάτου, αποδεικνύει την πεποίθησή τους για την *εθνική προέλευσή*¹³⁸ τους. Με τον τρόπο αυτό, τόσο ο Λουκάτος, όσο και ο Σπυριδάκης επιδίωξαν την πιστοποίηση της ελληνικότητας των νεκρικών εθίμων, αλλά και την δικαιολόγηση της επιβίωσής τους δια μέσου των αιώνων.

Π.1.1.4. Δημήτριος Β. Οικονομίδης Αθήνα, 1966

«Ο Θρήνος του Νεκρού εν Ελλάδι, (το Μοιρολόγι και η Εθιμοτυπία του)»

Ο Δημήτριος Β. Οικονομίδης στην εισήγησή του¹³⁹ κινείται σε κοινό μεθοδολογικό πλαίσιο με τον Πολίτη, χρησιμοποιώντας την ιστορική και τη συγκριτική μέθοδο. Περιγράφει συνοπτικά τις χρονικές περιόδους στις επιθανάτιες πρακτικές, κατά τη διάρκεια των οποίων τελούνται επιθανάτια μοιρολόγια. Αναφέρεται στη σύνθεση των μοιρολογίστρων και στον τρόπο με τον οποίο αυτές λειτουργούν ως ομάδα κατά τη διάρκεια της τέλεσης. Παρουσιάζει το ρεπερτόριο που χρησιμοποιείται, συνοδευόμενο από σύντομη φιλολογική του ανάλυση.

Ο Οικονομίδης δεν περιορίζει χρονικά την τέλεση των *μοιρολογιών* στη διάρκεια της πρόθεσης του νεκρού. Υποστηρίζει ότι υπάρχει ένα ευρύ χρονικό πλαίσιο τέλεσης, το οποίο ξεκινάει από την πρόθεση και συνεχίζεται στις επιμνημόσυνες δεήσεις για το νεκρό ή σε έτερες στιγμές αναθύμησής του. Παραθέτει τη συνολική εικόνα νεκρικών πρακτικών, κατά τη διάρκεια των οποίων τελούνται μοιρολόγια στην Ελλάδα.

¹³⁸ Ο προσδιορισμός «εθνικός» προσδιορίζει τους πιστεύοντας στην αρχαία ελληνική και στη ρωμαϊκή θρησκεία.

¹³⁹ Η εισήγηση πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σπουδών της Βαλκανικής και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στη Σόφια το έτος 1966.

Υποστηρίζει ότι το μέγεθος του θρήνου εξαρτάται από τον συναισθηματισμό των πενθούντων, τα χαρίσματα του νεκρού και το νεαρό της ηλικίας του. Η διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν κατάφερε να εξαλείψει την εθιμοτυπία του μοιρολογίσματος. Οι βασικοί θρηνώδοι είναι συνήθως γυναίκες με στενή συγγένεια προς το νεκρό, αν και υπάρχουν καταγραφές, οι συγγενείς, να προσλαμβάνουν επαγγελματίες μοιρολογίστρες.

Στο πλαίσιο χρήσης της ιστορικής μεθόδου, ο Οικονομίδης παραθέτει ποιητικά και ιστορικά κείμενα από την αρχαία ελληνική, τη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή γραμματεία, συνδέοντας με τον τρόπο αυτό το νεοελληνικό μοιρολόι με την αρχαιοελληνική, τη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή εθιμοτυπία του θρήνου. Στο πλαίσιο χρήσης της συγκριτικής μεθόδου παρουσιάζει το μανιάτικο μοιρολόι σε αντιπαράθεση με το κορσικάνικο μοιρολόι. Επίσης, δίνει πληροφορίες για τον τρόπο μοιρολογίσματος σε κράτη της βαλκανικής χερσονήσου (Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία Ρουμανία), στη Ρωσία και σε περιοχές της Αφρικής, της Κεντρικής Αυστραλίας και της Λατινικής Αμερικής.

Π.1.1.5. Γεώργιος Σιέττος Αθήνα, 1997

«Νεκρικά Ήθη και Έθιμα»

Ο Γεώργιος Σιέττος παρουσιάζει λαϊκές δοξασίες και τελετουργίες περί θανάτου. Χρονικά, καλύπτει τις περιόδους της ελληνικής αρχαιότητας, των βυζαντινών χρόνων και των νεώτερων ελληνικών χρόνων. Ειδικότερα, για την περίοδο των νεότερων χρόνων παραθέτει παραδείγματα από πολλές περιοχές της Ελλάδος. Αναφέρεται επίσης συνοπτικά σε αντίστοιχες δοξασίες και πρακτικές αρχαίων λαών, όπως οι Αιγύπτιοι, οι Βαβυλώνιοι, οι Γέτες, οι Εβραίοι, οι Θιβετιανοί, οι Ιάπωνες, οι Ινδοί, οι Κινέζοι, οι Πέρσες, οι Ρωμαίοι, οι Σύριοι, οι Σκύθες και οι Χανααίοι.

Ο Σιέττος ακολουθεί το συνδυαστικό μεθοδολογικό σχήμα ιστορικής και συγκριτικής μεθόδου, όπως και οι προηγούμενοι (Πολίτης, Οικονομίδης), αλλά διαφοροποιείται από αυτές. Εισάγει τη μελέτη του με εκτενή ανάλυση επιμέρους στοιχείων στις δοξασίες και στις τελετουργίες για το θάνατο. Παραθέτει πληροφορίες για τον τρόπο τέλεσης δίνοντας έμφαση στη γεωγραφική προέλευση, χωρίς όμως να

δημιουργεί ένα συγκεντρωτικό «πανελλήνιος» κορμό τελέσεων. Δεν συγκρίνει στοιχεία διαφορετικών χρονικών περιόδων και διαφορετικών πολιτισμών.

Τον επιθανάτιο θρήνο κατά τη βυζαντινή περίοδο και το νεοελληνικό επιθανάτιο μοιρολόι ο Σιέττος τα τοποθετεί κατά τη διάρκεια της πρόθεσης του νεκρού και πριν τη νυχτερινή του φύλαξη ή την εκφορά του. Στο βυζαντινό επιθανάτιο θρήνο αναφέρει ότι συμμετείχαν άντρες και γυναίκες¹⁴⁰ συγγενείς του νεκρού, αλλά και μισθωμένες γυναίκες θρηνωδοί. Βασικός τρόπος έκφρασης των θρηνωδών ήταν το λύσιμο και το τράβηγμα των μαλλιών τους και το εκούσιο χτύπημα των μελών τους στο έδαφος ή με πέτρες. Η συγκεκριμένη πρακτική κατ' αυτόν κατάγεται από την αρχαιοελληνική λαϊκή εθιμοτυπία. Κατά τη διάρκεια του βυζαντινού επιθανάτιου θρήνου λέγονταν και μοιρολόγια επαινετικού προς το νεκρό χαρακτήρα.

Για το νεοελληνικό επιθανάτιο μοιρολόι ο Σιέττος αναφέρει ότι τελείται από γυναίκες συγγενείς του νεκρού ή επαγγελματίες του είδους. Τα μοιρολόγια που χρησιμοποιούνται είναι, είτε αυτοσχέδια, είτε ακολουθούν προκαθορισμένα μελωδικά και ποιητικά μοτίβα. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στον ομαδικό τρόπο τέλεσης των επιθανάτιων μοιρολογιών.

Π.1.2. Λαογραφικές Εργασίες με Σωστική Προσέγγιση

Οι λαογραφικές εργασίες με σωστική προσέγγιση, οι οποίες περιγράφουν νεοελληνικές τελετουργίες του θανάτου, αρχίζουν να εμφανίζονται από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Ερευνητικός τους στόχος είναι η διάσωση και η διατήρηση των λαϊκών ηθών, εθίμων και δοξασιών σχετικά με το θάνατο. Εστιάζονται σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές (χωριό, ομάδα χωριών, επαρχία). Δεν επιδιώκουν τη δημιουργία συνολικού κορμού νεκρικών τελετουργιών, αλλά περιγράφουν λεπτομερώς τις πρακτικές κάθε τόπου.

Ο μεθοδολογικός τρόπος συλλογής και επεξεργασίας του λαογραφικού υλικού γίνεται με συγκεκριμένα ερωτηματολόγια, που συντάσσονται από λαογράφους ερευνητές. Οι βασικοί τρόποι συλλογής του υλικού είναι αρχικά η γραπτή καταγραφή των συνεντεύξεων και του τρόπου τέλεσης. Από τη δεκαετία του '50 και ύστερα ξεκινάει η ηχητική και η φωτογραφική καταγραφή των θρηνωδών, αλλά και τμημάτων

¹⁴⁰ Τη μικτή θρηνωδία από άντρες και γυναίκες την αποκαλούσαν «σύνθρηνο». (Σιέττος, 1997: 220).

των πρακτικών γύρω από το θάνατο. Από τις αρχές της δεκαετίας του '60 αρχίζει να χρησιμοποιείται η βιντεοσκόπηση ως πληρέστερο μέσο καταγραφής του ποιητικού, μουσικού και θεατρικού λόγου.

Οι λαογραφικές εργασίες με σωστική προσέγγιση έχουν επί το πλείστον μορφή μονογραφιών, αλλά αποτελούν επίσης και τμήματα τοπογραφιών. Ο χαρακτήρας τους είναι αποκλειστικά περιγραφικός με στόχο την όσο το δυνατόν πιστότερη γραπτή αποτύπωση του πρωτογενώς συλλεχθέντος λαογραφικού υλικού. Οι ερευνητές λαογράφοι που ασχολήθηκαν με μελέτες της συγκεκριμένης προσέγγισης ήταν αρκετοί και το έργο τους αποτελεί βασικό αρχειακό υλικό για όλους τους μετέπειτα ερευνητές. Ενδεικτικό τμήμα από το σύνολο εργασιών της συγκεκριμένης κατηγορίας ερευνητών αναφέρεται στα Παραρτήματα Νο.: 6, Νο.: 7 και Νο.: 9.

II.1.2.1. Γεώργιος Α. Μέγας Αθήνα, 1939

«Περί Τελευτής στα Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας»

Το κύριο ερωτηματολόγιο συλλογής λαογραφικής ύλης για τις τελετουργίες του θανάτου ανήκει στο Γ.Α. Μέγα. Με το συγκεκριμένο εγχειρίδιο κινήθηκε η πλειονότητα των ερευνητών με σωστική προσέγγιση ως προς το νεοελληνικό *μοιρολόι*. Καθοδηγεί τους λαογράφους ερευνητές, περιγράφοντας τα στοιχεία, για τα οποία θα πρέπει να αντλήσουν πληροφορίες ή να εστιαστούν κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας. Δημιουργεί ένα σύνολο τελέσεων και εθιμικών πρακτικών, στο οποίο βασίζονται οι ερευνητές και αναζητούν τα ίδια ή παραπλήσια στοιχεία, για να δημιουργήσουν τη δική τους όσο γίνεται πληρέστερη περιγραφή.

Στο κεφάλαιο «για την τελευτή» παρουσιάζει: τα προ της τελευτής¹⁴¹, τα μετά την τελευτή¹⁴², η ταφή¹⁴³, τα μετά την ταφή¹⁴⁴, τα μνημόσυνα¹⁴⁵, το πένθος¹⁴⁶, η

¹⁴¹ Τα στοιχεία που αναλύονται στη συγκεκριμένη χρονική φάση είναι τα προγνωστικά του θανάτου, η συγχώρηση, η μετάνηση, το ψυχωρράγημα και η πρόσκληση θανάτου.

¹⁴² Τα στοιχεία που αναλύονται στη συγκεκριμένη χρονική φάση είναι: α) οι λέξεις, οι εκφράσεις και οι παροιμίες που χρησιμοποιούνται, β) οι πρώτες ενέργειες των οικείων, γ) οι πρώτες περιποιήσεις του νεκρού, δ) το λούσιμο, το άλειμμα και το σαβάνωμα του νεκρού, ε) η ένδυση, ο στολισμός, τα στέφανα, τα άνθη και ο νεκρικός δακτύλιος, στ) η ευχή, ζ) το άγγελμα θανάτου (διαλάλημα), η) η πρόθεση, θ) ο επικήδειος θρήνος (μοιρολόγημα), ι) η φύλαξη και το ξενύχτισμα και ια) οι μαγικές και οι δεισιδαίμονες συνήθειες για την αποτροπή του κακού.

¹⁴³ Τα στοιχεία που αναλύονται στη συγκεκριμένη χρονική φάση είναι η εκφορά, η νεκρώσιμος πομπή, η περιφορά δια των οδών, ο ενταφιασμός, τα μέτρα κατά της τυμβωρυχίας, η καύση των νεκρών, οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες των νεκροθαφτών, η μαντική διά των σκαπτικών οργάνων και οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες σχετικά με την κηδεία.

τελευταία παιδιών, η τελευταία ιερέων, η ανακομιδή των οστών, ο θάνατος στην ξενιτιά και οι δοξασίες περί ψυχών και νεκρών και περί Άδη. Στην περίοδο «μετά την τελευταία» ο Μέγας αναφέρεται στα στοιχεία του επικήδειου θρήνου, κοινώς του μοιρολογίσματος. Τα σημεία στα οποία επιστρά την προσοχή των ερευνητών είναι: α) οι λέξεις και οι λαϊκές φράσεις που χρησιμοποιούνται για να το εκφράσουν, β) οι τρόποι με τους οποίους πραγματοποιείται (παράταξη στο χώρο, σύνθεση των ομάδων των θρηνωδών μοιρολογίστρων, τρόποι έκφρασης κ.α.), γ) η τυχόν χρησιμοποίηση επαγγελματιών γυναικών θρηνωδών και η αμοιβή αυτών, δ) η ύπαρξη της συνήθειας οι γυναίκες να ασκούνται στο μοιρολόγισμα και οι πενθούσες γυναίκες να μοιρολογούν κατά τη διάρκεια της εργασίας τους και ε) το ρεπερτόριο των μοιρολογιών (μοιρολόγια αυτοσχέδια, γνωστά δίστιχα μοιρολόγια, τραγούδια του Χάρου και του Κάτω Κόσμου, οδυρμούς Νεκρών).

Η χρησιμότητα του προαναφερόμενου ερωτηματολογίου ήταν σημαντική καθ' όλη την περίοδο του 20^{ου} αιώνα. Οι ερευνητές λαογράφοι, οι οποίοι δεν ήταν καταρτισμένοι επαρκώς στα λαϊκά δρώμενα και στις λαϊκές εθιμοτυπικές πρακτικές και ήθελαν να ασχοληθούν με τη σωστική λαογραφία, είχαν την ανάγκη να καθοδηγηθούν από ένα αξιόπιστο επιστημονικά εγχειρίδιο. Το εγχειρίδιο αυτό αποτελεί το απαραίτητο σύνολο γνώσης, έτσι ώστε να είναι ενημερωμένοι για το ποιες πληροφορίες θα πρέπει να συλλέξουν αλλά και μεθοδολογικό εργαλείο (ερωτηματολόγιο, συνεντεύξεις), έτσι ώστε να αντλήσουν τις απαραίτητες πληροφορίες.

Π.1.3. Λαογραφικές Εργασίες με Εθνολογική Ανθρωπολογική Προσέγγιση

Οι λαογραφικές εργασίες με εθνολογική ανθρωπολογική προσέγγιση, οι οποίες αναφέρονται σε νεοελληνικές τελετουργίες του θανάτου, έχουν αρχίσει να εμφανίζονται από τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Ο ερευνητικός τους στόχος είναι η ανάλυση της κοινωνικής λειτουργίας και χρησιμότητας των νεκρικών

¹⁴⁴ Τα στοιχεία που αναλύονται στη συγκεκριμένη χρονική φάση είναι ο καθαρισμός από το νεκρό, τα περιδείπνα ή νεκρόδειπνα, οι ελεημοσύνες υπέρ του νεκρού και οι νεκρικές συνήθειες των τριών και των σαράντα ημερών από το θάνατο και οι σχετικές με αυτές δοξασίες περί ψυχής.

¹⁴⁵ Τα στοιχεία που αναλύονται στη συγκεκριμένη κατηγορία είναι τα μνημόσυνα για τον ίδιο το νεκρό, τα γενικά μνημόσυνα υπέρ των ψυχών (Ψυχοσάββατα), η κοινή έξοδος στους τάφους κατά τη διάρκεια των μεγάλων εορτών, τα κόλλυβα και ο κολλυβοζωμός, το ψυχοχάρτι ή μεριδοχάρτι ή αναματολόι και το ψυχοκέρι ή νεκροκέρι.

¹⁴⁶ Τα στοιχεία που αναλύονται στη συγκεκριμένη κατηγορία είναι πένθος των οικείων, εκδηλώσεις και διάρκεια πένθους και συμμετοχή γειτόνων και φίλων εις το πένθος, επισκέψεις, δώρα και ευχές.

πρακτικών στις νεοελληνικές κοινωνίες της υπαίθρου. Οι ερευνητές εστιάζονται σε περιορισμένης γεωγραφικής έκτασης κοινοτικές ομάδες (χωριό, ομάδα χωριών), από τις οποίες αντλούν τα εθνογραφικά τους παραδείγματα.

Σε αντίθεση με τις λαογραφικές εργασίες με σωστική προσέγγιση, οι εργασίες των ερευνητών με εθνολογική ανθρωπολογική προσέγγιση δεν περιορίζονται αποκλειστικά στην περιγραφή πρακτικών σε σχέση με το θάνατο. Ο βασικός στόχος τους είναι να αναλύσουν και να κατανοήσουν τη λειτουργία τους ως μορφή επιτέλεσης. Για το λόγο αυτό εστιάζονται ερευνητικά στις γυναίκες μοιρολογίστρες και στους άμεσα συνδεδεμένους συγγενείς και γνωστούς του νεκρού.

Ο μεθοδολογικός τρόπος συλλογής των πληροφοριών στηρίζεται στην εθνογραφική παρατήρηση και καταγραφή¹⁴⁷, αλλά και στο λαογραφικό υλικό των νεκρικών τελετουργιών που διαθέτουν εξειδικευμένα ερευνητικά κέντρα. Η ερευνήτρια λαογράφος που έχει ασχοληθεί με μελέτες της συγκεκριμένης προσέγγισης είναι η Ελένη Ψυχογιού.

Π.1.3.1. Ελένη Ψυχογιού α) Αθήνα, 1998

«Εξεκίνησες και πάεις για να φύγεις...», ο Θάνατος ως Διάβαση σε ένα Γορτυνιακό Μοιρολόι»

β) Αθήνα, 2003

«Μοιρολοίστρες, Νεκροί και Σιτάρι: Αντιλήψεις για τη Μεταθανάτια Ζωή στις Επιμημόσυνες Γυναικείες Τελετουργίες»

Η Ελένη Ψυχογιού, ως ερευνήτρια του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, έχει ασχοληθεί εκτενώς με τις νεοελληνικές πρακτικές του θανάτου.

Η Ψυχογιού στο πρώτο της άρθρο περιγράφει τη θρηνητική διαδικασία για το θάνατο μίας υπέργηρης γυναίκας στην Καμενίτσα του νομού Αρκαδίας, της επαρχίας Γορτυνίας το έτος 1981 και αναλύει τη νοηματική δομή ενός αυτοσχέδιου, πολύστιχου, γορτυνιακού μοιρολογιού. Το θεωρητικό πλαίσιο πάνω στο οποίο δομεί την ανάλυσή της η Ψυχογιού είναι το μοντέλο των «διαβατήριων τελετών» που προτείνει ο Arnold

¹⁴⁷ Η καταγραφή πραγματοποιείται με γραπτές σημειώσεις (σημειώσεις επί του πεδίου ή κατά τη διάρκεια συνέντευξης, ημερολόγια), ηχητικά μέσα καταγραφής (walkman αναλογικής εγγραφής, ψηφιακές συσκευές υπαγορεύσεως, minidisk, dat) και συσκευές καταγραφής εικόνας (αναλογικές και ψηφιακές φωτογραφικές μηχανές, αναλογικές και ψηφιακές βιντεοκάμερες).

van Genner¹⁴⁸ και ανθρωπολογικές θεωρήσεις εθνογραφιών σχετικών με τις νεοελληνικές τελετουργίες του θανάτου¹⁴⁹. Ο κύριος στόχος του άρθρου είναι η διερεύνηση του τρόπου που επιτυγχάνεται η δραματοποίηση του θανάτου μέσω του ποιητικού λόγου.

Στο άρθρο της παρουσιάζει τις τελετουργίες του θανάτου ως σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα εργαλεία του γυναικείου πολιτισμικού χώρου. Εντάσσει τα γυναικεία μοιρολόγια στο ευρύτερο πλαίσιο του «θρηνητικού δρώμενου» ή της «θρηνητικής παράστασης». Οι όροι αυτοί κατά την Ψυχογιού περικλείουν το σύνολο των σωματικών και πνευματικών ενεργειών που τελούνται κατά τη διάρκεια των επιθανάτιων και των μεταθανάτιων πρακτικών.

Στις σωματικές ενέργειες εντάσσει τη θρηνητική μελωδία και τους θρηνητικούς ήχους (κλάμα, σκούξιμο, κραυγές), τον στολισμό του νεκρού και του νεκρικού σπιτιού, τη μεταμφίεση των γυναικών θρηνωδών και τη χοροκίνηση κατά τη διάρκεια του θρήνου. Στις πνευματικές ενέργειες εντάσσει τα μοιρολόγια, τα «τραγούδια του θρήνου», τα οποία διέπονται από συμβολικό, μυθικό, μαγικό, διδακτικό και ιδεολογικό λόγο. Σύμφωνα με την Ψυχογιού η χρησιμότητα του θρηνητικού δρώμενου είναι η λειτουργία του ως μεσολαβητικό εργαλείο ανάμεσα στον κοινωνικό χώρο των ανθρώπων και στο μεταφυσικό χώρο των νεκρών. Το μοιρολόι αποτελεί ιδιάζοντα τρόπο επικοινωνίας με το οποίο επικυρώνεται η συμβολική συγγένεια των γυναικών μεταξύ τους (η «κοινή ουσία» σύμφωνα με τη Σερεμετάκη¹⁵⁰ και αντίστοιχα των γυναικών με τους νεκρούς. Παράλληλα, αναδεικνύει το σύνολο της προσωπικής και κοινωνικής ζωής των γυναικών, ως συλλογικό τρόπο έκφρασης.

¹⁴⁸ Ο van Genner στηριζόμενος σε εθνογραφικές καταγραφές προβιομηχανικών κοινωνιών διατύπωσε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα τη θεωρία των «διαβατήριων τελετών». Με βάση την εν λόγω θεωρία, η ζωή του ανθρώπου εξελίσσεται παράλληλα σε φυσικό και σε κοινωνικό επίπεδο, περνώντας από συγκεκριμένους σταθμούς αλλαγής της κατάστασής της. Όσον αφορά το φυσικό επίπεδο ζωής υπάρχουν οι σταθμοί: α) της γέννησης, β) της ενήθωσης, γ) της εγκυμοσύνης και δ) του θανάτου. Όσον αφορά το κοινωνικό επίπεδο υπάρχουν οι σταθμοί: α) της βάπτισης, β) του αρραβώνα, γ) του γάμου και δ) του ξενιτεμού. Οι προαναφερόμενοι σταθμοί έχει παρατηρηθεί πως στις προβιομηχανικές αλλά και στις σημερινές κοινωνίες της υπαίθρου συνοδεύονται από συγκεκριμένες τελετουργίες. Η λειτουργική χρήση των εν λόγω τελετουργιών είναι η ασφαλής μετάβαση από την προηγούμενη κατάσταση στην επόμενη. Για τον λόγο αυτό οι συγκεκριμένες τελετουργίες χαρακτηρίστηκαν από το van Genner ως «διαβατήριες τελετές» (Rites de Passage). Οι διαβατήριες τελετές έχουν τριμερή δομή, η οποία αποτελείται από τα στάδια: α) του «εξόδου-χωρισμού», β) της «διάβασης» και γ) της «εισόδου-επανεξέτασης». Τα εν λόγω στάδια περιλαμβάνουν: α) εθιμικές τελετουργίες μαγικού περιεχομένου με χαρακτήρα ευγονικό, αποτρεπτικό και καθαρτήριο και β) τραγούδια με διαλεκτική σχέση ως προς το τελετουργικό δρώμενο, που χαρακτηρίζονται από συμβολικό, μυθικό, μαγικό, παιδαγωγικό και μνητικό λόγο (ποιητικό, μουσικό και θεατρικό). (van Genner, 2004: 10-13, Hendry, 1999: 68-81, Ψυχογιού, 1998: 77-78).

¹⁴⁹ Η Ψυχογιού στο άρθρο της παραπέμπει στο έργο των Caraveli, Danforth, Dubisch και Seremetakis, το έργο ορισμένων εκ των οποίων θα παρουσιαστεί εκτενώς στο υποκεφάλαιο II.3. της παρούσης εργασίας.

¹⁵⁰ Σερεμετάκη, 1999:118-119.

Στο δεύτερο άρθρο η Ψυχογιού περιγράφει «τα Εννιάμερα»¹⁵¹ του θανάτου ενός ηλικιωμένου άντρα, όπως τα παρακολούθησε και τα κατέγραψε στη Βόνιτσα του νομού Αιτωλοακαρνανίας, το έτος 1999. Το άρθρο αυτό, σύμφωνα με τη συγγραφέα λειτουργεί συμπληρωματικά με το προηγούμενο, καθώς επεκτείνει το ερευνητικό της πεδίο πέρα από το σύνολο των επιθανάτιων τελετουργιών και ασχολείται με πρακτικές από το σύνολο των μεταθανάτιων τελετουργιών.

Όσον αφορά το θρηνητικό δρώμενο, παρουσιάζει την ύπαρξη και τη λειτουργία των επιθανάτιων μοιρολογιών στη μεταθανάτια τελετουργία των «Εννιάμερων». Τα μοιρολόγια χρησιμοποιούνται καθ' όλη τη διάρκεια της τέλεσης σε ιδιωτικό (στο εσωτερικό του σπιτιού που πραγματοποιείται η προετοιμασία) και σε δημόσιο (στο μνήμα του νεκρού στο νεκροταφείο) χώρο, αλλά σε καθορισμένες χρονικές της στιγμές¹⁵². Ο τρόπος τέλεσης των μοιρολογιών διακρίνεται για τον αυτοσχεδιαστικό χαρακτήρα του, τη συλλογικότητά του, την αντιφωνική δομή του και την κοινή παραδοσιακή θρηνητική βάση πάνω στην οποία δομείται.

Οι θέσεις της Ψυχογιού για τη χρηστικότητα του θρηνητικού δρωμένου στο πλαίσιο των μεταθανάτιων πρακτικών είναι: α) η φαντασιακή και η μυθική έκφραση της μεταφορικής εικόνας «αφομοίωση του σώματος του νεκρού» και «στάρι ως ανακυκλούμενη ύλη τροφή της γης», β) ο πολλαπλός (πολιτισμικός και τελετουργικός) τρόπος επικοινωνίας των πενθούντων γυναικών, γ) ο άμεσος τρόπος έκφρασης των συναισθημάτων τους, δ) η μεταβίβαση στο δίσκο με το στάρι, ήτοι το είδωλο του νεκρού, όλων των προσωπικών χαρακτηριστικών ιδιοτήτων του θανόντος, ε) η έμμεση συγκινησιακή φόρτιση της τελετουργίας των «Εννιάμερων» με πολιτισμικά στοιχεία της κοινότητας, στ) η γέφυρα επικοινωνίας των γυναικών με το νεκρό και τον Κάτω

¹⁵¹ Τα «Εννιάμερα» ανήκουν στις μεταθανάτιες τελετουργικές πρακτικές, κατά τη διάρκεια των οποίων πραγματοποιείται μία εικονική αναπαράσταση του νεκρού με το βρασμένο στάρι. Η συγκεκριμένη τελετουργία διαρκεί τρεις ημέρες και έχει τριμερή δομή. Οι προετοιμασίες ξεκινάνε από την έβδομη μέρα μετά το γεγονός του θανάτου, ενώ η τελετουργία κορυφώνεται την ένατη ημέρα. Την προπαραμονή τελείται το πρώτο στάδιο του «σταυρώματος του σταριού», το οποίο αντιστοιχεί με τη γέννηση του ανθρώπου. Την παραμονή τελείται το δεύτερο στάδιο της «απλάδας» (απλώματος και στολίσματος του σταριού σε ειδικό πανί ή σε ειδικό δίσκο), το οποίο αντιστοιχεί στην ωρίμανση του ανθρώπου. Ανήμερα τελείται το τρίτο στάδιο του «μελίσματος» (θραύση της απλάδας του σταριού), το οποίο αντιστοιχεί με το θάνατο του ανθρώπου. (Ψυχογιού, 2003: 367-398).

¹⁵² Τη νύχτα της προπαραμονής των Εννιάμερων οι γυναίκες, αφού βράσουν το στάρι, το ρίχνουν μέσα σε ένα κοφίνι με κεντητό λευκό πανί για να στεγνώσει. Στη συνέχεια το τοποθετούν στο σαλόνι, κάθονται κατάχαμα, κυκλικά γύρω του και ξεκινάνε τον επιθανάτιο θρήνο. Το απόγευμα της παραμονής των Εννιάμερων πραγματοποιείται η τοποθέτηση του σταριού σε δύο δίσκους (για την εκκλησία και για το νεκροταφείο) και το στόλισμα του από εξειδικευμένη γυναίκα. Μετά το πέρας της συγκεκριμένης διαδικασίας συγκεντρώνονται οι γυναίκες γύρω από τους καλλωπισμένους δίσκους του σταριού και κάθονται κατάχαμα γύρω τους ξεκινώντας τα μοιρολόγια. Ανήμερα των Εννιάμερων οι δίσκοι με το στάρι οδηγούνται στην εκκλησία όπου και τελείται η επιμνημόσυνη δέηση. Στη συνέχεια γηγαίνουν όλοι οι πενθούντες στο νεκροταφείο και μαζεύονται γύρω από το μνήμα., όπου τελείται δημόσιος γυναικείος θρήνος. (Ψυχογιού, 2003: 369-398).

Κόσμο και ζ) η προβολή της λαϊκής κοσμοθεωρίας και αντίληψης για τη ζωή και το θάνατο.

Π.1.4. Συμπεράσματα Ενότητας Π.1.

Οι ερευνητές της εθιμικής λαογραφίας περιγράφουν τις τελετουργίες του θανάτου, με στόχο να αποδείξουν την πολιτισμική συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού. Επιθυμούν να διασώσουν στοιχεία των κατά παράδοση ηθών και εθίμων. Αναλύουν την χρηστικότητα των νεκρικών πρακτικών στις κοινωνίες της ελληνικής υπαίθρου.

Ο Ν. Πολίτης τονίζει την αρχαιοελληνική καταγωγή των νεοελληνικών θρηνητικών τελετουργιών. Οι Λουκάτος, Σπυριδάκης, Οικονομίδης και Σιέττος αναφερόμενοι στα κοινά στοιχεία μεταξύ ρωμαϊκών, βυζαντινών και νεοελληνικών νεκρικών εθίμων αποδεικνύουν την πολιτισμική συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού: αρχαία Ελλάδα, Βυζάντιο, νεοελληνικό κράτος.

Ο κύριος ερευνητής της εθιμικής λαογραφίας με σωστική προσέγγιση Γ.Α. Μέγας συντάσσει αναλυτικό ερωτηματολόγιο, μέρος του οποίου αναφέρεται στη συλλογή πληροφοριών σχετικών με τις εθιμικές νεκρικές θρηνητικές τελετές. Το εγχειρίδιο αυτό αποτελεί απαραίτητο σύνολο γνώσης, έτσι ώστε να γνωρίζουν οι καταγραφείς, ποιες πληροφορίες πρέπει να συλλέξουν και με ποιόν τρόπο να τις αντλήσουν.

Οι εργασίες της Ψυχογιού αναλύουν εθιμικές πρακτικές σχετικές με το θάνατο, όπως η θρηνητική πρακτική και οι επιμνημόσυνες τελετουργίες. Συνοπτικά παρουσιάζει τη μεταφορική εικόνα του νεκρού σώματος με το σιτάρι, τον τρόπο επικοινωνίας των πενθούντων γυναικών και τον άμεσο τρόπο έκφρασης των συναισθημάτων τους, τη συγκινησιακή φόρτιση στα «Εννιάμερα» με πολιτισμικά στοιχεία της κοινότητας, την επικοινωνία των γυναικών με τον Κάτω Κόσμο και την προβολή της λαϊκής κοσμοθεωρίας και αντίληψης για τη ζωή και το θάνατο.

II.2. Ψυχολόγοι Ερευνητές

Οι ψυχολογικές ερευνητικές μελέτες, που αναφέρονται στη λειτουργία των νεοελληνικών επιθανάτιων και μεταθανάτιων πρακτικών, αρχίζουν να εμφανίζονται από τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο της προληπτικής και κοινωνικής κλινικής ψυχολογίας¹⁵³. Οι ερευνητικοί στόχοι των συγκεκριμένων μελετών είναι οι ψυχολογικοί τρόποι προετοιμασίας και στήριξης των μελλοθανάτων και η συναισθηματική υποστήριξη των συγγενών των εκλιπόντων. Με τις νεοελληνικές επιθανάτιες και μεταθανάτιες πρακτικές έχουν ασχοληθεί ο τομέας της ποιμαντικής ψυχολογίας και ο τομέας της κλινικής ψυχολογίας. Οι εργασίες που θα παρουσιαστούν ανήκουν στο Φιλόθεο Φάρο και στους Souzy Dracopoulou και Spyros Doxiadis.

II.2.1. Φιλόθεος Φάρος Αθήνα, 1981

«Το Πένθος, Ορθόδοξη, Λαογραφική και Ψυχολογική Θεώρηση»

Η μελέτη του Φάρου για το θεσμό του «πένθους» στην νεοελληνική αστική και επαρχιακή κοινωνία, ανήκει στην κατηγορία των ποιμαντικών θεολογικών έργων και αποτελεί σφαιρική προσέγγιση (θεολογική, φιλοσοφική, ψυχολογική) στο φαινόμενο του θανάτου και ειδικότερα της αίσθησης που προκαλεί στην ελληνική χριστιανορθόδοξη κοινωνία η ανθρώπινη απώλεια.

Η συγκεκριμένη μελέτη παρουσιάζει τις πρακτικές διαδικασίες και τις ψυχικές διεργασίες που πραγματοποιούνται και αναπτύσσονται από την περίοδο αναμονής ενός θανάτου¹⁵⁴ έως και τη μεταθανάτια περίοδο. Η ερευνητική προσπάθεια του Φάρου επεκτείνεται στον τρόπο κατανόησης και αντιμετώπισης της κατάστασης του πένθους από την πλευρά των συγγενών και οικείων. Ειδικότερα, επιδιώκει η μελέτη του να αποτελέσει χρηστικό εγχειρίδιο για τους ιερείς που ασκούν ποιμαντικό έργο, ως πνευματικοί.

¹⁵³ Η προληπτική και κοινωνική κλινική ψυχολογία αποτελούν δύο σύγχρονες τάσεις στον τομέα της κλινικής ψυχολογίας, οι οποίες εστιάζονται θεραπευτικά στην προληπτική ψυχική υγιεινή και στην προαγωγή της ψυχικής υγείας, όχι πλέον του ατόμου αλλά ευρύτερων ανθρώπινων συνόλων και στην παροχή ψυχοκοινωνικής βοήθειας και ψυχολογικής στήριξης σε ψυχοπαθολογικές καταστάσεις και ψυχολογικές αντιδράσεις (όπως είναι οι περιπτώσεις «πένθους») παραμένοντας και χρησιμοποιώντας τους οικείους κοινωνικούς χώρους (οικογενειακό, φιλικό και εργασιακό περιβάλλον) των προς στήριξη ατόμων. (Παρασκευόπουλος, 1988: 131).

¹⁵⁴ Φάρος, 2001: 170-172.

Ο Φάρος αναλύει το θεσμό του πένθους και την τέλεση του επιθανάτιου θρήνου ως τρόπους έκφρασης της θλίψης που προκαλεί ο θάνατος, ειδικότερα από τα γυναικεία μέλη της οικογένειας. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο παραθέτει πληροφοριακά στοιχεία για το φαινόμενο του πένθους και την τέλεση του θρήνου στην ιουδαιοχριστιανική παράδοση και παράλληλα αναφέρει λαογραφικά παραδείγματα από τη νεοελληνική κοινωνία.

Η ερευνητική προσέγγιση της μελέτης του Φάρου για το θεσμό του πένθους και των πρακτικών του στις δυτικές κοινωνίες στηρίζεται σε θεωρητικά εργαλεία από τους κλάδους της ψυχολογίας, της ψυχιατρικής, της θανατολογίας, της θεολογίας και της ανθρωπολογίας. Ερευνητικός σκοπός του είναι η προβολή του ποιμαντικού έργου των ορθόδοξων κληρικών σε καταστάσεις πένθους και η λειτουργία της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης ως μέσον αντιμετώπισης της ανθρώπινης απώλειας.

II.2.2. Souzy Dracopoulou & Spyros Doxiadis Chicago, 1988

“In Greece, Lament for the Dead, Denial for the Dying”

Το άρθρο της Souzy Dracopoulou και του Spyros Doxiadis έχει δημοσιευτεί σε ιατρικής ύλης επιστημονικό περιοδικό. Οι συγγραφείς ασχολούνται με τον τρόπο αντιμετώπισης των μελλοθανάτων ασθενών στα νοσοκομειακά ιδρύματα από το ιατρικό και το νοσηλευτικό προσωπικό. Παράλληλα, αντιπαραβάλλουν τις συνθήκες αυτές με τις πρακτικές που εφαρμόζονται στις προβιομηχανικές κοινωνίες και στις κοινωνίες της υπαίθρου.

Στο πρώτο μέρος του άρθρου προβάλλεται η λειτουργία του επιθανάτιου θρήνου στις κοινωνίες της υπαίθρου, στις οποίες οι μελλοθάνατοι ασθενείς αποβιώνουν στην κατοικία τους, πλαισιωμένοι από τους συγγενείς και τους φίλους τους. Παραθέτοντας οι συγγραφείς αποσπάσματα από λαϊκά μοιρολόγια, επιδεικνύουν τη σημασία του επιθανάτιου θρήνου στη συνείδηση των μελλοθανάτων και στη συναισθηματική αποφόρτιση των συγγενών τους. Οι συγγραφείς δείχνουν ότι η επιθανάτια θρηνητική πρακτική εξανθρωπίζει την έννοια του θανάτου με σκοπό την ομαλότερη ψυχολογική αποδέσμευση των συγγενών και των οικείων από το νεκρό και παρατείνει την παρουσία του νεκρού στον κόσμο των ζωντανών, μέσω των επικλήσεων και των προσφωνήσεων προς αυτόν.

Στο δεύτερο μέρος του άρθρου παρουσιάζονται οι συνθήκες νοσηλείας των μελλοθανάτων ασθενών και η απομόνωσή τους από τους συναισθηματικά φορτισμένους συγγενείς τους, με σκοπό τη μικρότερη δυνατή αρνητική ψυχολογική επίδραση του επικείμενου θανάτου στην ψυχολογική κατάσταση των υπολοίπων ασθενών. Η αντικειμενοποίηση της συνθήκης του θανάτου από το ιατρονοσηλευτικό προσωπικό σχολιάζεται με σκεπτικισμό.

Π.2.3. Συμπεράσματα Ενότητας Π.2.

Οι εργασίες των Φάρου και Dracopoulou-Doxiadis πραγματεύονται την ψυχολογική σημασία του επιθανάτιου θρήνου στους μελλοθάνατους ασθενείς και στους πενθούντες συγγενείς. Η πρώτη εργασία συνδυάζει την χριστιανορθόδοξη θρησκευτική πίστη με τον επιθανάτιο θρήνο και η δεύτερη αντιπαραβάλλει τις σύγχρονες ψυχολογικές μεθόδους στήριξης με τις επιθανάτιες θρηνητικές πρακτικές των προβιομηχανικών κοινωνιών και των κοινωνιών της υπαίθρου. Και στις δύο περιπτώσεις επισημαίνεται ο κυρίαρχος ρόλος του κοινωνικού περιγύρου και των πρακτικών του, τόσο για τους αποθανόντες, όσο και για τους εναπομείναντες πενθούντες. Ο επιθανάτιος θρήνος αποτελεί σημαντικό τρόπο επικοινωνίας και έκφρασης συναισθημάτων και δίοδο ψυχολογικής αποσυμφόρησης των περιπτώσεων «πένθους».

Π.3. Ανθρωπολόγοι Ερευνητές

Οι ανθρωπολόγοι ερευνητές μελετούν το νεοελληνικό *μοιρολόι* ως μορφή *επιτέλεσης*. Στηρίζονται στην τοποθεσία και στο χώρο τέλεσης. Επιπλέον, παρουσιάζουν τη διττή ιδιότητα του χρόνου ως περιοδικού και ως περιστασιακού φαινομένου. Αναφέρονται στους συμμετέχοντες στο θρήνο (μοιρολογίστρες, συγγενείς) και στους συντελεστές αυτού (νεκρός¹⁵⁵, θεατές). Παράλληλα, περιγράφουν τα κοινωνικά, πολιτικά και ιστορικά γεγονότα από τα οποία εμπνέεται και διαμορφώνεται η θρηνητική παράσταση. Επιπρόσθετα, αναλύουν τις κοινωνικές και έμφυλες σχέσεις εξ αιτίας των οποίων συντηρείται και επαναπροσδιορίζεται το *μοιρολόι*.

Η ερευνητική αξία του *μοιρολογιού* δεν περιστρέφεται πλέον αποκλειστικά γύρω από την κατανόηση της ιδέας του θανάτου. Στην περίπτωση των συγκεκριμένων ανθρωπολογικών μελετών ο θάνατος, με βασικό ενδιάμεσο το *μοιρολόι*, χρησιμοποιείται ως υλική εμπειρία, για να διευκολύνει την προσέγγιση και την κατανόηση των κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων.¹⁵⁶

Ο μεθοδολογικός τρόπος συλλογής των πληροφοριών στηρίζεται ως επί το πλείστον στην εθνογραφική παρατήρηση και καταγραφή¹⁵⁷ των θρηνητικών παραστάσεων. Συμπληρωματικά, χρησιμοποιείται λαογραφικό υλικό σχετικό με νεκρικές τελετουργίες. Ως κύρια μεθοδολογικά εργαλεία χρησιμοποιούνται η συμμετοχική παρατήρηση και η τοποθέτηση του ερευνητή απέναντι στο εθνογραφικό του υλικό μέσω της πυκνής περιγραφής. Η πυκνή περιγραφή ανάγει το *κείμενο* σε στοιχείο πολιτισμού, δηλαδή εμπεριέχει και προβάλλει τις μικρές λεπτομέρειες της ανθρώπινης ζωής, οι οποίες προσδίδουν νόημα στη συμπεριφορά των ανθρώπων.¹⁵⁸

Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα οι ανθρωπολογικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν επηρέασαν σημαντικά την πορεία και τον τρόπο της μελέτης του *μοιρολογιού* και των τελετουργιών του θανάτου. Υπό την επίδραση των θεωρητικών εργαλείων του λειτουργισμού, αρχίζει να διαφαίνεται το ενδιαφέρον για διαφορετική προσέγγιση των ζητημάτων της προφορικής, ποιητικής και μουσικής, λαϊκής τέχνης. Το

¹⁵⁵ Ο καθοριστικός ρόλος της παρουσίας του νεκρού είναι ορατός καθ' όλη τη διάρκεια της τέλεσης. Το *μοιρολόι* των γυναικών προσαρμόζεται στην εικόνα που έχουν σχηματισμένη για το νεκρό. Η συγκεκριμένη εικόνα καθορίζεται από: α) την παρουσία που είχε εν ζωή ως κοινωνικό υποκείμενο και β) την παρουσία που έχει ως άψυχο σώμα (Saunier, 1999: 252-253 και 278-285, Alexiou, 1985: 59).

¹⁵⁶ Σερεμετάκη, 1999: xxiii.

¹⁵⁷ Βλ. υποσημείωση Νο.: 147.

¹⁵⁸ Geertz (Erickson / Murphy, 2002: 187).

επίκεντρο της έρευνας εστιάζεται στους τρόπους εξισορρόπησης του κοινωνικού πλαισίου, λαμβάνοντας υπόψη ότι τα επιμέρους στοιχεία επηρεάζουν το όλον. Ο δομισμός και ο μεταδομισμός, και τα επακόλουθά τους φεμινισμός, ψυχανάλυση και αποδόμηση έδωσαν χρήσιμα θεωρητικά εργαλεία για την προσέγγιση του *μοιρολογιού* των νεκρικών πρακτικών. Ο δομισμός πρόσφερε τη διερεύνηση με κοινούς επιστημονικούς όρους των δομών των ξένων πολιτισμών, ενώ η αποδόμηση προσπάθησε να αναιρέσει τις απλουστευτικές δυαδικές αντιθέσεις της προειρημένης θεωρίας. Στο φεμινισμό οφείλεται η προβολή της κοινωνικής δύναμης του «αδύνατου» φύλου. Μέσω της προβολής της γυναικείας φωνής διαφάνηκαν οι εναλλακτικοί τρόποι αντίστασης και εκφράσεων ταυτότητας και πολιτικής του φύλου.¹⁵⁹ Τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει η θεώρηση ότι η προσωπική ιστορία και η θέση των ατόμων είναι καθοριστικές για τον τρόπο που αυτοσχεδιάζουν και καινοτομούν (*habitus*). Τα κοινωνικά πρόσωπα και οι κοινωνικές ρυθμίσεις δημιουργούνται από την δράση των ανθρώπων, οι οποίοι συνθέτουν τους πολιτισμούς τους μέσω της *πρακτικής* ή της *πράξης*.¹⁶⁰

Οι ανθρωπολόγοι, των οποίων το συγγραφικό έργο θα παρουσιαστεί είναι οι Anna Caraveli, Michael Herzfeld, Loring Danforth & Alexander Tsiaras, Susan Auerbach, Nantia C. Seremetakis και Neny Panourgia.

II.3.1. Anna Caraveli (Anna Caraveli-Chaves) α) 1980

“Bridge between Worlds: The Greek Women’s Lament as Communicative Event” (Η Γέφυρα μεταξύ των Κόσμων: Το Ελληνικό Γυναικείο Μοιρολόι ως Επικοινωνιακό Γεγονός)

β) New York, 1986

“The Bitter Wounding: The Lament as a Social Protest in Rural Greece” (Η Πικρή Πληγή: Το Μοιρολόι ως Κοινωνική Διαμαρτυρία στην Αγροτική Ελλάδα)

Τα άρθρα της Caraveli στηρίζονται στην εθνογραφική έρευνα στην Ελλάδα, στα χωριά, Τσεπέλοβο, Άνω Πεδινά, Ασπραγγέλοι και Καπέσοβο της επαρχίας Ζαγορίου, στην Ήπειρο και στο χωριό Τζερμιάδω (Dzermiades) του νομού Λασιθίου στην Κρήτη, κατά τη διάρκεια της άνοιξης και του καλοκαιριού των ετών: 1974, 1975, 1978, 1980 και 1982. Η συγγραφέας πέτυχε την αποδοχή από τις ελληνικές γυναικείες

¹⁵⁹ Strathern (Σερεμετάκη, 1999: xvii).

¹⁶⁰ Bourdieu (Erickson & Murphy, 2002: 199-202).

μικροκοινωνίες που μελέτησε χάρη στο φύλο, την ελληνική της καταγωγή, τη μητρότητα, το βίωμα βαριάς ασθένειας και την ένταξη της στους ξενιτεμένους.¹⁶¹ Τις πληροφορίες της αντλεί από γυναίκες ηλικίας 50 έως 85 ετών. Η συγγραφέας τονίζει τη δυσκολία συλλογής μοιρολογιών. Παρατηρεί την αρνητική στάση των αντρών για τη παράδοση του γυναικείου μοιρολογίσματος. Περιγράφει τον ενδόμυχο φόβο της κοινότητας για τη μαγική διάσταση των μοιρολογιών. Σήμερα, εγκαταλείπεται βαθμιαία το μοιρολόι ως μέσον έκφρασης, εξαιτίας της ανόδου του κοινωνικού μορφωτικού και οικονομικού επιπέδου.

Η Caraveli μελετά δύο παραλλαγές μοιρολογιού, ειπωμένες από μάνα και κόρη και δεν αρκείται στη λογοτεχνική ανάλυση των κειμένων. Εξετάζει την στενή αλληλεπίδραση των δύο παραλλαγών με το κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν. Παράλληλα, υποστηρίζει ότι οι θρηνητικές παραστάσεις είναι επικοινωνιακά γεγονότα. Αυτό διαφαίνεται στο μοιρολόι της μάνας, με την γνωστοποίηση της μοναξιάς της, μετά το θάνατο της μητέρας της και την πρόθεσή της να παροτρύνει τους συγχωριανούς της να την προσεγγίσουν.¹⁶² Τα λογοτεχνικά, μουσικά και θεατρικά συστατικά τους διαχειρίζονται οι θρηνηδοί μοιρολογίστρες, με σκοπό να επιτύχουν κοινωνικές και έμφυλες ισορροπίες στις ενδοκοινοτικές σχέσεις. Για παράδειγμα, στο μοιρολόι της η κόρη προσφωνεί τη μητέρα της ως πρόσωπο που με την σκληρή εργασία του και με τη μεθοδικότητά του ενδυναμώνει την μικροκοινωνία του χωριού.¹⁶³

Η ερευνήτρια εφαρμόζει θεωρίες από το ρεύμα της «Εθνογραφίας της Επικοινωνίας ή της Ομιλίας».¹⁶⁴ Η ομιλία διέπεται από κανόνες κοινωνικής και πολιτισμικής φύσης, με αποτέλεσμα να υπόκειται σε διαπραγματεύση κοινωνικού και πολιτισμικού χαρακτήρα. Εξετάζει: α) *το τι λέγεται*, β) *πότε λέγεται*, γ) *που λέγεται*, δ) *από ποιους λέγεται* και ε) *σε ποιες πολιτισμικές συνθήκες λέγεται*. Οι παραπάνω θεωρητικές θέσεις συνδυάζονται με εθνογραφικές μελέτες, που έχουν εξετάσει το ρόλο των έμφυλων σχέσεων στις ελληνικές, πατροτοπικές και πατροπλευρικές κοινωνίες της

¹⁶¹ Caraveli, 1986: 169.

¹⁶² Caraveli, 1980: 134, lyrics: 18-20.

¹⁶³ Caraveli, 1980: 133, lyrics: 7-8.

¹⁶⁴ Η «Εθνογραφία της Επικοινωνίας ή της Ομιλίας» εμφανίστηκε στη δεκαετία του 1960 και είχε ως αντικείμενο έρευνας την πολλαπλή λειτουργικότητα που έχει για τα μέλη μίας κοινωνίας η ομιλία-γλώσσα, ήτοι την κοινωνική διάσταση που έχει η γλώσσα συγκροτούμενη ως ομιλία (Γλωσσολογία της Πράξης). Για περισσότερες πληροφορίες για την ιστορική πορεία του συγκεκριμένου ρεύματος και για τις θεωρίες στα πλαίσια του οποίου αναπτύχθηκαν, βλ. Τσιτσιπής, 2001: 55-100.

υπαίθρου και ειδικότερα το ρόλο των γυναικών σε αυτές.¹⁶⁵ Η συγγραφέας εφαρμόζει το θεωρητικό πλαίσιο που έχουν χρησιμοποιήσει στις εθνογραφίες τους οι Ernestine Friedl¹⁶⁶ και Juliet du Boulay¹⁶⁷.

Η Caraveli χρησιμοποιεί στοιχεία από την εθνογραφική της έρευνα στην Κρήτη και στην Ήπειρο. Χρησιμοποιώντας το συγκεκριμένο εθνογραφικό υλικό παρατηρεί την ποικιλομορφία απόδοσης που παρουσιάζει το *μοιρολόι* στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την Caraveli, η αφήγηση¹⁶⁸ και η σιωπηλή δημιουργία μοιρολογιών αποτελούν στοιχεία καθοριστικά του θρήνου, παρότι δεν ανήκουν στο πλαίσιο του τραγουδήματος. Η θρηνητική παράσταση λειτουργεί ως μέσο προβολής της λαϊκής αισθητικής και κριτικής, και επιπλέον ως δίοδος για την κοινωνική σύνδεση μεταξύ των συμμετεχόντων στο πένθος. Τα μοιρολόγια εκφράζουν το λαϊκό θρησκευτικό αίσθημα, το οποίο συχνά δεν συνάδει με τα επίσημα χριστιανορθόδοξα πιστεύω. Οι γυναίκες διαμέσου των μοιρολογιών αρθρώνουν πολιτικό λόγο και συνδιαλέγονται με τον ευρύτερο κοινωνικό χώρο.

Η Caraveli συνοπτικά υποστηρίζει ότι οι γυναίκες μοιρολογίστρες με την θρηνητική παράσταση: α) δημιουργούν μία «αισθητική πόνου» με δομημένη συναισθηματική κατάσταση, β) ανταλλάσσουν και επεξεργάζονται τις εμπειρίες τους, γ) σχολιάζουν τις προσωπικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές συνθήκες που επηρεάζουν τη ζωή τους και δ) διαμαρτύρονται εναντίον των περιστάσεων που τους προκαλούν «πόννο».

¹⁶⁵ Ο τομέας της ανθρωπολογίας που ασχολήθηκε με το ρόλο των γυναικών ως κοινωνικά υποκείμενα είναι η «Ανθρωπολογία των Γυναικών». Ο συγκεκριμένος τομέας γεννήθηκε από τη φεμινιστική κριτική και από τις θέσεις του εξελικτικού μαρξισμού και άρχισε να αναπτύσσεται από τις αρχές της δεκαετίας του '70 στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και στην Αγγλία, με τη δημιουργία πανεπιστημιακών τμημάτων Γυναικείων Σπουδών. Οι αρχικοί στόχοι του συγκεκριμένου τομέα ήταν: α) να προβληθεί η γυναικεία παρουσία στα εθνογραφικά κείμενα και β) να περιγραφούν οι προς μελέτη κοινωνίες από τη γυναικεία σκοπιά. Σύντομα όμως άρχισε να προβάλλεται η συνθήκη της ανισότητας των δύο φύλων και ειδικότερα η οικουμενικότητα της γυναικείας υποτέλειας. Για περισσότερες πληροφορίες για την ιστορική πορεία του συγκεκριμένου τομέα και για τις θεωρίες στα πλαίσια του οποίου αναπτύχθηκαν, βλ.: Μπακαλάκη, 1994: 13-74 και Παπαταξιάρχης, 1998: 11-98.

¹⁶⁶ Η Ernestine Friedl επιχείρησε μία φεμινιστική σύνθεση με θεωρητικό υπόβαθρο μία δομολειτουργική προβληματική. Η Friedl αμφισβήτησε την *απόλυτη κυριαρχία των αντρών* και πρόβαλλε τη *δύναμη των γυναικών*. Περισσότερα για το έργο της Ernestine Friedl βλ.: Παπαταξιάρχης, 1998: 50-51 και 55.

¹⁶⁷ Η Juliet du Boulay εφαρμόζει και επεξεργάζεται το ερμηνευτικό σχήμα που είχε ήδη χρησιμοποιηθεί από τον J. K. Camdell, ήτοι τη διάκριση και την αντιδιαστολή του φύλου και του κοινωνικού ρόλου. Η du Boulay διακρίνει και αντιδιαστέλλει τη σεξουαλική και την κοινωνική ταυτότητα των γυναικών, στηριζόμενη στον εκφραστικό ρόλο που αναδύεται από την κατάσταση της μητρότητας. Περισσότερα για το έργο της Juliet du Boulay, βλ.: Παπαταξιάρχης, 1998: 47-49.

¹⁶⁸ Ο θρήνος λειτουργεί ως τρόπος αφήγησης και εξιστόρησης ιδιοτήτων του νεκρού και γεγονότων που είχαν σημαντικό κοινωνικό ρόλο. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η τόνωση της προσωπικής και της κοινωνικής μνήμης με τα στοιχεία, που σύμφωνα με τις γυναίκες-μοιρολογίστρες, είναι απαραίτητα για τη συντήρησή του οικογενειακού και του κοινωνικού συστήματος αξιών. (Caraveli, 1986: 189-192).

II.3.2. Michael Herzfeld α) 1981

“Performative Categories and Symbols of Passage in Rural Greece” (Επιτελεστικές Κατηγορίες και Διαβατήρια Σύμβολα στην Αγροτική Ελλάδα)

β) 1993

“In Defiance of Destiny: The Management of Time and Gender at a Cretan Funeral” (Στην Περιφρόνηση του Πεπρωμένου: Η Διαχείριση του Χρόνου και του Γένους σε μία Κρητική Κηδεία)

Τα άρθρα του Michael Herzfeld σχετικά με το ελληνικό μοιρολόι στηρίζονται σε μελέτες του για τη λογοτεχνική λειτουργία του ελληνικού παραδοσιακού τραγουδιού και στην εθνογραφική του έρευνα στη Δυτική Κρήτη για τη νεοελληνική αντρική ταυτότητα ιδωμένη από την σκοπιά της λεκτικής επιτέλεσης.

Στο πρώτο του άρθρο ο συγγραφέας παρουσιάζει τις λεκτικές και θεματικές ομοιότητες και διαφορές των γαμήλιων τραγουδιών και των επιθανάτιων μοιρολογιών με βάση τη λειτουργία τους. Ο συγγραφέας επιλέγει τα συγκεκριμένα είδη τραγουδιών, επειδή εκτελούνται ως επί το πλείστον μέσα στο καθορισμένο τελετουργικό πλαίσιο δύο διαβατήριων τελετών, του γάμου και του θανάτου.

Αρχικά εξετάζεται, σύμφωνα με τους Ζαμπέλιο¹⁶⁹ και Μένανδρο¹⁷⁰, η ετυμολογία των λέξεων «τραγούδι» και «μοιρολόι» στην ελληνική λαϊκή παράδοση. Ο Ζαμπέλιος δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην ετυμολογία της λέξης «τραγουδώ», από την αρχαιοελληνική «τραγωδία». Ο Herzfeld παρατηρεί ότι ο Ζαμπέλιος αναφέρει τις αναλογίες μεταξύ των προσωπικών και τελετουργικών μεταβάσεων, κατά τη διάρκεια των ιεροτελεστιών του γάμου και του θανάτου.

Ο Μένανδρος διαφοροποιεί τις λέξεις «τραγούδι» και «μοιρολόι» στηριζόμενος στο τελετουργικό τους πλαίσιο, στο μουσικό τους είδος, στον τρόπο και στη συμπεριφορά των τελεστών και στο φύλο των ερμηνευτών. Υποστηρίζει ότι τα «τραγούδια» χρησιμοποιούνται σε περιπτώσεις χαράς ως επί το πλείστον από άντρες και τα «μοιρολόγια» σε περιπτώσεις λύπης ως επί το πλείστον από γυναίκες. Η εννοιολογική διαφορά μεταξύ των όρων τραγούδι και μοιρολόι χρησιμοποιείται, κατά τον Herzfeld, και στη διάκριση που αντιλαμβάνεται ο λαός. Η τελεστική προβολή των όρων «τραγούδι» και «μοιρολόι» είναι αντίστοιχα οι όροι «τραγουδώ» και «θρηνώ» ή «χαρούμενος» και «λυπημένος».

¹⁶⁹ Στη μελέτη του «Πόθεν η Κοινή Λέξις Τραγουδώ, Σκέψεις περί Ελληνικής Ποίησης», που εκδόθηκε το 1859.

¹⁷⁰ Στη μελέτη του «Ιστορία των Λέξεων Τραγούδια και Τραγωδία», που εκδόθηκε το 1921

Στην πορεία του άρθρου ο Herzfeld υποστηρίζει ότι η θεματική του θανάτου δεν αποτελεί το απόλυτο κριτήριο για να χαρακτηριστεί ένα τραγουδιστικό κομμάτι ως μοιρολόι. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι ο σημαντικότερος παράγοντας ένταξης ενός τραγουδιστικού κομματιού στη συγκεκριμένη κατηγορία είναι, να ανήκει στο πλαίσιο των επιθανάτιων και μεταθανάτιων τελετουργιών. Ουσιαστικά, ένα τραγουδιστικό κομμάτι χαρακτηρίζεται ως «μοιρολόι», όταν διαθέτει τελετουργική και επιτελεστική αξία κατά τη διάρκεια των προαναφερόμενων τελετουργιών.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας εξετάζει τη σχέση των μοιρολογιών με τα υπόλοιπα είδη παραδοσιακών τραγουδιών και ειδικότερα με τα γαμήλια τραγούδια. Ο Herzfeld παρατηρεί ότι, ενώ υπάρχουν υπαινιγμοί σχετικά με τις ομοιότητες που συναντώνται στα μουσικά και στα λογοτεχνικά κείμενα των μοιρολογιών και των γαμήλιων τραγουδιών, δεν υπάρχουν ουσιαστικές αποδείξεις για την συνειδητή δημιουργία αυτών των ομοιοτήτων.

Ο Herzfeld χρησιμοποιεί ως παραδείγματα δύο καταγραφές από την έρευνα του μουσικολόγου Samuel Baud-Bovy στα Δωδεκάνησα, ένα γαμήλιο τραγούδι από τη Χάλκη κι ένα επιθανάτιο μοιρολόι από τη Ρόδο. Ο συγγραφέας εστιάζεται στο μουσικό και στο λογοτεχνικό κείμενο των δύο παραδειγμάτων. Παρατηρεί ότι, ενώ οι συγκεκριμένες μορφές κειμένου δεν παρουσιάζουν καμία ομοιότητα (παρεμφερή μελωδικά μοτίβο ή μετρικά σχήματα), σημειολογικά κινούνται στο ίδιο πλαίσιο. Η παράμετρος αυτή προβάλλεται μέσω του κειμένου των γαμήλιων τραγουδιών και των μοιρολογιών. Σύμφωνα με το συγγραφέα διαφαίνονται οι δομικές κοινωνικές επιπτώσεις στις ιδιαίτερες (συγκεκριμένες αναφορές σε πρόσωπα) και στις δημόσιες κοινωνικές σχέσεις, δια μέσου του ίδιο μεταφορικού σχήματος. Το μεταφορικό σχήμα και στα δύο παραδείγματα είναι το «κατέβασμα του νερού», το οποίο αναπαριστά εικονικά τη διαδικασία της μετάβασης.

Ανακεφαλαιώνοντας ο Herzfeld καταλήγει στην ύπαρξη λογικής συνοχής μεταξύ των εννοιολογικά αντιταγμένων τύπων λογοτεχνικών και μουσικών κειμένων αφ' ενός και της υφολογικής επιτελεστικής ταξινόμησης αφ' ετέρου. Αναδεικνύει την ύπαρξη κοινής δομικής και σημειολογικής μορφής μεταξύ γαμήλιων τραγουδιών και μοιρολογιών.

Στο δεύτερο άρθρο του ο συγγραφέας ασχολείται με την τελετουργική πορεία της κηδείας ενός αγρότη Κρητικού, την εμπειρία και τη διαχείρισή της από τη σύζυγό του και τις δύο νεαρές θυγατέρες του. Ο στόχος του συγγραφέα είναι η μελέτη των

μοιρολογιών τα οποία έχουν συντεθεί για μία συγκεκριμένη περίπτωση θανάτου και έχουν εκτελεστεί από στενά του συγγενικά πρόσωπα. Οι προβληματισμοί του συγγραφέα είναι: ποια η λειτουργία και η χρηστικότητα των επιθανάτιων μοιρολογιών και αν η πραγματοποίηση της τελεστικής διαδικασίας επιφέρει συγκεκριμένα οφέλη στους τελεστές σε ιδιωτικό ή σε δημόσιο επίπεδο. Ο Herzfeld υποστηρίζει ότι, όσο περισσότερο η θρηνωδός καταφέρει να κερδίσει, μέσω του μοιρολογίσματος, τη συμπονετική κατανόηση του κοινωνικού της περιγύρου, τόσο περισσότερο θα αυξήσει το κύρος της κοινωνικής της θέσης. Εν συνεχεία περιγράφει την σχέση μεταξύ ανησυχίας και αβεβαιότητας, όπως προκύπτουν από τα λογοτεχνικά κείμενα των μοιρολογιών και συνάδουν με τις επικρατούσες συνθήκες στον άμεσο και έμμεσο κοινωνικό περίγυρο. Με τον τρόπο αυτό αποδεικνύει την συναισθηματική αλληλεπίδραση του εσωτερικού κόσμου των θρηνωδών με τον κοινωνικό τους περίγυρο.

Ο συγγραφέας με το συγκεκριμένο θρηνητικό παράδειγμα επίσης αναδεικνύει λογοτεχνικά στοιχεία στα ποιητικά κείμενα των μοιρολογιών, τα οποία ανήκουν σε έναν κοινό συμβολικό κόσμο¹⁷¹ με αυτό των γαμήλιων τραγουδιών. Η χρήση των συγκεκριμένων μεταφορικών στοιχείων πιστεύει ότι στην κοινωνική καθημερινότητα συνδέουν τις κηδείες με τους γάμους, και, κατ' επέκταση, τα επιθανάτια μοιρολόγια με τα γαμήλια τραγούδια.

Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει ο Herzfeld με βάση τη διάρθρωση των μοιρολογιών από τις θρηνωδούς και τον σχολιασμό τους από τις παρευρισκόμενες γυναίκες είναι τα εξής. Πρώτο, οι ερευνητές θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικοί όσον αφορά τις υπερβολικά κυριολεκτικές ερμηνείες των λογοτεχνικών κειμένων. Αρκετά συχνά οι θρηνωδοί χρησιμοποιούν προσφωνήσεις (όπως «μάννα μου», «παιδί μου», «σπλάχνο μου» κ.ο.κ.), που υποδηλώνουν την αμέριστη αγάπη τους προς τον αποθανόντα. Δεύτερο, στο γυναικείο σύνολο των τελεστών (θρηνωδοί και παρατηρητές της θρηνητικής παράστασης) υπάρχει έντονη ανταλλαγή συναισθημάτων καθ' όλη τη διάρκεια της θρηνητικής τέλεσης. Οι γυναίκες τελεστές επιδεικνύουν κοινή και σιωπηλή αποδοχή του συναισθηματικού και του κοινωνικού τους πόνου, στοιχείο που αποτελεί ενοποιητική βάση για τον μικρόκοσμό τους. Τρίτο, οι γαμήλιες μεταφορές που χρησιμοποιούνται στα επιθανάτια μοιρολόγια έχουν δύο λειτουργίες: α) τη νύξη στη

¹⁷¹ Οι μεταφορές, στις οποίες εστιάζεται ο Herzfeld είναι: ο «Γάμος με τη Μαύρη Γη» ή «Γάμος με το Χάρο». (Herzfeld, 1993: 243).

προοπτική γάμου των νεαρών γυναικών, από τη στιγμή που έχασαν τον «αρσενικό» προστάτη τους και β) την αιτιολόγηση της πιθανής συμμετοχής των πενθούντων γυναικών χαρούμενες περιστάσεις. Τέταρτο, οι παρευρισκόμενοι συμμετέχουν τελεστικά στις κηδείες ακριβώς με τον ίδιο τρόπο όπως και στους γάμους.

Ο Herzfeld παρατηρεί στο άρθρο του ότι ο θάνατος του πατέρα των δύο κοριτσιών προσδιορίστηκε και χαρακτηρίστηκε στα μοιρολόγια τους με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να τους ανοίξει δίοδο για μελλοντικές ενέργειες στη κοινότητα του χωριού. Το ρόλο του πατέρα προστάτη των ανύπαντρων κοριτσιών της οικογένειας τον επωμίστηκε η μεγάλη αδερφή, αφού πρώτα την είχε εκφράσει ως πρόθεσή της στην κοινότητα μέσω του μοιρολογιού της. Οι γαμήλιες νύξεις στα μοιρολόγια δεν είναι μορφή προφητείας, αλλά εκδήλωση πρόθεσης για μελλοντικές ενέργειες.

II.3.3. Loring Danforth & Alexander Tsiaras Princeton, 1982

“The Death Rituals of Rural Greece” (Οι Νεκρικές Τελετουργίες στην Αγροτική Ελλάδα)

Η εργασία των Loring M. Danforth και Alexander Tsiaras *“The Death Rituals of Rural Greece”*¹⁷² είναι η ερμηνευτική ανάλυση φωτογραφικού υλικού (περιλαμβάνει τριάντα μία φωτογραφίες) από νεκρικές τελετουργίες. Η δεύτερη επίσκεψη και η επιτόπια έρευνα από την πλευρά του Danforth πραγματοποιήθηκε και από τους δύο συγγραφείς το 1979. Το χωριό στο οποίο πραγματοποιήθηκε η επιτόπια έρευνα βρίσκεται στην περιοχή του θεσσαλικού κάμπου και παρουσιάζεται με το ψευδώνυμο «Ποταμιά».

Ο Danforth αντλεί από τον κλάδο της ερμηνευτικής ανθρωπολογίας και ειδικότερα βασίζεται στις θεωρίες του Clifford Geertz¹⁷³, που μπορούν να εξηγήσουν την κοινωνική και πολιτιστική αλλαγή. Ουσιαστικά, η αναλυτική μέθοδος που ακολουθεί είναι η *σημειωτική*. Ο συγγραφέας αντιμετωπίζει «την ανθρώπινη εμπειρία

¹⁷² Βλ. βιβλιοκριτική του έργου, Seremetakis, 1984: 63-78 και Χρυσανθοπούλου, 1985: 510-517.

¹⁷³ Ο Geertz ανήκει θεωρητικά στον κλάδο της ερμηνευτικής ανθρωπολογίας, έχοντας πνευματική καταγωγή από το Max Weber. Στις δεκαετίες '70 και '80 ανέπτυξε μία σημειολογική θεωρία του πολιτισμού, η οποία βασιζόταν στην κοινωνική κυκλοφορία και στην τελετουργική λειτουργία των συμβόλων. Για τον Geertz η μελέτη των εκάστοτε πολιτισμών είναι μία μορφή ερμηνευτικής επιστήμης, η οποία αναζητά το «νόημα». Το «νόημα» κατά τον Geertz είναι ένα πλέγμα σημασιών και εννοιών εκτεθειμένων σε δημόσια θέα. Σημαντική προσφορά του στην εθνογραφική μέθοδο είναι η τεχνική της *πυκνής περιγραφής*, η οποία αποτελεί την πληρέστερη τεχνική, για να αναλύσουν οι εθνογράφοι το *κείμενο* του πολιτισμού, δηλαδή τις μικρές λεπτομέρειες της ανθρώπινης ζωής, οι οποίες προσδίδουν νόημα στη συμπεριφορά των ανθρώπων. (Erickson & Murphy, 2002: 186-187).

του θανάτου ως τον πυρήνα ενός παγκόσμιου γλωσσικού κώδικα»¹⁷⁴. Παράλληλα χρησιμοποιεί τη δομική θεωρία του Claude Levi-Straus¹⁷⁵ και τη θεωρία των διαβατήριων τελετών των Arnold van Gennep¹⁷⁶ και Robert Hertz¹⁷⁷. Αναφέρεται επίσης στις εξελικτικές θεωρίες¹⁷⁸ των Edward Tylor και Sir James Frazer και στις λειτουργικές προσεγγίσεις¹⁷⁹ των Émile Durkheim, Alfred Reginald Radcliffe-Brown και Bronislaw Malinowski, που αν και παλαιότερες εξηγούν την έννοια της ισορροπίας και της σταθερότητας στην κοινωνία.

Ο συγγραφέας εξετάζει τις παράλληλες σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στην ψυχή του νεκρού (ανάπαυση ψυχής), στο σώμα του νεκρού (ταφή σώματος εκταφή και αποκομιδή οστών) και στους πενθούντες συγγενείς (πένθος και επανένταξη στην κοινωνία μετά το πέρας αυτού). Υποστηρίζει ότι οι ζωντανοί βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης με τους νεκρούς, ακολουθώντας ένα σύστημα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Τα δικαιώματα¹⁸⁰ ορίζονται από το τοπικό εθιμικό δίκαιο. Οι υποχρεώσεις, των οποίων ο τρόπος πραγμάτωσης εξαρτάται από τη μορφή των δικαιωμάτων, εκπληρώνονται μέσω της ορθής τέλεσης των νεκρικών πρακτικών, από την πρόθεση του νεκρού έως την αποκομιδή των οστών του.

¹⁷⁴ Χρυσανθοπούλου, 1985: 511.

¹⁷⁵ Ο Levi-Straus θεωρείται ο πνευματικός γηγέτης της γαλλικής δομικής εθνολογίας. Τις δεκαετίες 1940 και 1950 ο Levi-Straus αναπτύσσει τη δομική του θεωρία. Η εν λόγω θεωρία στηρίζεται σε μία καθολική λογική διϋσμών, οι οποίες καλούνται από το Levi-Straus ως «δυναδικές αντιθέσεις». Τις δυναδικές αντιθέσεις ο Levi-Straus τις διδάχθηκε από την «Σχολή της Πράγας», την οποία αποτελούσαν μία ομάδα δομικών γλωσσολόγων με επικεφαλής το Roman Jakobson. Στις δυναδικές αντιθέσεις οι σχέσεις μεταξύ των στοιχείων είναι εξίσου σημαντικές όσο και τα ίδια τα στοιχεία. Στις συγκεκριμένες θέσεις υπάρχει μία συνεχής διαμεσολάβηση. Οι συνηθέστερες δυναδικές σχέσεις που έχει πραγματευθεί ο Levi-Straus είναι: α) «ζωή - θάνατος», β) «φύση - πολιτισμός» και γ) «εαυτός - άλλος». (Erickson & Murphy, 2002: 135-140). Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις θεωρίες που ανέπτυξε ο Levi-Straus και το έργο του βλ.: Κυριακίδου-Νέστορος, 1977: 9-88.

¹⁷⁶ Βλ. υποσημείωση Νο.: 148.

¹⁷⁷ Ο Robert Hertz σε αντιδιαστολή με το τριμερές μοντέλο διαβατήριων τελετών με διαδοχικές στιγμές χωρισμού και επανενσωμάτωσης του van Gennep τεκμηρίωσε μια τελετουργική διαδικασία, η οποία είχε ως αρχή την εξαφάνιση της σάρκας με την ταφή του νεκρού και ως λήξη την εμφάνιση των οστών με την αποκομιδή του νεκρού. Το έργο, στο οποίο ο Hertz ανέπτυξε τη θεωρία του είναι: Hertz Robert, 1960, *Death and the Right Hand*, translated by: Needham R., Glencoe, Illinois: The Free Press. Συνοπτική ανάλυση της θεωρίας του Hertz βλ.: Σερμετάκη, 1999: 224-226.

¹⁷⁸ Η θεωρία του εξελικτισμού ήταν ενταγμένη στο δόγμα της παγκόσμιας προόδου της ανθρωπότητας και κινήθηκε στα πλαίσια του ρεύματος του ορθολογισμού.

¹⁷⁹ Οι ανθρωπολόγοι Radcliffe-Brown και Malinowski είναι οι θεωρητικοί θεμελιωτές της βρετανικής κοινωνικής ανθρωπολογίας και ειδικότερα του λειτουργισμού (στρουκτουραλισμού). Έχοντας ως βασική επίδραση, ειδικότερα ο Radcliffe-Brown τις θεωρητικές απόψεις του Emil Durkheim αντιμετώπισαν την κοινωνία σαν ένα ζωντανό οργανισμό, ο οποίος διαθέτει δομές και λειτουργίες. Για τους εν λόγω ανθρωπολόγους η *κοινωνική δομή* αποτελεί το περίβλημα και ουσιαστικά είναι η μορφή που περικλείει την κοινωνία και η *κοινωνική λειτουργία* είναι ο ρόλος που παίζουν τα διάφορα τμήματα της κοινωνίας στη διατήρηση του δομικού συνόλου. Πιο συγκεκριμένα ο Radcliffe-Brown μελέτησε για το πώς τα τμήματα της κοινωνίας συμβάλλουν στο σύνολο της κοινωνίας και ο Malinowski για το πώς ο πολιτισμός ανταποκρίνεται στις βιολογικές ανάγκες με έναν ιεραρχικά οργανωμένο τρόπο. (Erickson & Murphy, 2002: 141-149).

¹⁸⁰ α) Η λειτουργία του θεσμού της κληρονομιάς, β) οι οικογενειακές και οι κοινωνικές υποχρεώσεις που δημιουργούνται, γ) η ανάπτυξη αμοιβαιότητας στα μέλη της κοινότητας, δ) η θέση που κατέχουν οι γυναίκες στην τοπική κοινωνία και ε) ο τρόπος επιλογής του τόπου κατοικίας μετά το γάμο.

Ο Danforth σε τμήμα της μελέτης του εξετάζει δομικά και σημασιολογικά ποιητικά κείμενα μοιρολογιών, προσπαθώντας να εξηγήσει, γιατί χρησιμοποιούνται τα ίδια λογοτεχνικά μοτίβο και οι ίδιες εικονικές παραστάσεις στις διαβατήριες τελετές του γάμου, του ξενιτεμού και του θανάτου. Τις πλείστες παραστάσεις θεμάτων γαμήλιων ή ξενιτεμού στο περιεχόμενο των μοιρολογιών ο Danforth τις αναλύει χρησιμοποιώντας το θεωρητικό σχήμα του Levi-Straus και καταλήγει στο εξής συμπέρασμα. Το ζευγάρι των δυαδικών αντιθέσεων «ζωή και θάνατος» λειτουργεί με διαμεσολαβητές ή το «γάμο» ή τον «ξενιτεμό». Η μεταφορική αναγωγή του θανάτου με το γάμο ή με τον ξενιτεμό μεσολαβεί και μετριάζει τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στο θάνατο και στη ζωή. Αυτό συμβαίνει, γιατί ο γάμος και ο ξενιτεμός εμπεριέχουν την αναχώρηση και τον χωρισμό, χωρίς όμως να δεσμεύονται από το *αμετάκλητο* του θανάτου. Για το λόγο αυτό, οι μεταφορές του γάμου και του ξενιτεμού, με τις παραστάσεις του θανάτου, στα μοιρολόγια αποτελούν τον ηπιότερο τρόπο μεσολάβησης από την μία κατάσταση (ζωή) στην άλλη (θάνατο). Το προαναφερόμενο σχήμα αναπαρίσταται σύμφωνα με το παρακάτω πίνακα:

Πίνακας Π.3.3: Το ζευγάρι δυαδικών αντιθέσεων «ζωή-θάνατος» με διαμεσολαβητές το «γάμο» ή τον «ξενιτεμό».

ΖΩΗ	ΓΑΜΟΣ – ΞΕΝΙΤΕΜΟΣ	ΘΑΝΑΤΟΣ
Ζωντανός (+)	ζωντανός (+)	νεκρός (-)
εντός οικείου κοιν. συνόλου (+)	εκτός οικείου κοιν. συνόλου (-)	εκτός οικείου κοιν. συνόλου (-)

Π.3.4. Susan Auerbach Connecticut, 1987

“From Singing to Lamenting: Women’s Musical Role in a Greek Village” (Από το Τραγούδι στο Μοιρολόγισμα: Ο Μουσικός Ρόλος των Γυναικών σε ένα Ελληνικό Χωριό)

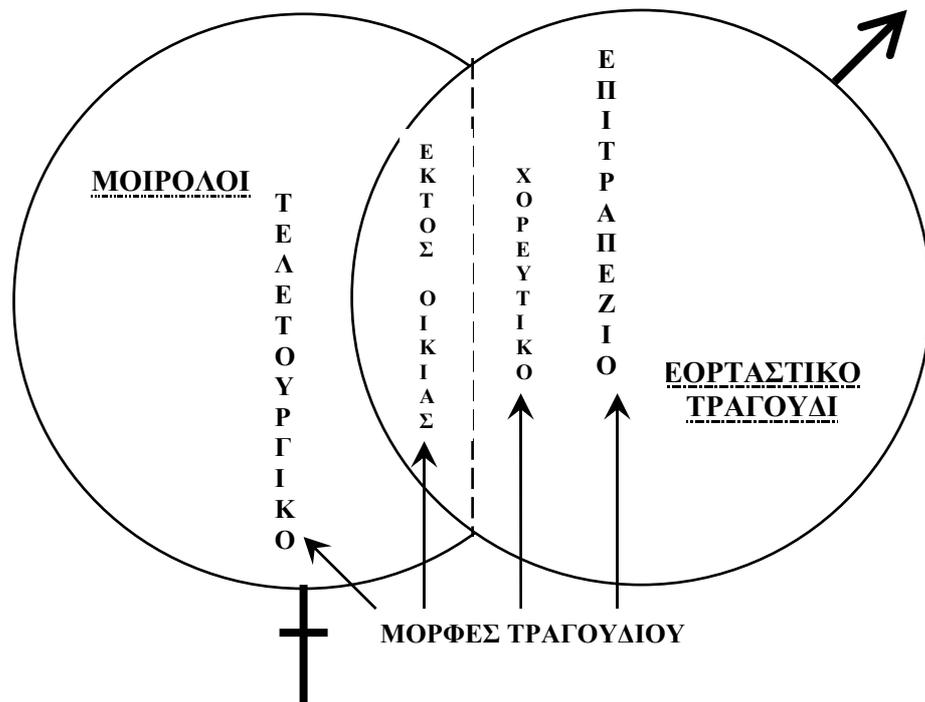
Η Susan Auerbach δημοσίευσε το άρθρο της “From Singing to Lamenting: Women’s Musical Role in a Greek Village” το 1987 στο συλλογικό τόμο *Women and Music in Cross-Cultural Perspective*. Το εθνογραφικό υλικό που χρησιμοποίησε η συγγραφέας προέρχεται από ένα χωριό της Ηπείρου κοντά στα ελληνο-αλβανικά σύνορα, το οποίο παρουσιάζεται με το ψευδώνυμο «Καλοχώρι». Στο συγκεκριμένο άρθρο της η Auerbach: α) προβάλλει ως αντρικό προνόμιο την ευχαρίστηση και τη χαρά της μουσικής (τραγούδι, χορός, παίξιμο οργάνων) και ως γυναικείο εκφραστικό χαρακτηριστικό τη διαδικασία του μοιρολογίσματος και β) επισημαίνει τη γυναικεία

μετάβαση από το τραγούδι στο μοιρολόγισμα, στοιχείο που χαρακτηρίζει τη μουσική ενασχόληση των γυναικών, άνω των πενήντα ετών στο συγκεκριμένο χωριό.

Η Auerbach θέτει ορισμένες βασικές απόψεις της για το μουσικό ρόλο των γυναικών στην αγροτική Ελλάδα. Πρώτον, υποστηρίζει ότι η φωνητική (μέσω του τραγουδίσματος) έκφραση των ελληνίδων γυναικών αποτελεί το βασικό όχημα για κάθαρση, αλλά και για σχολιασμό όσον αφορά την κοινωνική θέση τους στις πατρογονικές και πατροπλευρικές κοινωνίες που ανήκουν. Δεύτερον, οι γυναίκες στην αγροτική Ελλάδα έχουν το ρόλο της διαφύλαξης των φωνητικών μελωδικών φορμών, γεγονός το οποίο επιτελούν με τους εξής τρόπους: α) συντηρούν κατά τη διάρκεια της συμμετοχής τους σε διαβατήριες τελετές (γέννηση, βάφτιση, ενηλικίωση, αρραβώνας, γάμος, ξενιτεμός, θάνατος) τις παραδοσιακές μελωδίες μέσω του τραγουδήματος και β) μεταφέρουν και διδάσκουν τις νεότερες γενιές γυναικών κατά τη διαδικασία των προαναφερόμενων τελετουργιών.

Η Auerbach θέτει τρία ερωτήματα, στα οποία θα προσπαθήσει να δώσει απαντήσεις με την εργασία της. Πρώτο, γιατί και με ποιο τρόπο το τραγούδι των γυναικών περιορίζεται μετά την πάροδο του πενητοκοστού περίπου έτους τους στο μοιρολόγισμα, συνθήκη η οποία ενθαρρύνεται από την πολιτισμική ταυτότητα της κοινότητας. Δεύτερο, ποιο είναι το βαθύτερο νόημα για την πλευρά των ηλικιωμένων γυναικών της μετάβασής τους από το τραγούδι στο μοιρολόγισμα. Τρίτο, με ποιο τρόπο οι γυναίκες στην αγροτική Ελλάδα λειτουργούν μέσα σε ορισμένους, κοινωνικά ρόλους για παράδειγμα ως μοιρολογίστρες, εκπληρώνοντας παράλληλα τις ιδιαίτερες, εκφραστικές τους ανάγκες.

Η συγγραφέας αναλύει τη σημασία που προσλαμβάνουν οι έννοιες της *μουσικής* και του *φύλου* στα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα της κοινότητας. Παρουσιάζει το δίπολο των συναισθηματικών καταστάσεων «χαρά - θλίψη», το οποίο δημιουργεί αντίστοιχα το δίπολο των κοινωνικών συμπεριφορών «γιορτή - θρήνος», που με τη σειρά του εκφράζεται με τις φωνητικές-τραγουδιστικές τελέσεις «τραγούδι - μοιρολόι». Στο πλαίσιο αυτό εξετάζεται από την Auerbach ο όρος «ήχος», ποιες έννοιες αποδίδουν οι ντόπιοι στο συγκεκριμένο όρο, καθώς επίσης οι ομοιότητες και οι διαφορές που υπάρχουν στον «ήχο» των τραγουδιών σε σύγκριση με τον «ήχο» των μοιρολογιών.

Διάγραμμα Π.3.4: Συσχετισμός Φύλου και Τραγουδιστικής Φόρμας (μετάφραση από το πρωτότυπο άρθρο, ill.:1.1, p.:28).

Στη συνέχεια η Auerbach μελετάει την έννοια του φύλου και ειδικότερα τη θέση της γυναίκας στην αγροτική Ελλάδα. Στην ανάλυση της χρησιμοποιεί θέσεις ανθρωπολόγων που έχουν δημοσιεύσει ελληνικές εθνογραφίες.¹⁸¹ Στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζει ότι ένας από τους καλύτερους τρόπους, με τον οποίο προβάλλεται η διαφοροποίηση των δύο φύλων στο «Καλοχώρι», είναι η σχέση που έχει αναπτύξει κάθε φύλο με συγκεκριμένα φωνητικά - τραγουδιστικά είδη. Κάθε φύλο διαδραματίζει αντιπαραβαλλόμενους ρόλους σε κάθε μουσικό είδος με αντιπροσωπευτικότερους: α) του «άντρα - γλετζέ» και β) της «γυναίκας - τραγουδιάρας». Η πρώτη περίπτωση παρουσιάζει το είδος άντρα που τραγουδάει, χορεύει, αστειεύεται, συνδιαλέγεται με τους μουσικούς και σε όλα αυτά υπάρχει η απόλυτη ενθάρρυνση από όλα τα μέλη της κοινότητας. Η δεύτερη περίπτωση παρουσιάζει το είδος γυναίκας, η οποία διαθέτει

¹⁸¹ Αναφέρεται στο έργο των: α) Campbell, John, 1964, *Honour, Family and Patronage*, Oxford: Clarendon Press, β) du Boulay, Juliet, 1974, *Portrait of a Greek Mountain Village* Oxford: Clarendon Press, γ) Paristiany, Jean (editor), 1966, *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*, Chicago: University of Chicago Press, δ) Dubisch, Jill, 1983, "Greek Women: Sacred or Profane", in *Journal of Modern Greek Studies*, Vol.:1, No.: 1, pp.: 173-185 και ε) Friedl, Ernestine, 1967, "The Position of Women: Appearance and Reality", in *Anthropological Quarterly*, Vol.: 40, No.: 3, pp.: 97-108.

φωνητικό χάρισμα, αλλά, αν θα τραγουδήσει δημόσια σε χαρά, υπάρχει πάντα η πιθανότητα κουτσομπολιού και εμπαιγμού από πλευράς της κοινότητας. Άρα η κάθε «καλλίφωνη» γυναίκα επιλέγει, είτε να συμβιβαστεί με τις κοινωνικές και πολιτισμικές επιταγές, είτε ως θρηνωδός να εκπροσωπήσει επάξια την οικογένειά της στην κοινότητα κατά τη διάρκεια των επιθανάτιων τελετουργιών. Η σχηματική παράσταση των πεδίων τραγουδίσματος εκάστου φύλου στο «Καλοχώρι» παρουσιάζεται στο διάγραμμα Π.3.4.

Σύμφωνα με τις παραπάνω κοινωνικές και πολιτισμικές επιταγές οι γυναίκες είναι αναγκασμένες να περιορίσουν το αυθόρμητο ή κατά συνήθεια τραγούδι τους. Οι συνηθέστεροι λόγοι που αποτρέπουν άμεσα τις γυναίκες να τραγουδήσουν είναι: α) η συνθήκη του πένθους, β) η αίσθηση της ντροπής και γ) ο φόβος του κουτσομπολιού. Το πένθος λειτουργεί ως ένας ιδιαίτερα ευαίσθητος κοινωνικά και ηθικά περιορισμός, ενώ η ντροπή και το κουτσομπολιό λειτουργούν ως μορφές κοινωνικού ελέγχου στην προσπάθεια μουσικής έκφρασης των νεαρών γυναικών. Οι περιπτώσεις του ιδιωτικού τραγουδίσματος για παράδειγμα οι οικογενειακές γιορτές λειτουργούν ως τρόποι διαφυγής από δύσκολες προσωπικές ή οικογενειακές καταστάσεις. Στη συγκεκριμένη περίπτωση πολλές φορές σύμφωνα με τη συγγραφέα τα τραγούδια μετατρέπονται σε μοιρολόγια.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το μεταβατικό στάδιο των μεσήλικων γυναικών ανάμεσα στο τραγούδισμα και στο μοιρολόγισμα. Η συγκεκριμένη μετάβαση έχει το ρόλο είτε: α) της συμβολικής μεταστροφής στη διάθεση των γυναικών, είτε β) της συμβολικής μετατόπισης του πλαισίου τέλεσης, είτε γ) την επίδραση σημαντικών ιστορικών γεγονότων (πόλεμος, μετανάστευση, κ.λ.π.). Στη συνέχεια δίνονται τρία παραδείγματα, ένα τραγούδι της ξενιτιάς, ένα ερωτικό τραγούδι κι ένα γαμήλιο τραγούδι. Και τα τρία παραδείγματα είχαν ειπωθεί από τρεις ντόπιες γυναίκες, εκτός του πλαισίου τέλεσης που ανήκουν, αλλά εξέφραζαν την απογοήτευση, τον καημό και την στεναχώρια των συγκεκριμένων τελεστών. Τα μουσικά μοτίβα και το ύφος τραγουδίσματος που χρησιμοποιήθηκε και από τις τρεις τους προσομοιάζει στον τρόπο μοιρολογίσματος των γηραιότερων γυναικών της κοινότητας.

Η συγγραφέας στη συνέχεια αναλύει τη σημασία του μοιρολογίσματος στο «Καλοχώρι», αλλά και τη σημασία και τη λειτουργία του μοιρολογίσματος για τις μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες της κοινότητας. Η Auerbach επισημαίνει πως το μοιρολόγισμα διαμορφώνεται σύμφωνα με τις συγκεκριμένες κοινωνικές, πολιτισμικές

και ηθικές εμπειρίες των γυναικών. Τα μοιρολόγια τους είναι προϊόντα: α) του παρατεταμένου εγκλεισμού τους στο σπίτι εξαιτίας πένθους και β) της προσπάθειας τους για ανακούφιση από τις δυσκολίες που τους επιφέρει η χηρεία. Οι γυναίκες κατά τη διάρκεια του μοιρολογίσματος αναπτύσσουν μεταξύ τους μία εκφραστική *υποκοιλτούρα*, οι οποία τους παρέχει τη δυνατότητα να προβάλλουν τις ανησυχίες τους. Τελικά, οι πενθούσες γυναίκες μέσω του μοιρολογίσματος καταφέρνουν να συντηρούν την ισχύ της κοινωνικής τους θέσης και παράλληλα να προκαλούν το θαυμασμό και να κερδίζουν το σεβασμό των μελών της υπόλοιπης κοινότητας.

Τα συμπεράσματα της Auerbach είναι τα κάτωθι: α) οι γυναίκες μοιρολογούν, έτσι ώστε να εκφράσουν τα προβλήματα τους και τραγουδούν, έτσι ώστε να τα ξεχάσουν, β) τα αυτοσχεδιαστικά, γυναικεία τραγούδια με ύφος μοιρολογιών και τα επιθανάτια μοιρολόγια αποτελούν για τις γυναίκες του μία κοινωνική έκφραση των συναισθημάτων τους, δοσμένη σε ήπια μορφή, γ) το μοιρολόγισμα χρησιμοποιείται από τις γυναίκες ως μία στρατηγική, η οποία δεν προκαλεί την κοινωνική γνώμη και παράλληλα ικανοποιεί τις κοινωνικές προσδοκίες και δ) η πρακτική του μοιρολογίσματος είναι ένας ασφαλής τρόπος αποσυμφόρησης και έκφρασης των γυναικείων συναισθημάτων σε κοινωνίες, που χαρακτηρίζονται από περιορισμό ορισμένων κοινωνικών ρόλων.

II.3.5. C. Nantia Seremetakis / Κ. Νάντια Σερεμετάκη α) New York, 1990

“The Ethics of Antiphony: The Social Construction of Pain, Gender and Power in the Southern Peloponnese” (Όσο Διαρκεί ο Πόνος: Η Αντιφώνηση του Θανάτου και η Ισχύς των Γυναικών στη Νότια Ελλάδα)

β) Chicago, 1991

“*The Last Word: Women Death and Divination in Inner Mani*” (Η Τελευταία Λέξη: Στις Ευρώπης τα Άκρα, Διαισθηση, Θάνατος Γυναίκες)

γ) Lund, 1998

“Durations of Pains: A Genealogy of Pain” (Η διάρκεια των Πόνων: Η Γενεαλογία του Πόνου)

δ) Αθήνα, 2000

«Μανιάτικο Μοιρολόι: Λόγος Γυναικών»

Οι εργασίες της Κ. Νάντια Σερεμετάκη για την επιθανάτια θρηνητική παράσταση των γυναικών στη Μέσα Μάνη¹⁸² ανέρχονται σε τέσσερις, τρία άρθρα και μία εκτενής εθνογραφική μελέτη. Η έρευνα της στην ευρύτερη περιοχή της Μέσα Μάνης ξεκινάει από το 1981 και συνεχίζεται έως σήμερα. Κάθε εργασία θα παρουσιαστεί ξεχωριστά εκτός από το πρώτο άρθρο, το οποίο αποτελεί προοίμιο της εθνογραφίας «*Τελευταία Λέξη*» και εμπεριέχεται εξ' ολοκλήρου σε αυτή.

Η εθνογραφική μελέτη της «*Τελευταία Λέξη*» εκδόθηκε στην ελληνική γλώσσα το έτος 1999, οκτώ χρόνια αργότερα από την πρώτη της έκδοση στην αγγλική γλώσσα. Η συγκεκριμένη εθνογραφία είναι η μοναδική, η οποία έχει ως θέμα της τις επιθανάτιες, θρηνητικές τελετουργίες και είναι μεταφρασμένη στα ελληνικά. Αντικείμενο της εθνογραφικής εργασίας της Σερεμετάκη είναι η γυναικεία, θρηνητική παράσταση και η λειτουργία της στην κοινωνία της Μέσα Μάνης.

Σε θεωρητικό πλαίσιο παρουσιάζει πρώτον τις θεωρητικές προσεγγίσεις των Michel Foucault, Talal Asad, E. Scarry και Michael Taussig.¹⁸³ Οι εν λόγω θεωρητικοί έχουν διερευνήσει κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες, στις οποίες ο πόνος αποτελεί κεντρική κοινωνική έννοια. Δεύτερον, αναφέρει τις θεωρητικές προσεγγίσεις των Michelle Rosaldo, Lila Abu-Lughod και Catherine Lutz & G. White,¹⁸⁴ που αφορούν τα ανθρώπινα συναισθήματα, όπως για παράδειγμα ο πόνος. Βάσει των θεωριών αυτών τα συναισθήματα αυτά αντιμετωπίζονται ως ενσαρκωμένες, εννοιολογικές, ηθικές και ιδεατικές κατασκευές, οι οποίες τοποθετούν τον ανθρώπινο «εγώ» σε μία δυναμική σχέση προς την κοινωνική δομή. Τρίτον, η Σερεμετάκη προβάλλει την ιδιότητά της ως *ιθαγενούς ανθρωπολόγου*. Στο σημείο αυτό δίνεται το σύνολο των θετικών και αρνητικών στοιχείων του συγκεκριμένου ρόλου καθώς επίσης και τους προβληματισμούς που έχουν προταθεί κατά καιρούς. Τέταρτον, παρουσιάζει θεωρητικά μοντέλα από τον τομέα της ανθρωπολογίας του θανάτου που αναλύουν την έννοια του θανάτου και τον τρόπο που λειτουργούν και αναπτύσσονται οι επιθανάτιες τελετουργίες. Στο σημείο αυτό παρουσιάζονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις των Renato

¹⁸² Βλ. υποσημείωση Νο.: 93.

¹⁸³ Τα έργα στα οποία αναφέρεται η Σερεμετάκη είναι: α) Foucault, Michel, 1979, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, London: Peregrine Books, β) Asad, Talal, 1983, "Notes of the Body Pain and Truth in Medieval Christian Ritual" in *Economy and Society*, Vol.: 12, No.: 1, pp.: 287-327 και γ) Scarry, E., 1985, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, New York: Oxford University Press και δ) Taussig, Michael, 1987, *Shamanism, Colonialism and the Wild Man: A Study in Terror and Healing*, Chicago: The University of Chicago Press.

¹⁸⁴ Τα έργα στα οποία αναφέρεται η Σερεμετάκη είναι: α) Rosaldo, Michelle, 1983, "The Shame of Headhunters and the Autonomy of Self" in *Ethos*, Vol.: 11, No.: 3, pp.: 135-151, β) Abu-Lughod, Lila, 1986, *Veiled Sentiments: Honor and Poetry in a Bedouin Society*, Berkeley: University of California Press και γ) Lutz, Catherine and White, G., 1986, "The Anthropology of Emotions" in *Annual Review of Anthropology*, Vol.: 15, pp.: 409-435.

Rosaldo, Loring Danforth, Maurice Bloch & Jonathan Parry και Philippe Ariès.¹⁸⁵ Ειδικότερα, ο Rosaldo υποστηρίζει, πως ο θάνατος είναι μία παγκόσμια βιολογική εμπειρία, στην οποία όλες οι κοινωνίες και τα κοινωνικά υποκείμενα αναγκάζονται να διαμεσολαβήσουν για την διεκπεραίωσή της. Επίσης, οι Bloch και Parry μεταχειρίζονται τις νεκρικές τελετουργίες ως παθητικούς χώρους διαφύλαξης οικονομικών και οικονομικών προτύπων.

Όσον αφορά το κυρίως θέμα, στην αρχή γίνεται μία συντομότερη αναφορά σε συλλογές μανιάτικων μοιρολογιών της περιοχής από Έλληνες λαογράφους, οι οποίες λειτουργούν ως παράλληλο εθνογραφικό υλικό με την επιτόπια έρευνα της συγγραφέως. Το πλαίσιο της θρηνητικής παράστασης των γυναικών της Μέσα Μάνης κατά τη συγγραφέα είναι ευρύ. Δεν περιορίζεται στη διάρκεια του επιθανάτιου μοιρολογίσματος και δεν ορίζεται με συγκεκριμένη έναρξη και λήξη της τελετουργίας. Η Σερεμετάκη με τον τρόπο αυτό συμπληρώνει τα θεωρητικά μοντέλα των van Gennep και Hertz, τα οποία διέπονται από τη λογική μίας συγκεκριμένης δομής στις διαβατήριες τελετές με καθορισμένη αρχή και εξίσου καθορισμένο τέλος¹⁸⁶. Η συγγραφέας χρησιμοποιεί παράλληλα στο έργο της τη θεωρία του Philippe Ariès¹⁸⁷, για τα προμηνύματα του θανάτου και εξετάζει με ποιο τρόπο αυτά τα σημεία πρόγνωσης μετουσιώνονται σε κοινωνική πρακτική και λόγο.

Με βάση το συνδυασμό των συγκεκριμένων θεωρητικών μοντέλων η Σερεμετάκη ξεκινάει την περιγραφή της μανιάτικης θρηνητικής παράστασης με τους τρόπους έκφανσης των *προμηνυμάτων* του επικείμενου θανάτου.¹⁸⁸ Τα προμηνύματα του θανάτου γίνονται αντιληπτά από το νεκρό, αλλά και από τις γυναίκες του οικείου οικογενειακού και κοινωνικού του περιβάλλοντος. Κατά τη διάρκεια των προμηνυμάτων υπάρχει από την πλευρά των γυναικών η *χαμηλόφωνη εκφορά* της επερχόμενης μόλυνσης που θα υπάρξει στον κόσμο των ζωντανών με τον επικείμενο θάνατο, για την οποία είναι αποκλειστικά υπεύθυνες να μεριμνήσουν.

¹⁸⁵ Τα έργα, στα οποία αναφέρεται η Σερεμετάκη και δεν παρατίθενται στη βιβλιογραφία της παρούσας εργασίας είναι: α) Rosaldo, Renato, 1984, "Grief and Headhunter's Rage: On the Cultural Force of Emotions" in *Text, Play and Story: A Construction and Reconstruction of Self and Society*, editors: Platner, S & Brunner, Edward, Washington: D. C. American Ethnological Society, pp.: 178-195 και β) Bloch, Maurice & Parry, Jonathan, 1982, *Death and the Regeneration of Life*, New York: Cambridge University Press.

¹⁸⁶ Σερεμετάκη, 1999: 66-67, παράλληλα βλ. υποσημείωση Νο.: 177.

¹⁸⁷ Ο Ariès εστιάστηκε στην ύπαρξη και την χρήση των «προμηνυμάτων», δηλαδή στα σημεία πρόγνωσης ενός επικείμενου θανάτου, είτε από τον ετοιμοθάνατο, είτε από πρόσωπα του οικείου περιβάλλοντός του. (Ariès, 1988: 11-21).

¹⁸⁸ Τα είδη των προμηνυμάτων που αναφέρει η Σερεμετάκη είναι: α) το νεκροπούλι (νυκτόβια πουλιά, τα οποία θεωρείται πως προαναγγέλλουν το θάνατο) β) οι προφάσεις του ετοιμοθάνατου σε συγγενικά και φιλικά του πρόσωπα και γ) τα όνειρα. (Σερεμετάκη, 1999: 70-76).

Στη συνέχεια η συγγραφέας παρουσιάζει τη διαδικασία του *σκουζίματος*. Το σκούξιμο είναι η άμεση αντίδραση των γυναικών στην έλευση του θανάτου. Κατά τη Σερεμετάκη αποτελεί τη *μεγαλόφωνη εκφορά*, μία κατάσταση αναστάτωσης και αταξίας από την πλευρά των γυναικών, η οποία εκφράζεται με έντονες κραυγές. Η επόμενη φάση που περιγράφει η συγγραφέας είναι η πορεία δημιουργίας του *κλάματος* (μοιρολογιού). Οι παράμετροι, που καθορίζουν το αυτοσχεδιαστικό περιεχόμενο του και τη διαδικασία και τον τρόπο δραματοποίησης του, έχουν άμεση σχέση με το νεκρό και είναι η ηλικία, η μόρφωση, η ομορφιά, η αξιοσύνη, η επαγγελματική καταξίωση και η οικογενειακή αίγλη.

Το επόμενο βήμα της Σερεμετάκη είναι να παρουσιάσει τις διαφορετικές εκφάνσεις από τις οποίες αποτελείται το *κλάμα*. Οι εκφάνσεις αυτές είναι: α) το *μοιρολόι*, δηλαδή το αυτοσχέδιο, οκτασύλλαβο, θρηνητικό ποίημα της βασικής μοιρολογίστρας (μονωδού), β) οι *επωδοί* του «χορού», τον οποίο αποτελούν οι υπόλοιπες μοιρολογίστρες, γ) το λυγμικό κλάμα τόσο της μονωδού όσο και του χορού, δ) οι πολλαπλές σωματικές χειρονομίες της κορυφαίας και των υπόλοιπων μοιρολογίστρων που συμμετέχουν στο κλάμα και ε) οι αυτοσχέδιοι πεζοί μονόλογοι που λειτουργούν αντιστικτικά στο μοιρολόι της κορυφαίας και πραγματοποιούνται ανάμεσα στην κορυφαία και σε μία ακόμα μοιρολογίστρα ή ανάμεσα στην κορυφαία και σε ένα ευρύτερο σύνολο γυναικών από το «χορό».

Στο σημείο αυτό η συγγραφέας παρουσιάζει τη λειτουργία της *αντίστιξης* στο κλάμα. Η αντιφώνηση της κορυφαίας μοιρολογίστρας και χορού των μοιρολογίστρων δημιουργείται μέσω της αντίστιξης ποίησης και πρόζας και αναδύεται μέσω του κλάματος και του πεζού μονολόγου.¹⁸⁹ Κατά τη Σερεμετάκη, το στοιχείο της αντίστιξης λειτουργεί ως ενίσχυση και επαλήθευση του κλάματος. Με τον τρόπο αυτό και μέσω της παράστασης της κορυφαίας μοιρολογίστρας προωθείται ολόκληρη η τελετουργία προς τη συναισθηματική κορύφωση των συντελεστών της (θρηνωδών και ακροατών).

Στη συνέχεια η συγγραφέας προβάλλει τις αντιθέσεις που δημιουργούνται κατά τη διάρκεια του κλάματος σε κοινωνικό και θρησκευτικό επίπεδο. Σε κοινωνικό επίπεδο παρουσιάζει την αντιπαλότητα που δημιουργείται μεταξύ της «γεροντικής»¹⁹⁰

¹⁸⁹ Η Alexiou έχει αναπτύξει στη μελέτη της την αντιφωνική δομή και την αντιθετική σκέψη ως αναπόσπαστα στοιχεία πολλών θρήνων όχι μόνο σε αρχαίες ελληνικές τραγωδίες, αλλά και σε μοιρολόγια της νεότερης Ελλάδας. (Alexiou, 2002: 221-264).

¹⁹⁰ Ο θεσμός της «γεροντικής» στην περιοχή της Μέσα Μάνης ήταν το συμβούλιο κάθε μεγάλου γένους και είχε ως μέλη του διακεκριμένους αρσενικούς συγγενείς εξ αίματος, όχι απαραίτητα ηλικιωμένους. Η γεροντική είχε τη λειτουργία νομικού, δικαστικού και εκτελεστικού οργάνου στην περιοχή της Μέσα Μάνης με σκοπό τη διαφύλαξη των κοινωνικών και οικονομικών συμφερόντων του εκάστοτε γένους στο οποίο ανήκε.

και του σώματος των μοιρολογίστρων. Οι αποφάσεις της γεροντικής όσον αφορά τις περιπτώσεις «γδικιωμού»¹⁹¹ αρκετές φορές αντιβαίνουν με τον ηθικό νόμο των γυναικών. Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργείται ένταση μεταξύ της κοινωνικής ευταξίας και της ηθικής αποκατάστασης. Η συγκεκριμένη αντιπαράθεση μπορούσε να εκφραστεί από τη γυναικεία πλευρά μόνο κατά τη διάρκεια του κλάματος.

Σε θρησκευτικό επίπεδο παρουσιάζει την αντιπαλότητα της εκκλησιαστικής, χριστιανικής τελετουργίας με τη γυναικεία θρηνητική παράσταση. Στη συγκεκριμένη αντιπαράθεση η Σερεμετάκη υποστηρίζει πως αποκαλύπτονται κατατμήσεις με βάση: α) το χρόνο, το κλάμα τελείται σε διαφορετικό χρονικό πλαίσιο σε σχέση με την εκκλησιαστική λειτουργία της κηδείας και της ταφής, β) την επιλογή των κορυφαίων ρόλων κατά τη διάρκεια των δύο παραστάσεων, οι γυναίκες επιλέγουν να έχουν τον κορυφαίο ρόλο στη θρηνητική παράσταση, ενώ οι ιερείς επιλέγουν να έχουν τον κορυφαίο ρόλο στην εκκλησιαστική λειτουργία, γ) το χώρο, το κλάμα τελείται μόνο μέσα στο *νοικοκυριό* (εσωτερικό της οικίας του νεκρού) και στους γυναικείους κύκλους σε αυλές ή σε πλατείες, ενώ η εκκλησιαστική λειτουργία τελείται μόνο μέσα στο ναό και στο νεκροταφείο και δ) τον τρόπο έκφρασης των δύο φύλων, η γυναικεία φωνή προβάλλεται μέσω του κλάματος, ενώ η αντρική φωνή μέσω των λόγων και της στάσης των ιερέων.

Η αντίθεση του κλάματος με την εκκλησιαστική, χριστιανική τελετουργία που έχει αναπτυχθεί στην κοινωνία της Μέσα Μάνης θεωρεί η συγγραφέας πως παράλληλα αναπαράγει τις διχοτομίες που οργάνωναν στην αρχαιότητα¹⁹² τη σχέση τελετουργικού θρήνου - επιτάφιου λόγου και γυναίκας - άντρα. Οι διχοτομίες αυτές εκφράζονταν με αντιθέσεις, όπως: α) η παράσταση του λόγου των δύο φύλων (τελετουργικός θρήνος - επικήδειος λόγος), β) το είδος αποτύπωσης του λόγου (προφορικός λόγος - γραπτός λόγος), γ) η κοινωνική προβολή της σύνδεσης με το νεκρό (προσωποποιημένη σύνδεση - τυπική σύνδεση με βάση το γένος ή την κοινωνική θέση) και δ) το κοινωνικό πλαίσιο ανάπτυξης του λόγου (ιδιωτική και οικογενειακή υπόθεση - δημόσιος θεσμός).

Το τελευταίο βήμα της Σερεμετάκη είναι να παρουσιάσει τη λειτουργία που επιτελεί το κλάμα μετά την ταφή του νεκρού, ήτοι: α) κατά τη διάρκεια των επισκέψεων των γυναικών στο νεκροταφείο για την φροντίδα του τάφου και των επιμνημόσυνων δεήσεων, β) στη χρονική στιγμή της εκταφής και της αποκομιδής των

¹⁹¹ Βλ. υποσημείωση Νο.: 82.

¹⁹² Alexiou, 2002: 187-189.

οστών, ενέργειες που αποτελούν και αυτές στη Μέσα Μάνη γυναικεία υποχρέωση και γ) με την αναδιαμόρφωση που προκύπτει σε συνδυασμό με την ερμηνεία των ονείρων που βλέπει η κάθε θρηνούσα βιώνοντας το ρόλο της χήρας, της ορφανής ή της «χαροκαμένης» μάνας.

Οι επόμενες εργασίες της Σερεμετάκη πηγάζουν και στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στην προαναφερόμενη εθνογραφική μελέτη. Το άρθρο “Durations of Pains: A Genealogy of Pain” εκδόθηκε το έτος 1998 στα πλαίσια του συλλογικού τόμου “Identities in Pain”. Στο εν λόγω άρθρο η συγγραφέας παρουσιάζει την έννοια του *πόνου* στην ελληνική κοινωνία και πως, μέσω της θρηνητικής παράστασης, η έννοια αυτή λειτουργεί και χρησιμοποιείται στις κοινωνίες των γυναικών.

Στο άρθρο παρουσιάζονται τέσσερις μελέτες της συγγραφέως (τρία άρθρα και μία εθνογραφία)¹⁹³ και η φωτογραφική προσέγγιση του επιθανάτιου γυναικείου πόνου από τον Alexander Tsiaras στο βιβλίο “The Death Rituals of Rural Greece”. Οι συγκεκριμένες εθνογραφικές προσεγγίσεις αναφέρονται στον πόνο που προκαλείται από το θάνατο και αποτελεί το σημαντικότερο στοιχείο του γυναικείου πένθους. Μία από τις κύριες εκφράσεις του πένθους είναι η γυναικεία θρηνητική παράσταση που τελείται στη Μέσα Μάνη. Η τελετουργική δομή της και ο τρόπος διαχείρισής της από τις θρηνωδούς αναλύονται εκτενώς από τη συγγραφέα.

Το τελευταίο άρθρο που παρουσιάζεται είναι το «Μανιάτικο Μοιρολόι: Λόγος Γυναικών», το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Τα Νέα» το έτος 2000. Το συγκεκριμένο άρθρο αποτελεί μία περίληψη της εθνογραφίας «Η Τελευταία Λέξη». Υπάρχει η ανάλυση της μεταφορικής εικόνας «κέντρο και περιφέρεια». *Κέντρο* αντικειμενικά είναι το σώμα του νεκρού και *περιφέρεια* είναι το σύνολο των γυναικών που τον θρηνούν. Μεταφορικά όμως, το *κέντρο* προσδιορίζει την κεντρική αντρική εξουσία με τους νόμους, την πολιτική και τις κοινωνικές της σταθερές και η *περιφέρεια* προσδιορίζει τη γυναικεία κοσμοαντίληψη με τη διαίσθηση, τις τελετουργικές ενέργειες και τις ηθικές της αξίες.

Τα πεδία μελέτης της Σερεμετάκη με βάση τις παρουσιαζόμενες μελέτες της είναι: α) η θρηνωδός πενθούσα Μανιάτισσα, β) η έννοια του *πόνου*, γ) η δομή και η εξέλιξη της επιθανάτιας θρηνητικής παράστασης των γυναικών της Μέσα Μάνης, δ) το

¹⁹³ Οι δύο από τις τέσσερις μελέτες (ένα άρθρο και μία εθνογραφία) που παρουσιάζονται δίνονται στην τελική βιβλιογραφία και είναι: α) Seremetakis, 1990 και β) Seremetakis, 1991. Οι δύο επόμενες μελέτες ανήκουν σε ένα συλλογικό τόμο και είναι: Seremetakis, C. Nantia, 1994, “The Memory of Senses, Part I: Marks of the Transitory” & “The Memory of Senses, Part II: Still Acts”, in *The Senses Still: Perception and Memory as Material Culture in Modernity*, editor: Seremetakis C. Nantia, Boulder: Westview Press.

περιεχόμενο, η ισχύ και λειτουργία του ποιητικού θρηνητικού λόγου των γυναικών και ε) η «αντιπαραβολή» του αντρικού με το γυναικείο κόσμο και του κέντρου με την περιφέρεια. Στο παρουσιαζόμενο έργο της η Σερεμετάκη προσεγγίζει αρχικά τα πεδία μελέτης της σύμφωνα με τα πρωτόκολλα της κλασσικής ανθρωπολογίας, με συνέπεια να εξετάζει τη συγγένεια, την οικονομία, την κοινωνική ιστορία και τη γεωγραφία της ευρύτερης περιοχής της Μέσα Μάνης. Όσο εξελίσσεται η ανάλυσή της όμως, η Σερεμετάκη αρχίζει να ανατρέπει την πρότερη φόρμα επεξεργασίας των εθνογραφικών της δεδομένων και να αντικειμενοποιεί την αφήγησή της. Η συγκεκριμένη διαδικασία γίνεται εφικτή με την τεχνική της ενδοκειμενικής «αντιφώνησης», επηρεασμένης και προσαρμοσμένης στη μανιάτικη πρακτική των θρηνητικών παραστάσεων.

Με αυτούς τους τρόπους, η συγγραφέας προβάλλει τον θρηνητικό ποιητικό λόγο των Μανιατισσών και γενικότερα την θρηνητική τους παράσταση ως τεχνικές: α) ενθύμησης των ιστορικών γεγονότων, β) υπενθύμισης των ηθικών αξιών, γ) ισχυροποίησης της κοινωνικής θέσης των Μανιατισσών και δ) συναισθηματικής αποσυμφόρησης των πενθούντων. Η διαδικασία των μανιάτικων θρηνητικών παραστάσεων είναι ένα εθνογραφικό παράδειγμα, μέσω του οποίου η συγγραφέας, ισχυρίζεται ότι: α) η συγκεκριμένη διαδικασία λειτουργεί ως ισχυροποιητική ποιητική των Μανιατισσών και εκδηλώνεται τόσο ως υλική κατασκευή όσο και ως φαντασία, β) τα εσωτερικά *περιθώρια* (η γυναικεία θρηνητική παράσταση) οργανώνουν την σχέση μίας περιφερειακής κοινότητας με τα μεγάλα αστικά κέντρα και γ) υφίσταται πολιτισμική απόκριση των γυναικών της Μέσα-Μάνης στο σύγχρονο ιστορικό κατακερματισμό. Η Σερεμετάκη με το έργο της αποδεικνύει, πως η ποιητική της πολιτισμικής περιφέρειας, εκφάνσεις της οποίας είναι και οι θρηνητικές παραστάσεις της Μέσα Μάνης, μπορεί να είναι περιθωριακή, αλλά δεν είναι εξαρτημένη από τα ισχυρότερα πολιτισμικά κέντρα. Αντίθετα η συγγραφέας υποστηρίζει, πως η ποιητική της πολιτισμικής περιφέρειας έχει τη δυνατότητα να αρνηθεί την αναγνώριση σε οποιοδήποτε πολιτισμικό κέντρο ή να απορρίψει τα πολιτισμικά πρότυπα που προέρχονται από αυτό.

II.3.6. Neni Panourgiá Wisconsin, 1995

“Fragments of Death, Fables of Identity: An Athenian Anthropography” (Τμήματα του Θανάτου, Μύθοι της Ταυτότητας: Μία Αθηναϊκή Ανθρωπογραφία)

Η εργασία της Neni Panourgiá *“Fragments of Death, Fables of Identity: An Athenian Anthropography”*, που δημοσιεύτηκε το έτος 1995, είναι ένας συνδυασμός εθνογραφίας και αυτοβιογραφίας. Στη μελέτη της η συγγραφέας προσπαθεί να ερευνησει τη σχέση αλλά και τη σύγκρουση που υπάρχει ανάμεσα σε δύο σημαντικές υποστάσεις της ταυτότητάς της. Η μία υπόστασή της είναι η αθηναϊκή, αστική καταγωγή της και η άλλη η επιστημονική της ιδιότητα ως πολιτισμικού ανθρωπολόγου. Το μέσο που επιλέγει η συγγραφέας για τη συγκεκριμένη της αναζήτηση είναι ο θάνατος και οι κοινωνικές και ψυχολογικές διεργασίες που αυτός προκαλεί σε μέλη αστικών οικογενειών. Ειδικότερα, παρουσιάζει: α) το θάνατο, ως μία προσωπική, βιωματική της εμπειρία, β) το θάνατο, με τον τρόπο που κατασκευάζεται η έννοια του στην Ελλάδα και γ) το θάνατο, ως την αναπόφευκτη κατάληξη όλων των ανθρώπων.

Η συγγραφέας περιγράφει τις εμπειρίες της σχετικά με την πορεία της αρρώστιας και το θάνατο συγγενικού της προσώπου. Διηγείται τα γεγονότα των τελευταίων ημερών του παππού της, τα πεπραγμένα κατά την προετοιμασία για την ταφή και τα μετά θάνατο περιστατικά. Στη συνέχεια έπεται η παρουσίαση της μεταθανάτιας πνευματικής, συναισθηματικής και ψυχολογικής πορείας των πενθούντων. Στα συγκεκριμένα τμήματα της εθνογραφίας παρουσιάζονται: α) οι μεταφυσικές ανησυχίες, β) οι φοβίες σχετικά με τους χώρους που φιλοξενούν τους νεκρούς, είτε είναι φυσικοί (νεκροταφεία), είτε είναι μεταφυσικοί (Παράδεισος, Κόλαση), γ) ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνεται η μνήμη σχετικά με τους αποθανόντες και δ) οι συναισθηματικές και ψυχολογικές μεταπτώσεις που προκαλεί ο πόνος του πένθους.

Η Panourgiá στην εθνογραφία της δεν ασχολείται ιδιαίτερα με τις πρακτικές του μοιρολογίσματος. Ο λόγος είναι, πως η αστική οικογένεια στην οποία ανήκει δε διαθέτει τέτοιας μορφής πολιτισμικά πρότυπα. Παρόλα αυτά υπάρχει μία ενδιαφέρουσα αναφορά της συγγραφέως, για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται ως μέλος αστικής κοινωνίας αλλά και ως πολιτισμική ανθρωπολόγος τις θρηνητικές παραστάσεις και ειδικότερα τα επιθανάτια μοιρολόγια της Μάνης.

Η εμπειρία που περιγράφει η Ραπουργιά είναι η συμμετοχή της ως θεατής σε μία μανιάτικη θρηνητική παράσταση, η οποία την είχε συγκλονίσει τόσο πολύ αρνητικά ως προς την ένταση του θρήνου, που της προκάλεσε φόβο. Παράλληλα δεν μπορούσε να διανοηθεί, με βάση το πολιτισμικό της υπόβαθρο, πως υπάρχουν άτομα που θρηνούν τόσο έντονα κάποιον και παράλληλα δεν ανήκουν στον στενό και εξ' αίματος συγγενικό του κύκλο. Αντιτίθεται στην άποψη της Σερεμετάκη για τη λειτουργία που επιτελεί η μανιάτικη θρηνητική παράσταση στους συντελεστές της, ήτοι τη συναισθηματική και την ψυχολογική αποσυμφόρηση τους απέναντι στον πόνο, που προέρχεται από την ανθρώπινη απώλεια και το επικείμενο πένθος.

Η Ραπουργιά, υποστηρίζει ότι και αυτή και η Σερεμετάκη παρουσιάζουν το ίδιο πολιτισμικό φαινόμενο, σε διαφορετικές του εκφάνσεις και ιδωμένο από διαφορετική οπτική. Από τη μία πλευρά η Σερεμετάκη προσεγγίζει την παραδοσιακή έκφανση την θρηνητικών παραστάσεων μέσω μίας μοντέρνας οπτικής φολκλοροποίησης (folklorization), ενώ η Ραπουργιά προσεγγίζει την αστική έκφανση των θρηνητικών παραστάσεων μέσω της οπτικής της νεωτερικότητας (modernization). Ουσιαστικά όμως, καταλήγει η συγγραφέας, πως και οι δύο αντιμετωπίζουν το ίδιο πολιτισμικό φαινόμενο σε εκφάνσεις του, οι οποίες είναι οικείες και συμβατές με τα πολιτισμικά πρότυπα και των δύο ερευνητριών. Με τη συγκεκριμένη της θέση προβάλλει το σημαντικό ρόλο που παίζει η εξοικείωση λόγω καταγωγής του ερευνητή στην κατανόηση, στην ανάλυση και στην προβολή των εκάστοτε πολιτισμικών φαινομένων.

II.3.7. Συμπεράσματα Ενότητας II.3.

Στην παρούσα ενότητα το *μοιρολόι* αποτελεί μορφή επιτέλεσης, υλική εμπειρία, εργαλείο επικοινωνίας και εξουσίας. Η Caraveli μέσω των παρουσιασθέντων άρθρων της προβάλλει το νεοελληνικό *μοιρολόι* ως τμήμα της ορθόδοξης, λαϊκής θρησκείας, το οποίο λειτουργεί ως εργαλείο επικοινωνίας στη γυναικεία κοινότητα αλλά και ανάμεσα στον κόσμο των γυναικών και της ευρύτερης αντρικά δομημένης κοινωνίας.

Ο προβληματισμός του Herzfeld και στα δύο άρθρα του είναι οι σαφείς ομοιότητες των θεματικών μοτίβων που υπάρχουν στα γαμήλια τραγούδια και στα επιθανάτια μοιρολόγια. Το συμπέρασμα, που εξάγεται ειδικότερα από το δεύτερο άρθρο του, είναι πως η χρήση των γαμήλιων θεματικών μοτίβων στα επιθανάτια

μοιρολογία δημιουργεί ένα πεδίο ευοίωνων εννοιών, με βάση το οποίο μπορούν να υπάρξουν πιθανότητες για μελλοντικές ευτυχείς ενέργειες.

Οι τρίτοι ερευνητές, το έργο των οποίων παρουσιάστηκε είναι οι Loring M. Danforth και Alexander Tsiaras. Η εργασία ήταν η ανθρωπολογική ερμηνευτική ανάλυση του πρώτου, σε φωτογραφικό υλικό από νεκρικές τελετουργίες που είχε συλλέξει ο δεύτερος. Τα συμπεράσματα του Danforth αφορούν τη συχνή χρήση των μεταφορικών παραστάσεων του γάμου και του ξενιτεμού στο περιεχόμενο των μοιρολογίων. Η χρήση αυτή, σύμφωνα με το συγκεκριμένο ερευνητή αποτελεί ήπιο τρόπο μεσολάβησης από την κατάσταση της ζωής στην κατάσταση του θανάτου.

Η τέταρτη ερευνήτρια είναι η Susan Auerbach. Η Auerbach στο άρθρο της μελετάει τη σταδιακή μετάβαση των γυναικών από το τραγούδι στο μοιρολόγισμα. Παρουσιάζει την αρνητική κοινωνική κριτική που ασκείται στις καλλίφωνες νεαρές γυναίκες στην περίπτωση που δημοσιοποιούν το τραγούδι τους, εκτός συγκεκριμένων τελετουργικών πρακτικών. Σε αντιδιαστολή, προβάλλει το κύρος που αποκτούν οι μεγαλύτερης ηλικίας γυναίκες, όταν αποκτήσουν την ιδιότητα της «καλής» μοιρολογίστρας.

Η πέμπτη ερευνήτρια, το έργο της οποίας παρουσιάστηκε, ήταν η Κ. Νάντια Σερεμετάκη. Η συγκεκριμένη ερευνήτρια ασχολείται με την θρηνητική επιτέλεση των γυναικών στη Μέσα Μάνη. Μέσω της εθνογραφίας της η Σερεμετάκη παρουσιάζει το μανιάτικο, θρηνητικό, ποιητικό λόγο και γενικότερα τις μανιάτικες, θρηνητικές παραστάσεις ως τεχνικές: α) ενθύμησης των ιστορικών γεγονότων, β) υπενθύμισης των ηθικών αξιών, γ) ισχυροποίησης της κοινωνικής θέσης των Μανιατισσών και δ) συναισθηματικής αποσυμφόρησης των πενθούντων. Τα τελικά συμπεράσματα της Σερεμετάκη είναι ότι η τελετουργία των θρηνητικών παραστάσεων προβάλλει: α) τη συγκεκριμένη διαδικασία ως ισχυροποιητική ποιητική των Μανιατισσών, β) τα εσωτερικά *περιθώρια* (η γυναικεία θρηνητική παράσταση), τα οποία οργανώνουν την σχέση μίας περιφερειακής κοινότητας με τα μεγάλα αστικά κέντρα και γ) την πολιτισμική απόκριση των γυναικών της συγκεκριμένης κοινότητας στο σύγχρονο ιστορικό κατακερματισμό.

Τέλος, η έκτη ερευνήτρια που παρουσιάστηκε ήταν η Neni Panourgιά. Το έργο της είναι ένας συνδυασμός αυτοβιογραφίας και εθνογραφίας. Η Panourgιά εξετάζει τον εαυτό της ως γόνου αθηναϊκής, αστικής οικογένειας και ως πολιτισμικής ανθρωπολόγου, μέσω των οικογενειακών θανάτων που έχει βιώσει. Η ενδιαφέρουσα

παράμετρος που προσθέτει η Ραπουργιά στη θεματική των θρηνητικών επιτελέσεων είναι η εξοικείωση που διαθέτει με αυτές ο εκάστοτε ερευνητής, αντιπαραβάλλοντας το προσωπικό της παράδειγμα με της Σερεμετάκη. Σύμφωνα με την Ραπουργιά, η εξοικείωση λόγω καταγωγής και λόγω οικείων πολιτισμικών προτύπων και κωδίκων επικοινωνίας παίζει σημαντικό ρόλο στην κατανόηση, στην ανάλυση και στην προβολή των εκάστοτε πολιτισμικών φαινομένων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μελέτη αυτή παρουσίασε αναλυτικά τη βιβλιογραφία για το *μοιρολόι* στις νεοελληνικές τελετουργίες του θανάτου, που έχουν εκδοθεί από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα έως σήμερα. Αποτελεί προσπάθεια συστηματικής συγκέντρωσης και περιγραφής των εργασιών που αφορούν το νεοελληνικό *μοιρολόι*. Με την επισκόπηση των εργασιών αυτών, διαπιστώνεται η διαχρονική μεταβολή της επιστημολογικής θεώρησης του *μοιρολογίου*. Παρατηρείται πολυφωνία θεωρήσεων για ένα και το αυτό πολιτισμικό φαινόμενο, θεωρήσεων που τελικά συνδέονται οργανικά και αλληλοδιαμορφώνονται.

Το *μοιρολόι* εξετάζεται από τους ερευνητές και μεμονωμένα ως προς τα δομικά του συστατικά (ποιητικό και μουσικό κείμενο), αλλά και ως ενιαίο παραστασιακά και επιτελεστικά δρώμενο. Σύμφωνα με την παραπάνω συνθήκη δομήθηκε η κύρια κατηγοριοποίηση της παρούσας εργασίας, «*μοιρολόι* ως ποιητικό και μουσικό κείμενο» και «*μοιρολόι* ως δρώμενο». Η συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση αποτυπώνει την χρονολογική ερευνητική πορεία των μελετητών ως προς τις δύο βασικές παραμέτρους. Η δυσκολία που παρατηρήθηκε είναι ως προς τη σύγχρονη αντιμετώπιση του ποιητικού και μουσικού κειμένου ως λεκτική και τραγουδιστική επιτέλεση. Επιλέχθηκε η λεκτική και τραγουδιστική επιτέλεση να ενταχθούν στην κατηγορία «*μοιρολόι* ως δρώμενο», διότι η σημασία και η λειτουργία τους μπορεί να αξιολογηθεί εμφανέστερα σε πλαίσιο παραστασιακών και τελεστικών συνθηκών.

Για το ποιητικό και το μουσικό κείμενο του νεοελληνικού *μοιρολογίου* έχουν αναπτυχθεί τρία πεδία έρευνας. Το *κείμενο* χρησιμοποιήθηκε ως αρχείο σε συλλογές, ως γραμματειακό και μουσικό είδος και ως λεκτική επιτέλεση. Το *μοιρολόι* ως αρχείο σε συλλογές παρέχει δευτερογενές υλικό για περαιτέρω μελέτη, με την προϋπόθεση ότι λαμβάνονται υπόψη οι νεώτερες κριτικές απόψεις για τις συμβάσεις που είχαν υιοθετηθεί κατά τη συλλογή και κατηγοριοποίηση του. Το *μοιρολόι* ως γραμματειακό και μουσικό είδος αποτελεί χρήσιμο πεδίο μελέτης για δομικές, μορφολογικές και σημειολογικές αναλύσεις. Η λεκτική επιτέλεση του νεκρικού θρήνου είναι άμεσα συνδεδεμένη με τα δρώμενα των τελετουργιών του θανάτου. Προβάλλει λεπτομερώς τις κοινωνικές και αισθητικές παραμέτρους, οι οποίες καθορίζονται, αλλά και καθορίζουν τους δρώντες.

Για το *μοιρολόι* ως δρώμενο υπάρχουν δύο πεδία έρευνας. Το δρώμενο μελετήθηκε, τόσο ως θρηνητική παράσταση, όσο και ως θρηνητική επιτέλεση. Το *μοιρολόι* ως θρηνητική παράσταση παρέχει τις απαραίτητες πληροφορίες για τη δομή και την εξέλιξη της διαδικασίας του θρήνου. Το *μοιρολόι* ως θρηνητική επιτέλεση, η οποία εμπεριέχει και τη λεκτική επιτέλεση, αποτελεί πρακτική κατά την οποία νοήματα και ταυτότητες διαμορφώνονται, δημιουργώντας βιώματα.

Την ποιητική και τη μουσική διάσταση του *μοιρολογιού* ως αρχείο σε συλλογές και ως γραμματειακό και μουσικό είδος, μελετούν ερευνητές διαφορετικών θεωρητικών, μεθοδολογικών και κοινωνικοπολιτικών προσεγγίσεων. Οι εργασίες τους αποτελούν χρήσιμο επιστημονικό εργαλείο στους ερευνητές που προσεγγίζουν το *μοιρολόι* μέσω δευτερογενών πηγών (συλλογές *μοιρολογιών*), καθώς επίσης συνεισφέρουν στην εμπειριστατωμένη έρευνα των δομικών στοιχείων του, ήτοι την προφορική ποίηση και τη λαϊκή μουσική.

Πιο συγκεκριμένα, Ευρωπαίοι φιλέλληνες, Έλληνες λόγιοι της διασποράς, λαογράφοι (φιλόλογοι και μουσικοί) και εθνομουσικολόγοι, μέσω των συλλογών *μοιρολογιών*, παρέχουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε υλικό δύσκολα προσβάσιμο, είτε για λόγους σπανιότητας λόγω εγκατάλειψής του είτε για λόγους ηθικούς και κοινωνικούς. Οι μελέτες ερευνητών όπως οι Γερμανοί εθνολόγοι, οι λαογράφοι φιλόλογοι, οι φιλόλογοι με ειδικότητα τη νεοελληνική γραμματεία και οι εθνομουσικολόγοι αναλύουν τον προφορικό λαϊκό λόγο (ποιητικό και μουσικό). Το ενδιαφέρον τους στρέφεται, τόσο ως προς τη λειτουργία του προφορικού λόγου, όσο και ως προς την γραπτή αποτύπωση και την κατηγοριοποίηση του ποιητικού και μουσικού κειμένου των *μοιρολογιών*. Οι μελέτες αυτές παρέχουν σημαντικές επιστημονικές πληροφορίες σε εξειδικευμένα φιλολογικά και μουσικολογικά ζητήματα, ενώ επιπροσθέτως αποδεικνύουν τη διαλεκτική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στον ποιητικό και στο μουσικό λόγο.

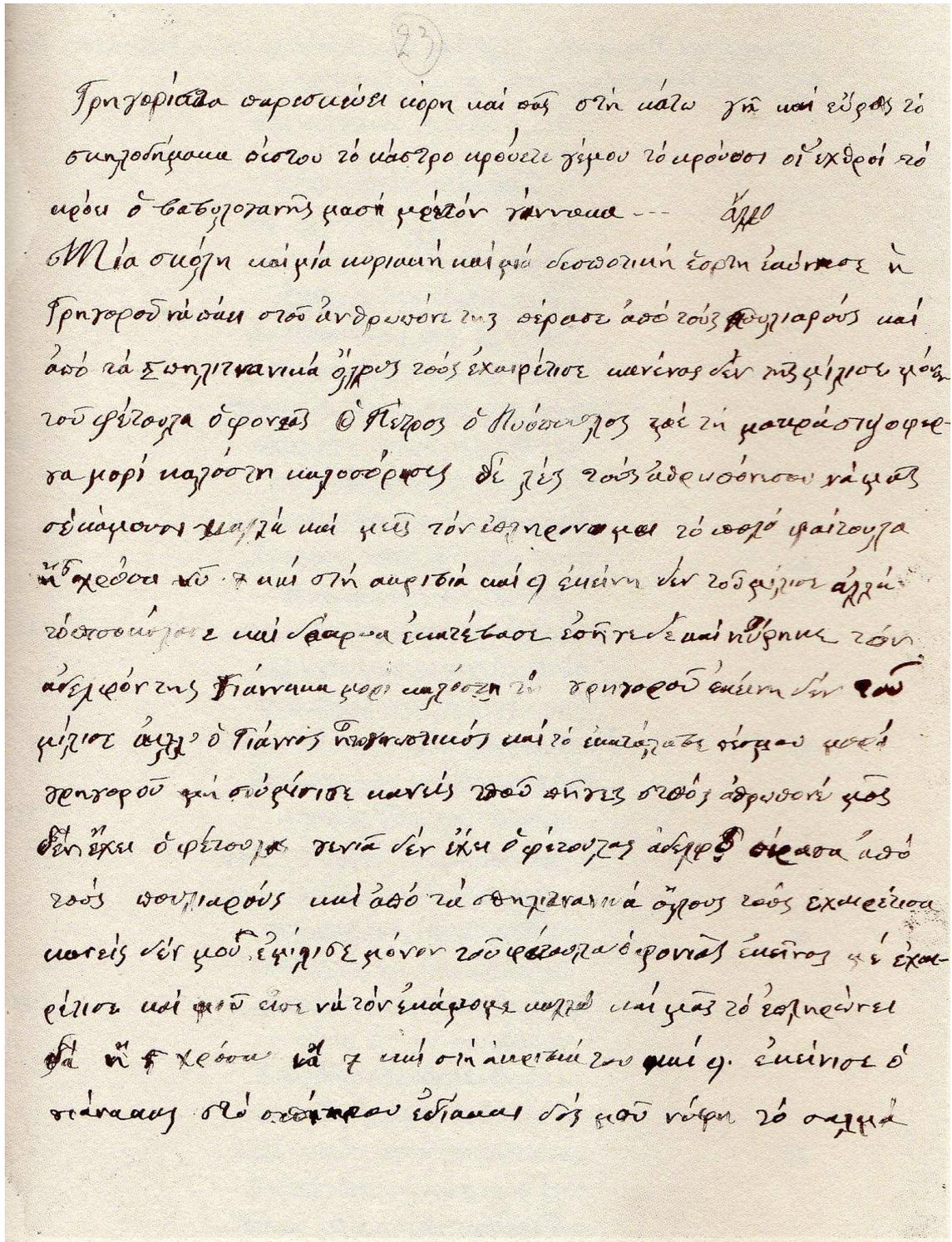
Με την παραστασιακή και την επιτελεστική διάσταση που διαθέτει το *μοιρολόι* ως δρώμενο έχουν ασχοληθεί ερευνητές της εθμικής λαογραφίας, της ψυχολογίας και της ανθρωπολογίας. Στις μελέτες τους πραγματεύονται τη λειτουργία που επιτελεί το *μοιρολόι*, είτε ως τελετουργική διαδικασία, είτε ως τρόπος έκφρασης για τον πόνο της ανθρώπινης απώλειας, είτε ως πρακτική που προβάλλει, εγγράφει και εξισορροπεί κοινωνικές σχέσεις, ηθικές αξίες και πολιτισμικές ταυτότητες.

Ειδικότερα, οι μελέτες των εθιμικών λαογράφων που είναι εστιασμένες στο *μοιρολόι* ως θρηνητική παράσταση παρουσιάζουν τον τρόπο, τον χρόνο και τον τόπο, που ενσωματώνεται ο θρήνος για το νεκρό στις τελετουργίες του θανάτου. Η λειτουργία του *μοιρολογιού* στη συναισθηματική έκφραση και την ψυχολογική αποσυμφόρηση των συμμετεχόντων αναλύεται από τους ψυχολόγους. Οι κοινωνικοί και πολιτισμικοί ανθρωπολόγοι, καθώς και οι σύγχρονοι εθιμικοί λαογράφοι εστιάζονται στην επιτελεστική λειτουργία του *μοιρολογιού* καθώς και στο πώς αυτή καθορίζεται από το εκάστοτε κοινωνικό, ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο.

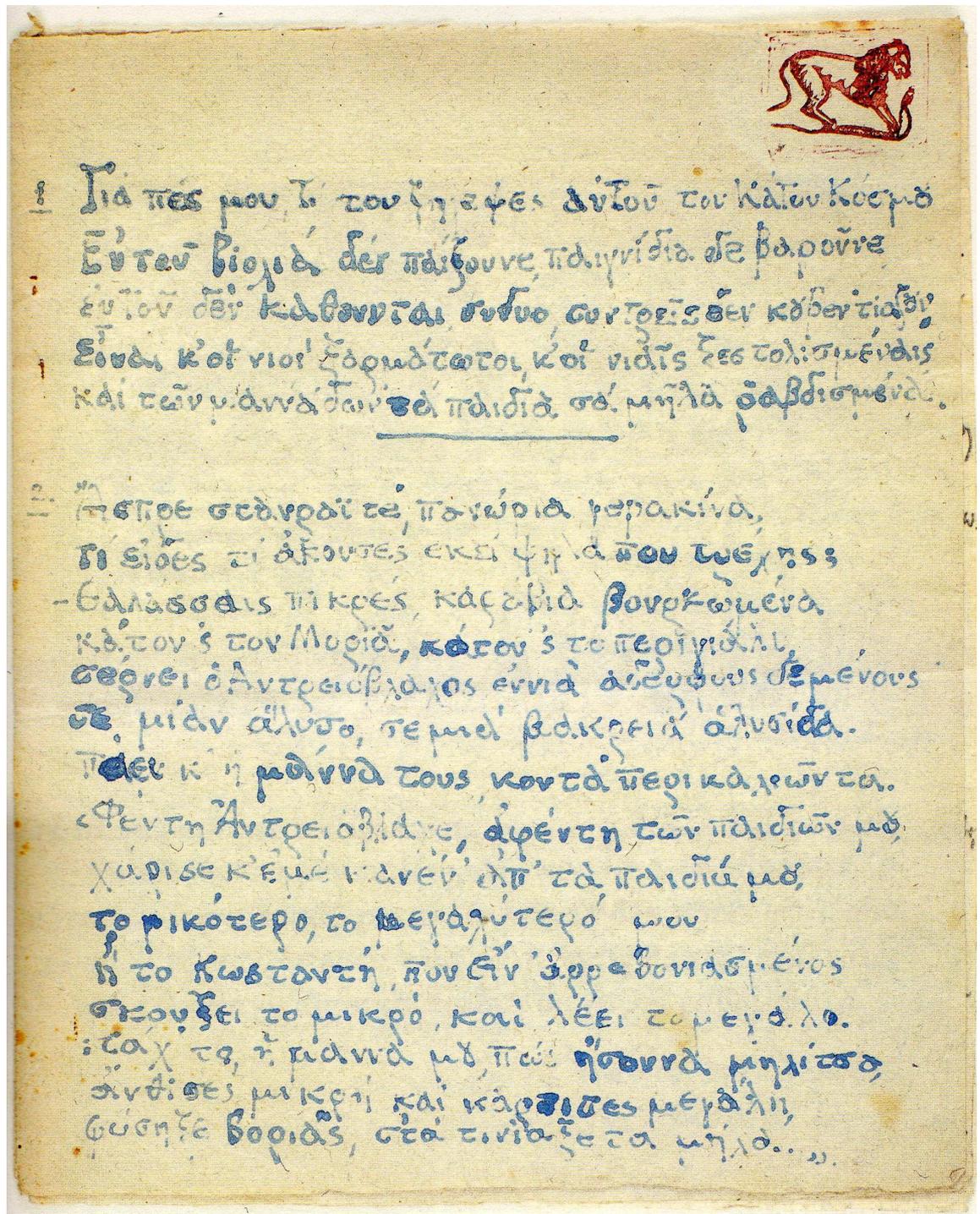
ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ

Τα παραθέματα περιλαμβάνουν μορφές καταγραφής και δημοσίευσης νεοελληνικών *μοιρολογιών* σχετικών με τελετουργίες του θανάτου. Στις ενότητες ΠΑΡΑΘΕΜΑ 1^ο και ΠΑΡΑΘΕΜΑ 2^ο δίνεται η αποτύπωση του ποιητικού και μουσικού θρηνητικού λόγου. Παρουσιάζονται φωτογραφικά αντίτυπα χειρογράφων και κείμενα με καταγραφές μοιρολογιών από Μάνη, Τρίκαλα, Κάλυμνο, Κύπρο, Αιτωλία και Σιάτιστα. Η ενότητα ΠΑΡΑΘΕΜΑ 3^ο περιέχει φωτογραφικό υλικό από θρηνητικές τελετουργίες του θανάτου. Το άκουσμα του θρηνητικού λόγου περιέχεται στην ενότητα ΠΑΡΑΘΕΜΑ 4^ο. Ο συνοδευτικός ψηφιακός δίσκος αποτελείται από δημοσιευμένες ηχητικές καταγραφές μοιρολογιών.

Από το σύνολο των παραθεμάτων αποδεικνύεται ο κατακερματισμός του *μοιρολογιού*, αλλά και η προσπάθεια αποτύπωσης και διάσωσης του σε διαφορετικές εκφράσεις του ανάλογα με την οπτική θέασης των ερευνητών. Μέσα όμως από τη διάσπαση και τη σύνθεση γίνονται αντιληπτές ενσυνείδητα οι πολλαπλές εκφάνσεις του *μοιρολογιού* στις νεοελληνικές τελετουργίες του θανάτου. Με τον τρόπο αυτό ο αναγνώστης δύναται να βιώσει με συγκινησιακή φόρτιση τη βαρύνουσα σημασία του *μοιρολογιού*, που βαθμιαία εγκαταλείπεται.

ΠΑΡΑΘΕΜΑ 1^ο «Ο Ποητικός Θρηνητικός Λόγος»

Εικόνα ΠΑΡ.1.1.: Χειρόγραφο του Μοιρολογίου της Ληγορούς ή του Βέτουλα

Εικόνα ΠΑΡ.1.2.: Χειρόγραφο του Γ. Οικονομίδη με δύο Μοιρολόγια

Το Μοιρολόι της Γληγορούς ή του Βέτουλα¹⁹⁴

Εκίνησε η Σταυριανή
να πάει στου πατέρα της.
Στο δρόμο που επήγαινε
απάντησε και τους εχθρούς.
Κανείς δεν της εμίλησε
μόνε ο ίδιος ο φονιάς:
- Μωρή καλώς τη Σταυριανή!
κι αν πας και στου πατέρα σου
πες του να κάμομε καλά
για κείνο το παλιο-Βέτουλα.
Ημείς κι αν τον εσκοτώσαμε
ημείς τον επληρώνουμε
πέντ' έξι γρόσα ή επτά
και στην ακρίβεια του κι εννιά.
Εκείνη δεν τους μίλησε,
επή στου πατέρα της.
- Μωρή καλώς τη Σταυριανή,
να μην απάντησες και τους εχ[θ]ρούς;
- Στο δρόμο που ερχόμουνα
απάντησα και τους εχθρούς ·
κανείς δεν μου μίλησε
παρά ο ίδιος ο φονιάς:
«Καλώς τηνε τη Σταυριανή,
αν πας [και] στου πατέρα σου
πες του να κάμομε καλά
για κείνο το παλιο-Βέτουλα.
Ημείς κι αν τον εσκοτώσαμε
ημείς τον επληρώνουμε
πέντ' έξι γρόσα ή επτά
και στην ακρίβεια του κι εννιά.»
Για δώσ' μου, μάνα, τον σαλμά,

¹⁹⁴ Το μοιρολόι της Γληγορούς (το πραγματικό της όνομα είναι Σταυριανή) ή του Βέτουλα είναι από τα περισσότερο μελετημένα οκτασύλλαβα μοιρολόγια της Μέσα Μάνης. Η ιστορία που παρουσιάζει είναι η παρακάτω. Ο φονιάς του Βέτουλα, του άντρα της Γληγορούς, προσφέρει χρήματα για να σταματήσει ο γδικιωμός. Η Γληγορού μεταφέρει τα μαντάτα στην οικογένειά της του άντρα της. Ακούγοντάς το ένας αρσενικός συγγενής της ανέλαβε να «γδικιωθεί» για την οικογένεια, όπως και έπραξε. Η συγκεκριμένη παραλλαγή είναι από την Έξω Μάνη.

για δώσ' μου, μάνα, την ευκή,
έως ταχιά τ' απομεσήμερο
και ο Βέτουλας θα δικαιωθεί.
- Χάι, παιδί μου, στο καλό.
Στο δρόμο που επήγαινε
κατσικάκι μπέλαξε ·
- Έλα κοντά μου, σατανά,
για να σ' τελέσω τη δουλειά.
Και πήρε απάνω τα βουνά,
τους έριξε μια μπαταριά
και σκότωσε πεντέξι επτά.

[Έξω Μάνη, Μεσσηνίας]

Από τη συλλογή του Σωκράτη Κουγέα, 2000, 141-143

Όσοι είναι Ξένοι κι Δικοί

Όσοι είναι ξένοι κι δικοί, όλοι να λυπηθείτε,
όσοι είναι κι απ' το αίμα μου τα μαύρα να φορέσουν,
τον αδερφό μου έχασα στον έρημον τον τόπου ·
σαν το 'μαθε η μάνα μου πουλύ την κακουφάνκι,
στα σταυροδρόμια κάθονταν, διαβάτες καλμιρούσε:
- Εσύ διαβάτη που περνάς πες μας το που πηγαίνεις,
μην είδες τον υγιόκα μου τον μοναχό υγιό μου;
- Πέρα στ' ικείνο το βουνό κι στ' άλλου παρακάτου,
μαύρα πουλιά τον έτρουγαν, άσπρα τον τριγυρίζουν.

[Παλαιομονάστηρο, Τρικάλων]

Από τη συλλογή του Θεόδωρου Νημά, 1983, σελ.: 416-417

Στο Άτθος της Νεότη σου¹⁹⁵

Στο άτθος της νεότη σου ήχασες τη ζωή σου,
η έρημη η μηχανή σου φάε το κορμί σου.
Λεβέντη και παλληκαρά, με τη (ν)ονομασιά,
ο θάνατό σου γράφτηκε μέσ' τη (ν)εφημερίδα.
Οσά (ν)το (ν)Επιτάφιο στολίζου (ν)το σινί σου,
τη (σ)άμμοιρης (γ)υναίκα σου, πως θα της το μιλήσου(ν).
Κάτω στο (ν)Α(δ)η που 'πη(γ)ες δε θθα 'χεις ησυχία,
που 'φηκες τα παι(δ)άκια σου σ' αυτή τη (ν)ηλικία.
Ρημιές και ξελεμματωστές μέσ' το νοικοκυριό μμας,
που 'χάσαμε το (ν)άντρα μμας που 'το (ν)ο πρεπός μμας.
Σα (ν)το βολύμι που βουλλά, άβυθα τω (ν)αβύθω(ν)
ηβούλλησε (ν)ο Σκεύος μμας, (δ)ε θθα (γ)υρίσει πίσω.
Ελάτε ξένες και (δ)ικές, ούλες (ν)α του το πούμε,
ας το μοιρολο(γ)ήσουμε, (δ)ε θθα το ξανα(δ)ούμε.

[Κάλυμνος, Δωδεκανήσων]

Από τη συλλογή του Γ. Χατζηθεοδώρου, 1989, σελ.: 328-329 ¹⁹⁶**Νεκαλιό**

Εχτές, παπά, εστάθηκα να πλύννω τα μωρά μου,
τζι εν χρειάστηκα νερόν, είχα τα δάκρυά μου.
Τζι α Παναγία Δέσποινα, που θάβκασιν τονγιον σου,
είντα 'ν' που σου διούσασιν τζαι σβήνναν το λαμπρό σου.

[Παραλίμνι Κύπρου]

Από το έργο *Κύπρος - Δημοτική Μουσική*, 1999, σελ.: 41 ¹⁹⁷¹⁹⁵ Το συγκεκριμένο μοιρολόι έχει ειπωθεί σε πνιγμένο (σκασμένο από το σκάφανδρο) μηχανικό-σφουγγαρά.¹⁹⁶ Χατζηθεοδώρου, Γεώργιος, 1989, *Τραγούδια και Σκοποί στην Κάλυμνο*, Κάλυμνος: Σειρά Αυτοτελών Εκδόσεων.¹⁹⁷ Ανωγειανάκης, Φοίβος (επιμέλεια έκδοσης), 1999, *Κύπρος - Δημοτική Μουσική*, Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.

ΠΑΡΑΘΕΜΑ 2^ο «Ο Μουσικός Θρηνητικός Λόγος»

12. ΜΟΙΡΙΟΛΟΙ
Μαρία Μ. Τσουπανάκη¹.

Andante doloroso Τρόπος του ré*

(ν)Εἰς τὸν κα - - κὸν ἄ.(ν)Εἰς τὸν κα - - - κό - ,
Μὲ γέν - - νη - - σεν ἦ., Μὲ γέν - - νη - - σεν - ,

(ν)Εἰς τὸν ____ κα - - - κὸν ἄ - - - στε - - - ρι - - - σμόν, (ν)ᾠ -
Μὲ γέν - - - νη - - - σεν ἦ μά - - - να μου, ᾠ -

- χου____, δὲν ἔ - - χω πῖὸ νί - - ό. (ν)Εἰς τὸν κα -
- χου____, ἦ ἄ - - τυ - - - χί - - - α μου. Μὲ γέν - - νη -

- κὸν ἄ - - - στε - - - ρι - - - σμό, στήν ἄ - σκη-μην τὴν ᾠ - - - -
- σεν ἦ μά - - - να μου, καὶ ὁ - πο-φέ-ρω τῶ - - - -

- ραν, (ν)Εἰς τὸν κα - - κὸν ἄ - - - στε - - - ρι - - - σμό, στήν ἄ - σκη -
- ρα, Μὲ γέν - νη - - σεν ἦ μά - - - να μου, καὶ ὁ - πο -
- μὴν τὴν ᾠ - - - - - ρα.
- φέ - - ρω τῶ - - - - - ρα.

Εἰς τὸν κακὸν ἄστερισμό, - (ν)ᾠχου, δὲν ἔχω πῖὸν νίό,
στήν ἄσκημην τὴν ᾠρα,
μέ γέννησεν ἦ μάνα μου, - (ν)ᾠχου, ἦ ἀνύχια μου,
καὶ ὑποφέρω τώρα.

Παραθέτω ἀκόμα δύο μοιριολόγια πού αὐτοσχεδίασε ἡ Μαρία Μ. Τσουπανάκη.

Ἐμένα μ' ἔχει ὁ Χάροντας μελίσαι καὶ τρυ[γ]ᾶ με,
καὶ σ' ἔνα μῆνα καὶ σὲ δυὸ ἔρχεται καὶ κεντᾶ με.
Παίρει τὸν πρῶτο μου γαμπρὸ καὶ τὴ Βασιλική μου,
καὶ τώρα πάλι πήρε καὶ τὸ Φασουλαρή μου.
5. Ἐγὼ ἔλε[γ]α ὁ Χάροντας πίσω θὰ τὸν ἐστρέψη,
γιατὶ ἔχει κόρες λεύτερες νὰ ἴρη νὰ τὶς παντρεύη.
Ἐγὼ ἔλε[γ]α ὁ Χάροντας πίσω θὰ τὸ γυρίσει,
γιατὶ ἔχει κόρες λεύτερες νὰ τὶς γαμπρολογήσει.
Ἐγὼ ἔμαι κρέας Συριανὸ καὶ γλίκανα τὸ Χάρο,
10. κ' ἔφῖννει ἰ μέσ' σὸ σὶ μου μικρὸ μηδὲ μεγάλο.
Πάει στὴ Πόλη, παίρει μου τοῦ Μαριγοῦ τὸν ἄντρα,
τὴν κόρη τ' Ἀριστεῖδη μου κάτω στὴν Ἀλεξάντρα.

* *

¹ Ἡ Μαρία Τσουπανάκη ἔβγαλεν ἡ ἴδια αὐτὸν τὸ σκοπὸ. Τὴν ἡμέρα πού μοῦ τὸ τραγού-
δησε γιὰ νὰ τὸ σημειώσω, ὅλες οἱ ἀνεπιές της μαζεύτηκαν γιὰ νὰ μάθουν τὸν καινούριο
σκοπὸ πού τὸν εἶχε ταιριάξει ἡ θειά τους, μὲ τὰ λόγια καὶ τὰ «πουντολογήματά» του.
* Κοίτ. τὴν Εἰσαγωγή.

Εικόνα ΠΑΡ.2.1.: Μοιρολόι ἀπὸ τὴ Νίσυρο Δωδεκανήσων
(Καταγραφή & Μεταγραφή: S. Baud-Bovy)

7. ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΣΤΙΣ ΤΡΕΙΣ ΗΜΕΡΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΑΦΗΝ

Λ.Α. άρ. 1688, σ. 84. (Ε.Μ.Σ. άρ. 337, ταιν. 9,Β6)
Λυτ. Μακεδονία (Σιάτιστα).— Σπ. Περιστερίου, 1952

Τραγ.: Βασιλική Μπατζή (38)

Τρόπ. ρέ. Τον. miβ² = ρέ²

♩ ~ 126

1
Γιάν-νη μ', σί κλιαί - - γή - - νοι -
ξη, σί - κλαίει του - κα - - λο - καί - αι - ρι, σί -
κλαίν - τὰ λ'λού - δια - του - Μα - ιου - .

2
Για - τί μί κλιαί - - γή - - νοι - -
ξη, για - τί του - κα - - λο - καί - αι - ρι, μέ -
να - μί κλιαί - γή - - μάν - να μου.

Τον.
(̄) (̄)

— «Γιάννη μ', σί κλιαίγ' ή άνοιξη, σί κλαίει του καλοκαίρι,
σί κλαίν' τὰ λ'λούδια του Μαγιοῦ».

— «Γιατί μί κλιαίγ' ή άνοιξη, γιατί του καλοκαίρι'
μένα μί κλιαίγ' ή μάννα μου καί χύνει μαῦρα δάκρυα.

5 Τὸ ποῦ νά ἰδῆ τὸ Γιάννη της, νά τὸν ξιαραθυμήσῃ¹,
κι ὄντα τὰ πιάν' ή άραθυμιὰ κ' ή φλόγα ἀπ' τήν καρδιά της
κ' έσεις τήν στράτα τήν ξεύρετε, τήν πόρτα σιδερένια.

— «Γιὰ κίνα κ' έλα μιὰ βραδιά, ένα Σαββάτο βράδυ'
φκειάσε τὰ νύχια σάν τσαπιά, τίς ἀπαλάμες φκυάρια'

10 ρίξ'τε τὸ χῶμα στή μεριά καί τὰ σανίδια πέρα.

Ἄν εἶμαι ἄσπρος κ' έμορφος, σκόψε χαιρέτισέ με
κι ἂν εἶμαι μαῦρος κι άραχνος, γύρ'σε καί σκέπασέ με.
'Εκεῖ ἀπὸ θά πάνω 'γώ, κανέννας δέ γυρίζει'
θά πάω στὰ ξένα μακρὰ καί στὰ λημονισμένα».

Εικόνα ΠΑΡ.2.2.: Μοιρολόι από τη Σιάτιστα Λυτικής Μακεδονίας
(Καταγραφή & Μεταγραφή: Σπ. Περιστερίου)

ΠΑΡΑΘΕΜΑ 3^ο «Η Φωτογραφική Απεικόνιση της Θρηνητικής Παράστασης»

Εικόνα ΠΑΡ.3.1.: Μανιάτισσα Μοιρολόγιστρα (φωτογράφιση: Κ. Ν. Σερεμετάκη)

Εικόνα ΠΑΡ.3.2.: Η Καλύμνια Πετράντα Σκυλλά όταν ερμηνεύει Μοιρολόι για την Ηχογράφιση του Λυκείου των Ελληνίδων στην Κάλυμνο (φωτογραφία: Α. Δανδράκης)

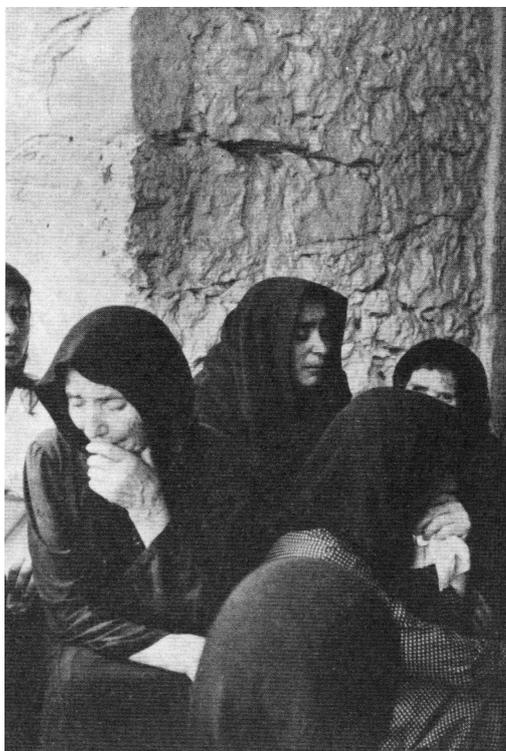
Εικόνα ΠΑΡ.3.3.: Μανιάτισσες Μοιρολογίστρες από τον Αγριλιά Μέσα Μάνης [τίτλος: Το Τραγικό Ήθος της Μάνης], (φωτογράφιση: Ι. Βουρλίτης)

Εικόνα ΠΑΡ.3.4.: Μοιρολογίστρες [Πηγή: Ένθετο CD «Τραγούδια της Ξενητιάς»]

**Εικόνα ΠΑΡ.3.5.: Μάζωξη Μανιατισσών Μοιρολογίστρων πριν το Κλάμα
(φωτογράφιση: Κ. Ν. Σερεμετάκη)**

**Εικόνα ΠΑΡ.3.6.: Μανιάτισσες Μοιρολογίστρες στο Κλάμα της Έκθεσης του Νεκρού
(φωτογράφιση: Ι. Ανδρομιδάς, αρχείο Δ. Βαγιακάκου)**

**Εικόνα ΠΑΡ.3.7.: Μανιάτισσα Κορυφαία κατά διάρκεια του Κλάματος
(φωτογράφιση: : Ι. Ανδρομιδάς, αρχείο Δ. Βαγιακάκου)**

**Εικόνα ΠΑΡ.3.8.: Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Έκθεση του
Νεκρού (φωτογράφιση: Α. Tsiaras)**

Εικόνα ΠΑΡ.3.9.: Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Έκθεση του Νεκρού (φωτογράφιση: Α. Tsiaras)

Εικόνα ΠΑΡ.3.10.: Μανιάτισσες Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Εκφορά του Νεκρού (φωτογράφιση: Κ. Ν. Σερεμετάκη)

Εικόνα ΠΑΡ.3.11.: Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Ταφή του Νεκρού (φωτογράφιση: Α. Tsiaras)

Εικόνα ΠΑΡ.3.12.: Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Ταφή του Νεκρού (φωτογράφιση: Α. Tsiaras)

Εικόνα ΠΑΡ.3.13.: Σαρακατσάνες Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του Θρήνου στο Μνήμα μετά την Ταφή του Νεκρού (φωτογράφιση: Dimitri)

Εικόνα ΠΑΡ.3.14.: Ολυμπίτισσες Καρπάθιες Μοιρολογίστρες σε Θρήνο μετά την Ταφή (φωτογράφιση: Κ. Μάνος)

Εικόνα ΠΑΡ.3.15.: Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του Θρήνου στα Τριήμερα στον Τάφο του Νεκρού (φωτογράφιση: Α. Tsiaras)

ΠΑΡ.3.16.: Θρηνούσες Γυναίκες από τη Βόνιτσα Ξηρόμερου Αιτωλοακαρνανίας, στα Εννιάμερα στον Τάφο του Νεκρού (φωτογράφιση: Ε. Ψυχογιού)

ΠΑΡ.3.17.: Θρηνούσες Γυναίκες από τη Βόνιτσα Ξηρόμερου Αιτωλοακαρνανίας, στα Εννιάμερα στον Τάφο του Νεκρού (φωτογράφιση: Ε. Ψυχογιού)

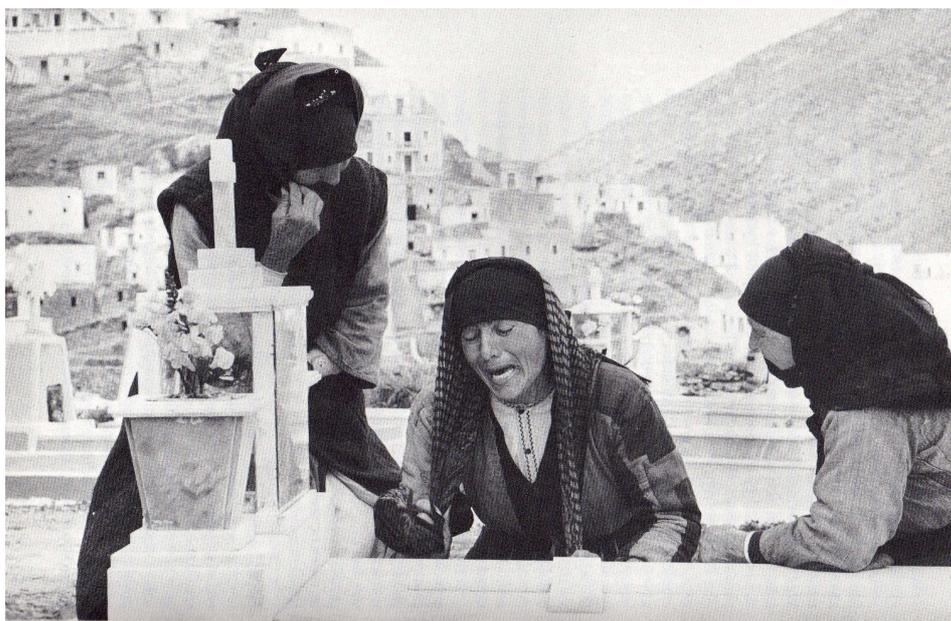
Εικόνα ΠΑΡ.3.18.: Μοιρολογίστρες από τον Αετό Ξηρόμερου Αιτωλοακαρνανίας κατά τη διάρκεια του Θρήνου στα Σαράντα στον Τάφο του Νεκρού (φωτογράφιση: Γ.Ν. Αικατερινίδης)

Εικόνα ΠΑΡ.3.19.: Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του Θρήνου στα Σαράντα στον Τάφο του Νεκρού (φωτογράφιση: Α. Tsiaras)

Εικόνα ΠΑΡ.3.20.: Μοιρολογίστρες από τον Αετό Ξηρόμερου Αιτωλοακαρνανίας μετά το πέρας του Θρήνου στα Σαράντα στο Νεκροταφείο (φωτογράφιση: Γ.Ν. Αικατερινίδης)

Εικόνα ΠΑΡ.3.21.: Ολυμπίτισσες Καρπάθιες Μοιρολογίστρες σε Θρήνο πάνω από το Μνήμα (φωτογράφιση: Κ. Μάνος)

Εικόνα ΠΑΡ.3.22.: Μοιρολογίστρες από την περιοχή της Κοζάνη κατά τη διάρκεια Θρήνου στο Μνήμα (φωτογράφιση: Α.Ν. Δευτεραίος)

Εικόνα ΠΑΡ.3.23.: Μοιρολογίστρες από το Μοναστηράκι Βόνιτσας Αιτωλοακαρνανίας κατά τη διάρκεια Θρήνου στο Μνήμα (φωτογράφιση: Σ.Α. Περιστέρης)

Εικόνα ΠΑΡ.3.24.: Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Εκταφή του Νεκρού (φωτογράφιση: Α. Tsiaras)

Εικόνα ΠΑΡ.3.25.: Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Εκταφή του Νεκρού (φωτογράφιση: Α. Tsiaras)

Εικόνα ΠΑΡ.3.26.: Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Εκταφή του Νεκρού (φωτογράφιση: Α. Tsiaras)

Εικόνα ΠΑΡ.3.27.: Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Αποκομιδή των Οστών του Νεκρού (φωτογράφιση: Α. Tsiaras)

Εικόνα ΠΑΡ.3.28.: Θεσσαλές Μοιρολογίστρες κατά τη διάρκεια του θρήνου στην Αποκομιδή των Οστών του Νεκρού (φωτογράφιση: Α. Tsiaras)

ΠΑΡΑΘΕΜΑ 4^ο «Το Άκουσμα του Θρηνητικού Λόγου»Περιεχόμενα Δίσκου Ψηφιακής Ακτίνας¹⁹⁸

A/A	ΤΙΤΛΟΣ	ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ	ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ	ΔΙΑΡΚΕΙΑ
01.	Σήκου και δε σου πρέπουσι του τάφου τα λιβάνια	Κάλυμνος Δωδεκανήσων	1930	M. Μερλιέ S. Baud-Bovy	1:03
02.	Τ' Α(δ)έρφι μου καλό κι α(δ)ικσκοτωμέ(νο)	Κάρπαθος Δωδεκανήσων	1930	M. Μερλιέ S. Baud-Bovy	1:03
03.	΄Πού παν΄ απού το μνήμα σου να ἴρω να γονατίσω	Αρχάγγελος Ρόδου Δωδεκανήσων	1930	M. Μερλιέ S. Baud-Bovy	1:02
04.	Το στήθος μου πληγώθηκε τα φρένα μου θα πά΄	Κάρπαθος Δωδεκανήσων	1930	M. Μερλιέ S. Baud-Bovy	0:58
05.	Καλή μέρα σου Νάσιου μου	Σιάτιστα Κοζάνης	1952	Σ. Περιστερήης	1:16
06.	Μύρο(ν) και πως θα σου ξεχάσω γε μου	Γέργερη Ηρακλείου	1954	S. Baud-Bovy	1:13
07.	Ποια άλλη μάνα τα ἴκανε δώδεκα σα κι εμένα	Γέργερη Ηρακλείου	1954	S. Baud-Bovy	0:53
08.	Μανώλη μου Μανώλη μου χίλιες φορές Μανώλη	Πύργος Ηρακλείου	1954	S. Baud-Bovy	1:16
09.	Μια κόρη το είδε τ' όνειρο	Καμένιτσα Αρκαδίας	1956	Σ. Περιστερήης	1:26
10.	Αλλού κι αν δεν ιζήλεψα	Γουριά Αιτωλίας	1961	Σ. Περιστερήης	1:27
11.	Έφικε γεια στα ἴγγονια του	Σύμη Δωδεκανήσων	1962	A. Παπαμιχαήλ	5:08
12.	Πύργου είχα μέσ΄ τη θάλασσα	Βάνα Τρικάλων	1971	Θ. Νημάς	1:08
13.	Καλώς τα τ΄ αδερφάκια μου	Κούνος Μέσα Μάνης	1973	X. Μαργαρίτης	1:05
14.	Θειούλα μου γιατρεύτηκες	Τροχάλακας Μέσα Μάνης	1975	W. Dietrich	2:28
15.	Τζι ήρτεν μια μάνα τζι ήβρεν με	Τρυπημένη Κύπρου	1978 / 1985	Φ. Ανωγειανάκης	2:33
16.	Εν που τα ψες που πέθανες	Παραλίμνι Κύπρου	1980	Φ. Ανωγειανάκης	2:57
17.	Εχτές παπά εστάθηκα	Παραλίμνι Κύπρου	1980	Φ. Ανωγειανάκης	0:38
18.	Λέειτε και να χαλαστεί	Κάλυμνος Δωδεκανήσου	1981	Λ. Δανδράκης	3:53
19.	Katse da po sou ponese kardia	Βονα Μαρίνα Καλαβρίας	1981	Λ. Λιάβας & Ν. Διονυσόπουλος	1:15
20.	Για ιδές καιρό που διάλεξε	Παρακάλαμος Ιωαννίνων	1992	—	4:48
21.	Χτυπήστε τα τηλέφωνα	Πλωμάρι Λέσβου	1994	N. Διονυσόπουλος	3:24
22.	Για γύρνα λίγο στο πλευρό	Ζίτσα Ιωαννίνων	1999 / 2001	B. Ράπτης	0:51
23.	Ωρα καλή σου μάνα μου	Νάματα Κοζάνης	2005	A. Τσιάρας	4:10
24.	Λειώσαν τα χιόνια στα βουνά	Νάματα Κοζάνης	2005	A. Τσιάρας	1:45

¹⁹⁸ Οι παραπάνω ηχογραφήσεις συλλέχθηκαν από τους παρακάτω δίσκους ψηφιακής ακτίνας: α) No.: 01-04, *Και στις Ροδιάς τ' Αέρι, Τραγούδια από τα Δωδεκάνησα*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, β) No.: 05 και No.: 09-11, *Εθνική Μουσική Συλλογή*, Τόμος Γ΄, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, β) No.: 06-08, *Grèce Chanson et Dances Populaires*, collection: Samuel Baud-Bovy, γ) No.: 12-14, *Δοκίμιο για το Ελληνικό Δημοτικό Τραγούδι*, σε επιμέλεια του Samuel Baud-Bovy, δ) No.: 15-17, *Κύπρος - Δημοτική Μουσική*, από το Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, με επιμέλεια του Φοίβου Ανωγειανάκη, ε) No.: 18, *Κάλυμνος: Πολύστιχα Τραγούδια, Χοροί, Δίστιχα*, από το Λύκειον των Ελληνίδων, με επιμέλεια του Λευτέρη Δανδράκη, στ) No.: 19, *Η Ελληνική Μουσική Παράδοση της Κάτω Ιταλίας*, με επιμέλεια των Λάμπρου Λιάβα και Νίκου Διονυσόπουλου, ζ) No.: 20, *Ηπειρώτικη Μουσική Παράδοση*, από το Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννίνων, η) No.: 21, *Τραγούδια και Χοροί της Λέσβου*, σε επιμέλεια Νίκου Διονυσόπουλου, θ) No.: 22, *Ζίτσα, Καταγραφές Τραγουδιών και Χορών Περιοχής Ζίτσας*, έρευνα & επιμέλεια Βασίλης Ράπτης και ι) No.: 23-24, *Νάματα Κοζάνης, Παραδοσιακά Τραγούδια και Σκοποί*, έρευνα και επιμέλεια Αχιλλέας Τσιάρας.

Δίσκος Ψηφιακής Ακτίνας με Συλλογή Δημοσιευμένων Μοιρολογιών:

ΧΑΡΤΕΣ

Χ.1. Χαρτογραφική Απεικόνιση των Μελετών¹⁹⁹ για το Μοιρολόι και τις Νεοελληνικές Τελετουργίες του Θανάτου

Χάρτης Χ.1.1.: Χαρτογραφική Απεικόνιση των Μελετών για το Μοιρολόι και τις Νεοελληνικές Τελετουργίες του Θανάτου

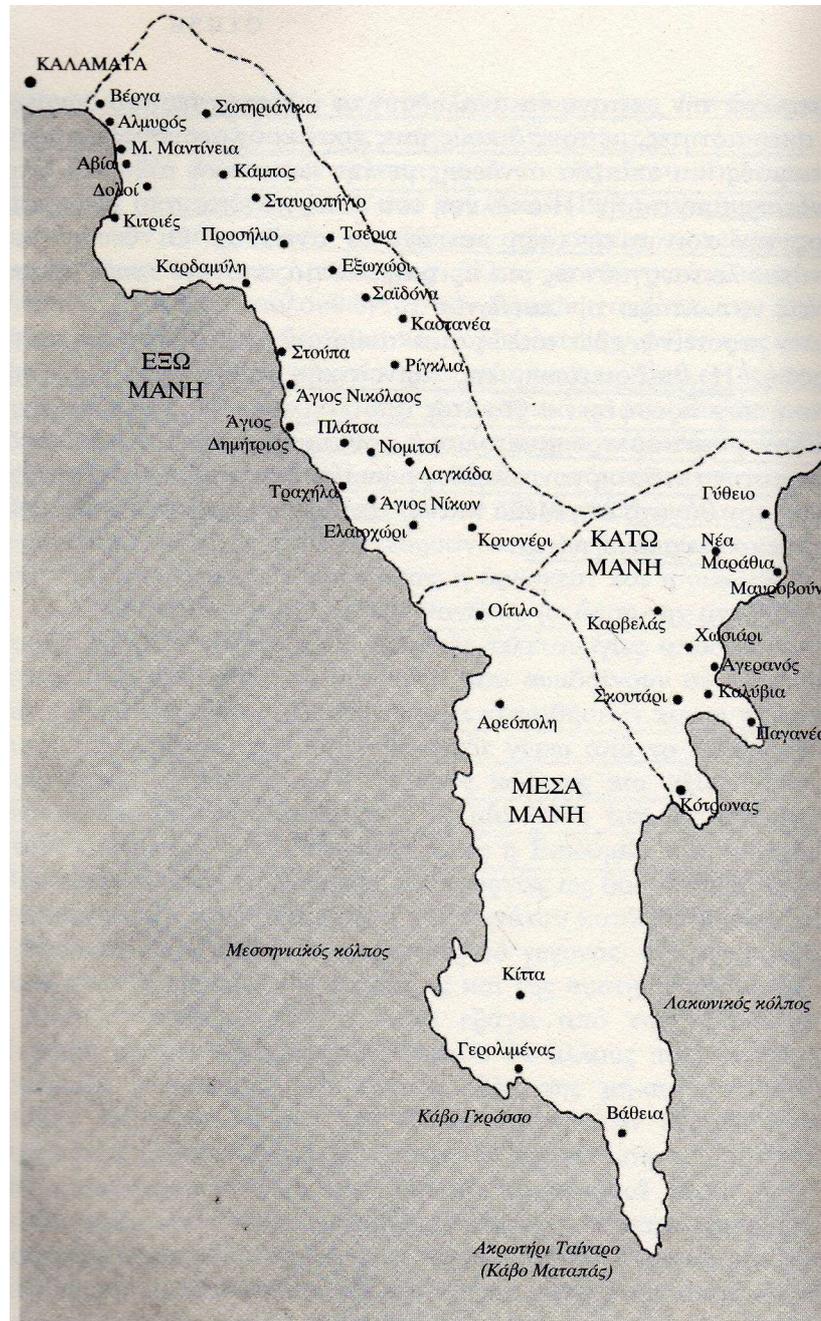
¹⁹⁹ Οι μελέτες που παρουσιάζονται περιλαμβάνουν εργασίες που ήδη παρουσιάστηκαν, αλλά και εργασίες που παρατίθενται στα παραρτήματα Νο.: 6 και Νο.: 8, οι οποίες εστιάζονται σε συγκεκριμένη τοποθεσία.

Πίνακας: Χαρτογραφική Απεικόνιση των Μελετών για το Μοιρολόι και τις Νεοελληνικές Τελετουργίες του Θανάτου

A/A	ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ	ΕΤΟΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗΣ	ΠΕΡΙΟΧΗ
01.	N. Γ. Πολίτης	1866 / 1868	Μάνη
02.	Σ. Ραζέλου	1870	Μάνη
03.	I. Σταματέλος	1876	Λευκάδα
04.	E. Καπετανάκου	1895	Μάνη
05.	A. Αδαμόπουλος	1913	Σκιλλούντας Ηλείας
06.	Γ. Μαντούβαλος	1922	Μάνη
07.	Φ. Γιοφύλης	1926	Ιθάκη
08.	K. Πασαγιάνης	1928	Μάνη
09.	Δ. Πετρούνιας	1934	Μάνη
10.	K. Κώνστας	1954	Αιτωλία
11.	Δ. Βαγιακάκος	1958	Μάνη
12.	N. Κοσμάς	1960	Πράμαντα
13.	N. Κεφαλληνιάδης	1964	Απείρανθος Νάξου
14.	K. Ρωμαίος	1965	Μάνη
15.	N. Αγγελής	1966	Ανατολική Κρήτη
16.	N. Κομνηνός	1971	Καστελόριζο
17.	Π. Καλλιδώνης	1972	Μάνη
18.	Σ. Σκοπετέα	1972	Μάνη
19.	C. Margaritis	1975 / 1984	Κεντρική Πελοπόννησος
20.	Γ. Τσουδερός	1976	Κρήτη
21.	I. Αδάμου	1978	Ελασσόνα
22.	K. Κάσσης	1979 / 1981	Μάνη
23.	M. Herzfeld	1981 / 1985	Δυτική Κρήτη
24.	L. Danforth & A. Tsiaras	1982	«Ποταμιά» Θεσσαλίας
25.	C. Nicole	1984	Κρήτη
26.	B. Λιάπης	1985	Βορειο-Δυτική Αττική
27.	S. Auerbach	1987	«Καλοχώρι» Πωγωνίου
28.	N. Θεοδοσάκης	1990	Κρήτη
29.	C. N. Seremetakis	1990	Μάνη
30.	B. Modinaro	1994	Σαλέντο Κάτω Ιταλίας
31.	N. Panourgιά	1995	Αθήνα
32.	Φ. Καζάκης	1996	Θεσσαλία
33.	A. Κουτσίλιερης	1997	Μάνη
34.	E. Ψυχογιού	1998 / 2003	Καμενίτσα Αρκαδίας, Βόνιτσα Αιτωλοακαρνανίας
35.	Σ. Κουγέας	2000	Μάνη
36.	Δ. Κατσουλάκος	2002	Μάνη

Χ.2. Χάρτης της Ευρύτερης Περιοχής της Μάνης²⁰⁰

(από το βιβλίο της Κ. Νάντιας Σερεμετάκη, 1999, «Η Τελευταία Λέξη», σελ.: 22)

²⁰⁰ Η Μεσσηνιακή Μάνη περιλαμβάνει την Έξω Μάνη και η Λακωνική Μάνη περιλαμβάνει τη Μέσα και την Κάτω Μάνη.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

Johann Gottfried von Herder (1744-1803)

«*Ιδέες σχετικά με τη Φιλοσοφία της Ιστορίας της Ανθρωπότητας*»
 (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*) [1784-1791]

➔ «**Κουλτούρα**» με τη σημασία της ξεχωριστής πολιτισμικής ιδιοσυγκρασίας ενός λαού „**Kultur**“

Jacob Grimm (1785-1863)

«*Παιδικά και Οικιακά Παραμύθια*» (*Kinder- und Hausmärchen*) [1812 / 1815 / 1823]

➔ Οργανική Θεωρία της Γλώσσας

Wilhelm Heintich Riehl (1823-1897)

«*Η Λαογραφία ως Επιστήμη*» (*Die Volkskunde als Wissenschaft*) [1859]

Friedrich Ratzel (1844-1904)

Leo Frobenius (1873-1938)

«*Η Ιστορία του Πολιτισμού της Αφρικής*»

(*Kulturgeschichte Afrikas, Prolegomena zu einer historischen Gestaltlehre*) [1933]

➔ Θεωρία των Πολιτισμικών Κύκλων

Διάγραμμα 1.2.α.: Οι Γερμανοί διανοητές που διαμόρφωσαν την πορεία προς την ίδρυση της Γερμανικής Εθνολογίας.

ΜΟΥΣΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Μοιρολόι από τη Βάνια Τρικάλων²⁰¹:

12. $\text{♩} \sim 144$ (1.)

Πύρ-γο 'χα μέσ-στη θά-λασ-σα και σκά-λα μέσ' στον 'Α... α--(ν)α--
 --δη--η-- Α-νιέ--βαι--να, κα--τέ--βαι--(γ)αι--να.

Το τρικαλινό μοιρολόι έχει έκταση πέμπτης καθαρής και η κλίμακα του είναι πεντατονική ανημίτονη.

Μοιρολόι από τη Ρόδο Δωδεκανήσων²⁰²:

23. $\text{♩} \sim 66$

Α 'Πουπών'α--πό το μνή--μα σου, α να 'ρτώ να γο-να-τί--σω.

Το ροδίτικο μοιρολόι έχει έκταση πέμπτης καθαρής και η κλίμακα του είναι χρωματική.

²⁰¹ Μουσική καταγραφή από Baud-Bovy, 1996: 120.

²⁰² Μουσική καταγραφή από Baud-Bovy, 1996: 125.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Στο συγκεκριμένο μέρος θα παρουσιαστούν σε μορφή παραρτημάτων συγκεντρωτικοί πίνακες και διαγράμματα, τα οποία λειτουργούν συμπληρωματικά και επεξηγηματικά στην εργασία. Επιπλέον, είναι η συνοπτική εικόνα των συγκεντρωτικών στοιχείων που προκύπτουν. Τα παραρτήματα που ακολουθούν είναι:

- Παράρτημα 1^ο Συνοπτική Παρουσίαση των Ερευνητών με Μελέτες για το *Μοιρολόι* & για τις Θρηνητικές Παραστάσεις.
- Παράρτημα 2^ο Συγχρονική Απεικόνιση των Μελετών για το *Μοιρολόι* ως Κείμενο (Μουσικό & Ποιητικό) και ως Δρώμενο (Θρηνητική Παράσταση, Θρηνητική Επιτέλεση)
- Παράρτημα 3^ο Διαγραμματική Απεικόνιση των Ερευνητών που ασχολήθηκαν με το *Μοιρολόι* και τις Θρηνητικές Παραστάσεις.
- Παράρτημα 4^ο Τίτλοι Μοιρολογιών στις Γενικές Συλλογές Δημοτικών Τραγουδιών των: von Haxthausen, Fauriel, Tommaseo, Ευλάμπιου, Μανούσου, Ζαμπέλιου και Passow.
- Παράρτημα 5^ο Ποσοστιαία Αναλογία Επιθανάτιων Μοιρολογιών, Μοιρολογιών του Χάρου & του Κάτω Κόσμου και Οδυμών Νεκρών σε Γενικές Συλλογές Δημοτικών Τραγουδιών.
- Παράρτημα 6^ο Παρουσίαση Γενικών Συλλογών με Δημοτικά Τραγούδια, οι οποίες περιέχουν Επιθανάτια Μοιρολόγια, Τραγούδια του Χάρου & του Κάτω Κόσμου και Οδυμούς Νεκρών.
- Παράρτημα 7^ο Παρουσίαση Συλλογών και Μελετών Μοιρολογιών.
- Παράρτημα 8^ο Παρουσίαση Λαογραφικών Τοπογραφιών, οι οποίες περιέχουν Μοιρολόγια.
- Παράρτημα 9^ο Παρουσίαση Λαογραφικών Φιλολογικών Πραγματειών για τα Μοιρολόγια.
- Παράρτημα 10^ο Παρουσίαση Λαογραφικών Μελετών με Σωστική Προσέγγιση, οι οποίες παρουσιάζουν Νεκρικά Ήθη και Έθιμα.

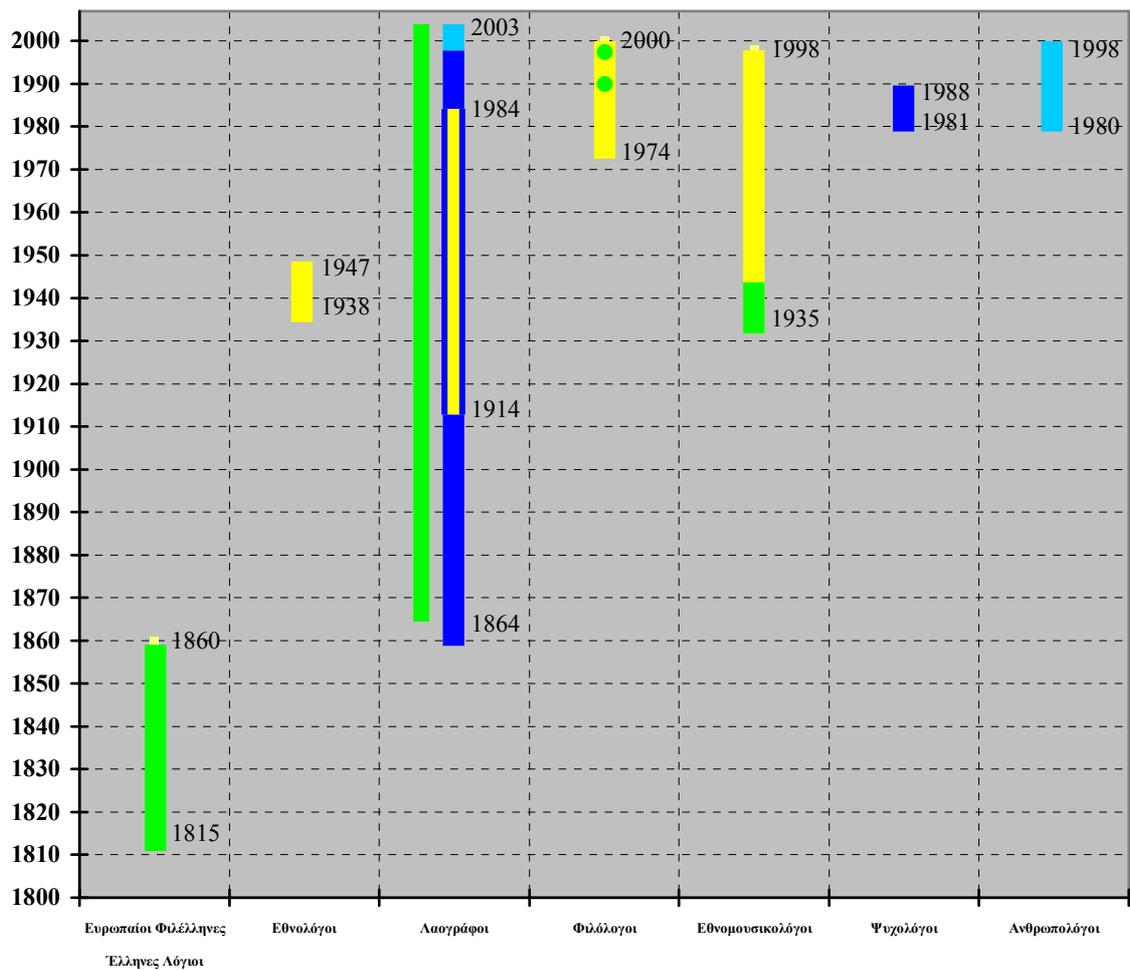
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1^οΣυνοπτική Παρουσίαση των Ερευνητών με Μελέτες για το
Μοιρολόι & για τις Θρηνητικές Παραστάσεις

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΚΛΑΔΟΙ / ΤΟΜΕΙΣ →	ΛΟΓΙΟΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣ	ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ	ΕΘΝΟΛΟΓΙΑ	ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ	ΕΘΝΟΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑ	ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ	ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ
ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ ↓							
W. Haxthausen	•						
Cl. Fauriel	•						
N. Tommaseo	•						
Γ. Ευλάμπιος	•						
A. Μανούσος	•						
Σπ. Ζαμπέλιος	•						
A. Passow	•						
M. Ioannidou			•				
R. Eugen			•				
Fr. Boem			•				
N. Πολίτης		•	•				
Δ. Πετρόπουλος		•					
Σπ. Περιστέρης		•					
Στ. Κυριακίδης		•					
K. Ρωμαίος		•					
M. Alexiou				•			
G. Saunier				•			
G. Holst-Warhaft				•			
Γ. Μότσιος				•			
S. Baud-Bovy					•		
A. Γιαννακοδήμου					•		
Δ. Λουκάτος		•					
Γ. Σπυριδάκης		•					
Δ. Οικονομίδης		•					
Γ. Σιέττος		•					
Γ. Α. Μέγας		•					
Ε. Ψυχογιού		•					
Φ. Φάρος						•	
S. Dracopoulou & Sp. Doxiadis						•	
A. Caraveli							•
M. Herzfeld							•
L. Danforth & A. Tsiaras							•
S. Auerbach							•
C. N. Seremetakis							•
N. Panourgιά							•

Υπόμνημα: ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ / ΜΟΥΣΙΚΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ / ΔΡΩΜΕΝΟ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2^ο

Συγχρονική Απεικόνιση των Μελετών για το *Μοιρολόι*
 ως Κείμενο (Μουσικό & Ποητικό) και ως Δρώμενο
 (Θρηνητική Παράσταση, Θρηνητική Επιτέλεση)²⁰³

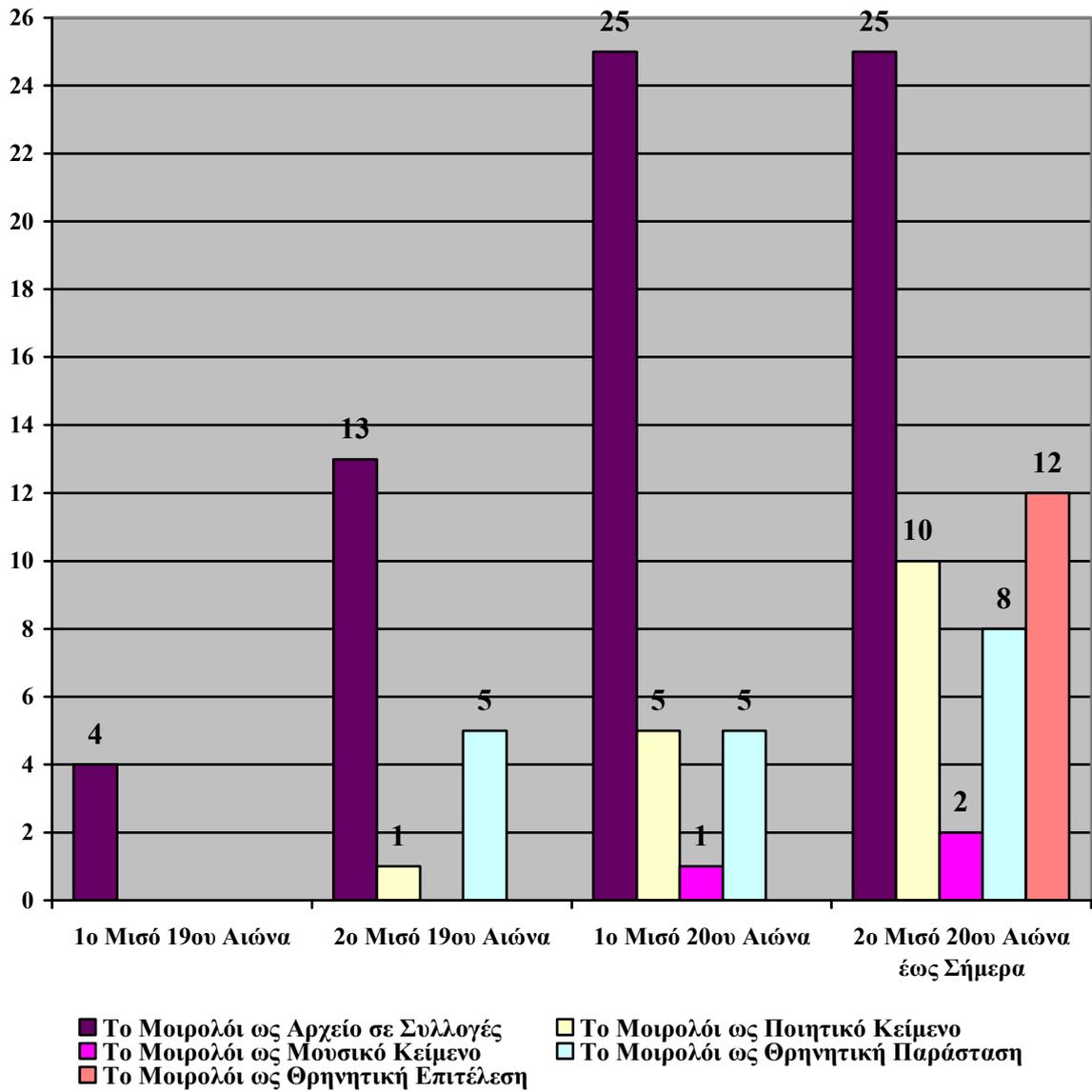
Υπόμνημα: Συλλογές Μοιρολογιών

Ανάλυση Ποητικού ή Μουσικού Κειμένου

Θρηνητική Παράσταση

Θρηνητική Επιτέλεση

²⁰³ Ο υπολογισμός γίνεται βάσει των εργασιών που αναφέρονται στα παραρτήματα Νο.: 1 και Νο.: 6-10.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3^οΔιαγραμματική Απεικόνιση των Ερευνών²⁰⁴ για το *Μοιρολόι*

²⁰⁴ Παρουσιάζονται μελέτες προσανατολισμένες αποκλειστικά στο νεοελληνικό *μοιρολόι*. Ο αριθμός των μελετών που προκύπτει στον κάθετο άξονα σε συνάρτηση με την χρονική περίοδο του οριζόντιου άξονα, υπολογίζεται με βάση τις εργασίες που αναφέρονται στα παραρτήματα Νο.: 1 και Νο.: 6-10.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4^ο

Τίτλοι Μοιρολογιών,
στις Γενικές Συλλογές Δημοτικών Τραγουδιών των: von Haxthausen, Fauriel,
Tommaseo, Ευλάμπιου, Μανούσου, Ζαμπέλιου και Passow

Στο παράρτημα αυτό παρουσιάζονται οι τίτλοι μοιρολογιών από τις επτά συλλογές της κατηγορίας των ευρωπαϊών λογίων φιλελλήνων και των ελλήνων λογίων. Στον παραπάνω πίνακα διαφαίνεται το κοινό αρχαιακό υλικό που χρησιμοποιήθηκε στις συγκεκριμένες συλλογές.

Οι συλλογείς χρησιμοποιούν διαφορετική ορολογία όσον αφορά το επιθανάτιο μοιρολόι. Ο μεταφραστής του von Haxthausen, Αλέξης Πολίτης, ο Ζαμπέλιος και ο Passow χρησιμοποιούν τον όρο «μυρολόγι». Ο Fauriel, ο οποίος κατείχε τη νεοελληνική γλώσσα, χρησιμοποιούσε τον όρο «μοιριολόγι». Ο Ευλάμπιος και ο Μανούσος τέλος χρησιμοποιούν τον όρο «μυριολόγι».

Τίτλος	von Haxthausen	Fauriel	Tommaseo	Ευλάμπιος	Μανούσος	Ζαμπέλιος	Passow
Η Μητηρ Αποθαμμένη			●				●
Η Απουσία	●						
Αι Ψυχαί εις τον Άδην						●	
Γάμος 'ς τον Άδη				●			●
Ειδήσαις από τον Άδη				●			
Εις Άνδρα η Γυνή (Ηπειρος)							●
Εις Άνδρα η Γυνή (Ψαρά)							●
Εις Άνδρα η Γυνή (Δαδί)							●
Εις Άνδρα η Γυνή IV (Ψαρά)							●
Εις Νεκράν Παρθένον (σύνθεση Δ. Σολωμού)						●	●
Ελεγείον εις Θάνατον Βοσκού (σύνθεση Δ. Σολωμού)						●	
Η Αλαφίνα							●

Τίτλος	von Haxthausen	Fauriel	Tommaseo	Ευλάμπιος	Μανούσος	Ζαμπέλιος	Passow
Η Αλαφίνα							•
Η Αλαφίνα							•
Η Αλαφίνα							•
Η Βλαχοπούλα							•
Η Γυνή μοιρολογούντας (Ψαρά)							•
Η Γυνή μοιρολογούντας							•
Η Δελή (Κύπρος)							•
Η Ευγενούλα					•		•
Η Κόρη εις τον Άδη (Αράχωβα)			•				•
Η Κόρη εις τον Άδη			•				•
Η Κόρη εις τον Άδη						•	•
Η Κόρη εις τον Εραστήν							•
Η Κόρη και το Αρνί [έντ. Συνθ.]							•
Η Μονοθυγατέρα (Σάλωνα)							•
Η Νεοχηρευμένη				•			•
Η Πέρδικα					•		•
Η Πέρδικα			•				•
Η Χήρα							•
Μοιριολόγι (Μυριολόγι) Α' / Η Γυνή Μοιρολογούντας (Ιωάννινα)		•			•		•
Μοιριολόγι (Μυριολόγι) Β'		•			•		
Μυριολόγι 'σ τον Άδη				•			•
Μυριολόγι της Κέρκυρας 1 ^ο					•		
Μυριολόγι της Κέρκυρας 2 ^ο					•		
Μυριολόγι της Κέρκυρας 3 ^ο					•		
Μυριολόγι της Κέρκυρας 4 ^ο					•		
Μυριολόγι της Κέρκυρας 5 ^ο					•		

Τίτλος	von Haxthausen	Fauriel	Tommaseo	Ευλάμπιος	Μανούσος	Ζαμπέλιος	Passow
Μυρολόγι (Μοιρολόγι) εις θάνατον βρέφους / Ο Αποχαιρετισμός	•	•					
Μυρολόγι ή τραγούδι / Χάρος, άνοιξη	•						
Ο Αποθαμμένος							•
Ο Αποθαμμένος (Καλαβρία)							•
Ο Αποθαμμένος (Βοστίτσα)							•
Ο Αποθαμμένος (Δαδί)							•
Ο Αποθαμμένος (Ψαρά)							•
Ο Αποθαμμένος (Ψαρά)							•
Ο Αποθαμμένος (Ψαρά)							•
Ο Αποχαιρετισμός της Νύφης [έντ. Συνθ.]							•
Ο Βοσκός Άρρωστος							•
Ο Βοσκός και ο Χάρος							•
Ο Βοσκός και ο Χάρος (Σαμοθράκης)							•
Ο Βοσκός και ο Χάρος / Ο Βοσκός Αποθαμμένος		•	•		•	•	•
Ο Εραστής αποθαίνοντας (Κεφαλληνία) [έντ. Συνθ.]		•					•
Ο Εραστής αποθαίνοντας [έντ. Συνθ.]							•
Ο Ζάχος και ο Χάρος						•	•
Ο Ξένος Αποθαμμένος							•
Ο Ποθαμμένος προς τους Ζωντανούς				•			•
Ο Ποταμός των Νεκρών				•			•
Ο Ποταμός των Νεκρών			•				•
Ο Ποταμός των Νεκρών (Θεσσαλία)							•
Ο Τάφος του Ξένου						•	•
Ο Τάφος του Ξένου							•
Ο Τάφος του Ξένου							•
Ο Υιός Αποθαμμένος			•				•
Ο Χάρος / Ο Χάρος και αι Ψυχάι	•	•			•		•
Ο Χάρος και η Κόρη		•			•		•
Ο Χάρος και η Κόρη			•				•
Ο Χάρος και η Μάννα του						•	•
Ο Χάρος και ο Τσοπάνης (Αράχωβα)			•				•
Ο Χάρος και ο Τσοπάνης			•				•

Τίτλος	von Haxthausen	Fauriel	Tommaseo	Ευλάμπιος	Μανούσος	Ζαμπέλιος	Passow
Ο Χάρος και ο Τσοπάνης (Επτάνησος)			•				•
Ο Χάρος με τους Αποθαμμένους						•	
Οι Γονείς προς τη Θυγατέρα				•			•
Τα Δάκρυα της Χήρας				•			
Τα Περιστερία (Κύπρος)							•
Τα Τάρταρα της Γης (Ψαρά)							•
Το Ευγενάκι (Αρκαδία)							•
Το Περιβόλι του Χάρου (Ζάκυνθος)							•
Το Περιβόλι του Χάρου (Ψαρά)							•
Το Πουλάκι							•
Το Πριντσιπόπουλον (Κρήτη)							•
Το Τρυγόνιον							•
Φυγάδες από τον Άδη				•			

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5^ο

Ποσοστιαία Αναλογία Επιθανάτιων Μοιρολογιών,
Μοιρολογιών του Χάρου & του Κάτω Κόσμου και Οδυρμών Νεκρών
σε Γενικές Συλλογές Δημοτικών Τραγουδιών

Συλλογέας	Αριθμός Συνόλου Τραγουδιών	Αριθμός Επιθανάτιων Μοιρολογιών, Τραγουδιών του Χάρου / Κάτω Κόσμου, Οδυρμών Νεκρών	Ποσοστό
W. von Haxthausen	49	4	8%
Cl. Fauriel	128	7	5,5%
Γ. Ευλάμπιος	29	9	31%
A. Μανούσος	166	12	7,2%
Σπ. Ζαμπέλιος	196	10	5,1%
A. Passow	646	69	10,7%
N. Γ. Πολίτης	255	49	19,2%
S. Baud-Bovy	353	21	6%
Δ. Πετρόπουλος	655	100	15,3%
Γ. Σπυριδάκης Σπ. Περιστέρης	164	7	4,3%

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6^ο

Παρουσίαση Γενικών Συλλογών με Δημοτικά Τραγούδια,
 οι οποίες περιέχουν Επιθανάτια Μοιρολόγια,
 Τραγούδια του Χάρου & του Κάτω Κόσμου και Οδυρμούς Νεκρών²⁰⁵

Συλλογέας	Έτος Έκδοσης	Τίτλος
W. von Haxthausen	(1815) 1935	Neugriechische Volkslieder gesammelt von Werner von Haxthausen
Cl. Fauriel	1824 / 1825	Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια
N. Tommaseo	1841 / 1842	Canti Popolari Toscani, Corsi, Illirici, Greci
Γ. Ευλάμπιος	1843	Ο Αμάραντος ήτοι τα Ρόδα της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, Δημοτικά Ποιήματα των Νεώτερων Ελλήνων
A. Μανούσος	1850	Τραγούδια Εθνικά
Σ. Ζαμπέλιος	1852	Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος
A. Passow	1860	Τραγούδια Ρωμαίικα
M. Λελέκος	1868	Επιδόρπιον
B. Schmidt	1877	Griechische Märchen und Volkslieder
K. Κανελλάκης	1890	Χιακά Ανάλεκτα
A. Γούσιος	1901	Τα Τραγούδια της Πατρίδος μου, ήτοι Συλλογή Τερπνών Δημωδών Ασματών, αδομένων εν τη κατά το Παγγαίον Χώρα
Γ. Παχτικός	1905	Δημώδη Ελληνικά Άσματα
A. Θέρος	1909	Δημοτικά Τραγούδια
N. Γ. Πολίτης	1914	Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού
Π. Γνευτός	1926	Τραγούδια Δημοτικά της Ρόδου
M. Μιχαηλίδης-Νουάρος	1932 / 1934	Λαογραφικά Σύμμικτα Καρπάθου μετ' εικόνων
S. Baud-Bovy	1935 / 1938	Τραγούδια των Δωδεκανήσων
Γ. Ζευγώλης	1937	Το Σύγχρονο Λαϊκό Τραγούδι στην Απείρανθο της Νάξου
Δ. Πετρόπουλος	1959	Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια
Γ. Σπυριδάκης Σπ. Περιστερης	1968	Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Μουσική Εκλογή
Θ. Παπαδόπουλος	1975	Δημώδη Κυπριακά Άσματα εξ Ανεκδότων Συλλογών του ΙΘ' αιώνας
Θ. Δετοράκης	1976	Ανέκδοτα Δημοτικά Τραγούδια της Κρήτης
Σ.Ι. Ευσταθιάδης	1981	Τα Τραγούδια του Ποντιακού Λαού
Θ.Α. Νημάς	1983	Δημοτικά Τραγούδια της Θεσσαλίας
Π. Κοντομίχης	1985	Δημοτικά Τραγούδια της Λευκάδας

²⁰⁵ Για πληρέστερη βιβλιογραφία βλ. Saunier, 1999: 573-579.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 7^ο

Παρουσίαση Συλλογών και Μελετών Μοιρολογιών

Συλλογέας	Έτος Έκδοσης	Τίτλος
Ν. Γ. Πολίτης	1866	Άσματα Δημοτικά Μάνης
Στ. Π. Ραζέλου	1870	Προίμια Μοιρολογιών Λακωνικών
Νεοελληνικά Ανάλεκτα του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού	1870	Μοιρολόγια από τη Χίο και τη Μάνη
Ι. Σταματέλος	1876	Μοιρολόγια Λευκάδος Ανέκδοτα
Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος	1884 / 1885	Μοιρολόγια από τη Νίσυρο και από τη Σύμη
Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος	1885	Μοιρολόγια από την Τριφυλία
Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος	1887 / 1889	Μοιρολόγια από το Καστελλόριζο
Προπύλαια	1900 / 1908	Μοιρολόγια από τη Ρούμελη
Κώστας Πασαγιάνης	1909	Μανιάτικα Μοιρολόγια (ανέκδοτο χειρόγραφο ΚΕΕΛ)
Λαογραφία	1910 / 1911	Μοιρολόγια από την Ίο
Λαογραφία	1911 / 1912	Μοιρολόγια από το Άργος και από το Καστρί Κυνουρίας
Λαογραφία	1912 / 1914	Μοιρολόγια από την Σκυλούντα Κεφαλληνίας
Α. Αδαμόπουλος	1913	Μοιρολόγια Σκιλλούντος
Ν. Γ. Πολίτης	1913	Μοιρολόγια εις Πολεμιστήν Πεσόντα εν τῷ Παρόντι Πόλεμο
Π. Δημόπουλος	1913	Συλλογή 23 Μοιρολογίων εκ Κάμπου Αβίας (ανέκδοτο χειρόγραφο ΚΕΕΛ)
Α. Ν. Αντωνάκος	1914	Μοιρολόγιον της Μάνης (ανέκδοτο χειρόγραφο ΚΕΕΛ)
Λαογραφία	1915 / 1916	Μοιρολόγια από τη Λακωνία από το Γύθειο και από τα Βούρβουρα Κυνουρίας
Γ. Μαντούβαλος	1922	Μανιάτικα Μοιρολόγια (ανέκδοτο χειρόγραφο ΚΕΕΛ)
Λαογραφία	1923	Ένα Μοιρολόγιον από την Τσακωνιά

Συλλογέας	Έτος Έκδοσης	Τίτλος
Φ. Γιοφύλλης	1926	Θιακά Μοιρολόγια
Κ. Πασαγιάνης	1928	Μανιάτικα Μοιρολόγια και Τραγούδια
Λαογραφία	1929 / 1932	Μοιρολόγια από την Κέρκυρα
Λαογραφία	1934	Μοιρολόγια από την Κάρπαθο
Β. Πετρούνιας	1934	Μανιάτικα Μοιρολόγια (σειρά Α')
Κ. Κώνστας	1954	Αιτωλικά Μοιρολόγια και Τραγούδια του Χάρου
Ν. Κοσμάς	1960	Τα Μοιρολόγια των Πραμάντων
Ν. Κεφαλληνιάδης	1964	Απεραθίτικα Επιτύμβια Μοιρολόγια
Ν. Αγγελής	1966	Κρητικός Λαϊκός Θρήνος
Σ. Σκοπετέα	1972	Τα Μανιάτικα Μοιρολόγια
Μ. Κομνηνός	1972	Τα Μοιρολόγια του Καστελόριζου
Γ. Ε. Τσουδερός	1976	Κρητικά Μοιρολόγια
Ι. Αδάμου	1978	Νεκρικά Έθιμα και Μοιρολόγια της Επαρχίας Ελασσόνας
Κ. Δ. Κάσσης	1979-1980	Μοιρολόγια της Μέσα Μάνης: Ανέκδοτα Κείμενα και Άγνωστα Ιστορικά Μοιρολογιών και Οικογενειών
Κ. Δ. Κάσσης	1981	Μοιρολόγια της Μέσα Μάνης του 20 ^{ου} αιώνα
Γ. Ε. Τσουδερός	1986	Μεσσηνιακά Μοιρολόγια (Κυπαρισσία και Περίχωρα)
Ν. Θεοδοσάκης	1990	Νεκρικά Μοιρολόγια της Κρήτης
Φ. Καζάκης	1996	Θεσσαλικά Μοιρολόγια
Α. Κουτσιλιέρη	1997	Μοιρολόγια της Μάνης
Β. Δαμιανάκου	1997	Μανιάτικα Μοιρολόγια
Σ. Κουγέας	2000	Τραγούδια του Κάτω Κόσμου
Β. Modinano	2001	Του Έρωτα και του Θανάτου
Δ. Κατσουλάκος	2002	Η Νότια Κόιλη Λακεδαίμων και τα Μοιρολόγια της

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 8^ο

Παρουσίαση Λαογραφικών Τοπογραφιών
που παραθέτουν Μοιρολόγια

Συγγραφέας	Έτος Έκδοσης	Τίτλος
Π. Παπαζαφειρόπουλος	1887	Περισυναγωγή Γλωσσικής Ύλης και Εθίμων του Ελληνικού Λαού, ιδία δε του της Πελοποννήσου
Ε. Σταματιάδης	1887	Σαμιακά
Α. Σακελλάριος	1890 / 1891	Τα Κυπριακά, ήτοι Γεωγραφία, Ιστορία και Γλώσσα της Νήσου Κύπρου
Ε. Καπετανάκου	1895	Λακωνικά Περίεργα
Φ. Κουκουλές	1908	Οινουντικά
Π. Καλονάρος	1934	Ηθογραφικά Μάνης
Δ. Βαγιακάκος	1968	Μάνη: (Μέσα Μάνη) ο Τόπος, οι Βυζαντινοί Ναοί, οι Πύργοι και το Μοιρολόγι
Π. Καλλιδώνης	1981	Η Θρυλική Μάνη

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9^οΠαρουσίαση Λαογραφικών-Φιλολογικών Πραγματειών
για τα Μοιρολόγια

Συγγραφέας	Έτος Έκδοσης	Τίτλος
Ν. Γ. Πολίτης	1868	Άσματα Δημοτικά Μάνης
Στ. Κυριακίδης	1922	Ελληνική Λαογραφία
Στ. Κυριακίδης	1923	Τι είναι το δημοτικό τραγούδι, Ανδρικά και Γυναικεία Τραγούδια, η Γυνή ως Λαϊκή Ποιήτρια
Δ. Βαγιακάκος	1958	Η Ληγορού
Π. Καλλιδώνης	1972	Μανιάτικα Μοιρολόγια
Κ. Ρωμαίος	1979	Η Γέννηση του Οκτασύλλαβου στα Μοιρολόγια της Μάνης
Κ. Ρωμαίος	1984	Εμείς οι Έλληνες

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 10^οΠαρουσίαση Λαογραφικών Μελετών με Σωστική Προσέγγιση, οι οποίες παρουσιάζουν
Νεκρικά Ήθη και Έθιμα

Συγγραφέας	Έτος Έκδοσης	Τίτλος
Δ. Ζαφειρακόπουλος	1911	Έθιμα της Κηδείας εν Μάνη
Β. Λιάπης	1985	Αρβανίτικο Μοιρολόγι: Πένθος και Έθιμα στην Περιοχή της Βορειοδυτικής Αττικής

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

B.1. Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

ΑΓΓΕΛΗΣ, ΝΙΚΟΣ

1966, *Κρητικός Λαϊκός Θρήνος, Μοιρολόγια και Μοιρολογήτρες*, Αθήναι.

ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔΑΜ Γ.

1913, *Μοιρολόγια Σκιλλούντος*, Αθήναι: Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου.

ΑΔΑΜΟΥ, ΙΩΑΝΝΗΣ

1978, *Νεκρικά Έθιμα και Μοιρολόγια Επαρχίας Ελασσόνας*, Ελασσόνα: Λαογραφική-Αρχαιολογική Εταιρεία Ελασσόνας.

ΑΛΕΞΑΚΗΣ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ

1980, *Τα Γένη και η Οικογένεια στην Παραδοσιακή Κοινωνία της Μάνης*, (διδακτορική διατριβή στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), Αθήναι.

ALEXIOU, MARGARET

1985, «Τι είναι και που βαδίζει η Ελληνική Λαογραφία;», στον τόμο *Πρακτικά 4^ο Συμποσίου Ποίησης, Αφιέρωμα στο δημοτικό τραγούδι*, επιμέλεια: Σκαρτσής Σωκράτης Λ., Αθήνα: εκδ. Γνώση, σελ.: 43-60.

2002 (1974), *Ο τελετουργικός θρήνος στην ελληνική παράδοση*, μετάφραση: Γιατρομανωλάκης Δημήτρης Ν. & Ροΐλος Παναγιώτης Α., Αθήνα: εκδ. ΜΙΕΤ, [ISBN: 960-250-236-3], (α' έκδοση: *The Ritual Lament in Greek Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press).

ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ Μ.

1929, *Τα Δημοτικά Τραγούδια, Μέρος Α', Οι Συλλογές*, Αθήναι: Εκδοτική Εταιρία Α.Μ. Κοντομάρης & Σία..

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

1880, *Συλλογή Δημοδών Ασμάτων της Ηπείρου*, Αθήναι: εκδιδόμενη υπό των Υιών αυτού, εκ του Τυπογραφείου Πέτρου Περρή.

ARIES, PHILIPPE

1988 (1975), *Δοκίμια για το Θάνατο στη Δύση*, μετάφραση: Λάμψα Κορίνα, Αθήνα: εκδ. Γλάρος, [ISBN: 960-275-183-5].

ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ ΔΙΚΑΙΟΣ Β.

1958, «Η Ληγορού, Παλαιόν Μανιάτικον Μοιρολόι του Δικαιωμού», στο *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου*, τόμοι: 9-10, σελ.: 39-64.

1968, «Μάνη: (Μέσα Μάνη) ο Τόπος, οι Βυζαντινοί Ναοί, οι Πύργοι και το Μοιρολόγι», στο *Παρνασσός [Ανάπτυξη]*, Αθήναι, σελ.: 568-586.

ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Γ.

1993, *Σύγχρονοι Προσανατολισμοί της Ελληνικής Λαογραφίας*, Αθήνα: Πορεία, [ISBN: 960-7043-24-3].

BAUD-BOVY, SAMUEL

1990 (1935 / 1938), *Τραγούδια των Δωδεκανήσων*, Τόμοι Α' & Β', Ρόδος: Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων / Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Ρόδου.

1996 (1984), *Δοκίμιο για το Ελληνικό Δημοτικό Τραγούδι*, (3^η έκδοση), Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, [ISBN: 960-85159-4-7].

ΓΙΑΝΝΑΚΟΔΗΜΟΥ, ANNA-MARIA

1998, «Μουσική Μεταγραφή και Σχόλια σ' ένα Γορτυνιακό Μοιρολόι», στο *Εθνογραφικά, Αναφορά στην Πελοπόννησο*, Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Τόμος 11, σελ.: 111-125.

2003, «Μουσική Καταγραφή: Από τα Χειρόγραφα του Σπ. Περιστέρη στη Σύγχρονη Τεχνολογία», στο *Οι Δύο Όψεις της Ελληνικής Μουσικής Κληρονομιάς, Αφιέρωμα εις μνήμην Σπυρίδωνος Περιστέρη*, επιμέλεια: Μακρής Ευστάθιος, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Αρ. 18, σελ.: 273-283, [ISBN: 960-404-020-0].

ΓΙΟΦΥΛΛΗΣ, ΦΩΤΟΣ

1926, «Θιακά Μοιρολόγια», στο *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, σελ.: 257-273.

ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΥ, ΒΟΥΛΑ

1997, *Μανιάτικα Μοιρολόγια*, Αθήνα: Επικαιρότητα, [ISBN: 960-205-354-2].

ΕRICKSON, PAUL A. & MURPHY, LIAM D.

2002, *Ιστορία της Ανθρωπολογικής Σκέψης*, μετάφραση: Μπουμπούλη Φανή, επιστημονική επιμέλεια: Τσιμπιρίδου Φωτεινή, Αθήνα: εκδόσεις Κριτική [ISBN: 960-218-285-7], (α' έκδοση: 1998, *A History of Anthropological Theory*, Ontario: Broadview Literary Texts & Paul A. Erickson).

ΕΥΛΑΜΠΙΟΣ-ΙΒΑΝΟΒΙΧ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ

1973 (1843), *Ο Αμάραντος, ήτοι τα Ρόδα της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, Δημοτικά Ποιήματα των Νεώτερων Ελλήνων*, μετάφραση προλόγου-σχολίων: Κουνδούρου Π. & Πολίτης Α., Αθήνα: Νότης Καραβίας, (α' έκδοση: στα ελληνικά και στα ρωσικά, Αγία Πετρούπολη: Ακαδημία Επιστημών).

ZΑΜΠΕΛΙΟΣ, ΣΠΥΡΙΔΩΝ

1852, *Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος*, Κέρκυρα: εκδ. τυπογραφείον Ερμής, Α. Τερζάκη, Θ. Ρωμαίου.

1859, *Πόθεν η Κοινή Λέξις Τραγουδώ, Σκέψεις περί Ελληνικής Ποίησης*, Αθήνα: Τύποις Π. Σούτσα & Δ. Κτενά.

ΖΑΦΕΙΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ.

1911, «Εθίμα της Κηδείας εν Μάνη» στο *Λαογραφία*, τεύχος Νο.: 3, σελ.: 473-477.

FAURIEL, CLAUDE

1999 (1824-1825), *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, Τόμος Α', Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, [ISBN: 960-524-066-1], (α' έκδοση: *Chants Populaires de la Grèce Moderne*, t. I, Paris: Firmin Didot).

HERZFELD, MICHAEL

1985, «Η Κειμενικότητα του Ελληνικού Δημοτικού Τραγουδιού», στον τόμο *Πρακτικά 4^{ου} Συμποσίου Ποίησης, Αφιέρωμα στο Δημοτικό Τραγούδι*, επιμέλεια: Σκαρτσής Σωκράτης Λ., Αθήνα: εκδ. Γνώση, σελ.: 31-42.

2002 (1982), *Πάλι δικά μας: Λαογραφία, Ιδεολογία και η Διαμόρφωση της Σύγχρονης Ελλάδας*, μετάφραση: Σαρηγιάννης Μαρίνος, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, [ISBN: 960-221-239-X], (α' έκδοση: *Ours Once More: Folklore, Ideology and the Making of the Modern Greece*, Texas: University of Texas).

KΑΒΟΥΡΑΣ, ΠΑΥΛΟΣ

1996, «Το Καρπάθικο Γλέντι ως Τελετουργία και Παράσταση: Μια Κριτική Ανθρωπολογική Προσέγγιση του Συμβολισμού των Παραδοσιακών Τελεστικών Τεχνών», στον τόμο *Λαϊκά Δρώμενα, Παλιές Μορφές και Σύγχρονες Εκφράσεις, Πρακτικά Α' Συνεδρίου*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού-Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, σελ.: 162-178.

1999, «Οι Παραδοσιακές Τελεστικές Τέχνες (Τραγούδι, Μουσική, Χορός Αφήγηση Ιστοριών) ως Αντικείμενο Μελέτης της Πολιτισμικής Ανθρωπολογίας», στον τόμο

Δρώμενα: Σύγχρονα Μέσα και Τεχνικές Καταγραφής τους, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού-Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, σελ.: 76-110.

ΚΑΖΑΚΗΣ, ΦΟΙΒΟΣ Δ.

1996, *Θεσσαλικά Μοιρολόγια*, Λάρισα.

ΚΑΛΛΙΔΩΝΗΣ, ΠΑΝΟΣ Ι.

1972, *Μανιάτικα Μοιρολόγια: «Βεντέτες – Ιπποτισμοί – Τραγωδίες»: Ομηρικοί Ραψωδίαί ή Πινδαρικά Έπη*, Πειραιεύς.

1981, *Η Θρωλική Μάνη: Ιστορία – Λαογραφία – Μοιρολόγια*, Πειραιάς.

ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΟΥ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Κ.

1895, *Λακωνικά Περίεργα*, Αθήνα: Τυπογραφείον Παλιγγενεσίας.

ΚΑΣΣΗΣ, ΚΥΡΙΑΚΟΣ Δ.

1979, *Μοιρολόγια της Μέσα Μάνης: Ανέκδοτα Κείμενα και Άγνωστα Ιστορικά Μοιρολογιών και Οικογενειών*, Αθήνα: Τυπογραφείο Ελευθέριος Ρήγας.

1981, *Μοιρολόγια της Μέσα Μάνης του 20^{ου} Αιώνα*, Αθήνα: Τυπογραφείο Σπ. Τούντα & Ευθ. Κυριάκου Ε.Ε.

ΚΑΤΣΟΥΛΑΚΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ Θ.

2002, *Η Νότια Κοίλη Λακεδαιμόνων και τα Μοιρολόγια της*, Αθήνα: εκδ. Πατάκη, [ISBN: 960-16-0552-5].

ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ, ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ Γ.

1999, *Δημοτικό Τραγούδι – Μία Διαφορετική Προσέγγιση*, Αθήνα: εκδ. Πατάκη, [ISBN: 960-360-562-X].

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α.

1964, *Απεραθίτικα Επιτύμβια Μοιρολόγια*, Αθήνα.

ΚΟΛΑΚΛΙΔΗΣ, ΠΕΤΡΟΣ

1985, «Ο Ιδιότυπος Χαρακτήρας των Δημοτικών Τραγουδιών», στον τόμο *Πρακτικά 4^{ου} Συμποσίου Ποίησης, Αφιέρωμα στο δημοτικό τραγούδι*, επιμέλεια: Σκαρτσής Σωκράτης Λ., Αθήνα: εκδ. Γνώση, σελ.: 285-299.

ΚΟΜΝΗΝΟΣ, ΜΙΧΑΗΛ Κ.

1971, *Τα Μοιρολόγια του Καστελόριζου*, Αθήνα: Ιωλκός.

ΚΟΣΜΑΣ, ΝΙΚΟΣ Β.

1960, *Τα Μοιρολόγια των Πραμάντων*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.

ΚΟΥΓΕΑΣ, ΣΩΚΡΑΤΗΣ Β.

2000, *Τραγούδια του Κάτω Κόσμου, Μοιρολόγια της Μεσσηνιακής Μάνης, Συλλογή του Ακαδημαϊκού Σωκράτη Κουγέα κατά τα Έτη 1901-1904*, φιλολογική επιμέλεια: Κουγέας Σωκράτης Β., Αθήνα: το Ροδακίό, [ISBN: 960-7360-43-5].

ΚΟΥΤΣΙΛΙΕΡΗΣ, ΑΝΑΡΓΥΡΟΣ Γ.

1997, *Μοιρολόγια της Μάνης, Μνημεία Γλωσσικά – Ιστορικά – Λαογραφικά*, Αθήνα: εκδ. Μπεκάκος.

ΚΡΙΑΡΑΣ, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

1960, «Ο Tommaseo τα Δημοτικά μας Τραγούδια και τα Νέα μας Γράμματα» στο *Αφιέρωμα στη Μνήμη του Μανώλη Τριανταφυλλίδη*, σελ.:205-224.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, ΣΤΙΛΠΩΝ Π.

1965 (1922), *Ελληνική Λαογραφία*, τόμος Α', Αθήναι.

1990 (1923), «Τι είναι το δημοτικό τραγούδι, Ανδρικά και Γυναικεία Τραγούδια, η Γυνή ως Λαϊκή Ποιήτρια» στο *Το Δημοτικό Τραγούδι*, Αθήνα: εκδ. Ερμής, σελ.: 77-109, (α' έκδοση: στο *Αι Γυναίκες εις την Λαογραφίαν*, Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων).

ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ, ΑΛΚΗ

1997 (1978), *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας, Κριτική Ανάλυση*, (4^η έκδοση), Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού & Γενικής Παιδείας (ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη).

ΚΩΝΣΤΑΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Σ.

1954, *Αιτωλικά Μοιρολόγια και Τραγούδια του Χάρου*, Αθήνα: Δελτίο Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, τόμος ΙΕ', σελ.: 274-292.

LEGRAND, EMILE

2001 (1874), *Συλλογή Ελληνικών Δημοτικών Τραγουδιών*, Αθήνα: εκδ. Κουλτούρα (α' έκδοση: *Recueil de Chansons Populaires Greques*, Paris).

ΛΙΑΠΗΣ, ΒΑΓΓΕΛΗΣ Π.

1985, *Αρβανίτικο Μοιρολόγι: Πένθη και Έθιμα στην Περιοχή της Βορειοδυτικής Αττικής*, Γιάννενα: Δωδώνη.

LÜDECKE, EDWIG

1947, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, Αθήνα: εκδ. Ακαδημίας Αθηνών.

ΛΟΥΚΑΤΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ.

1940, «Λαογραφικά Ενδείξεις περί Τελευταίας παρά Ιωάννη Χρυσοστόμω», στο *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*, Τόμος Β', σελ.: 30-117.

1992 (1977), *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, (4^η έκδοση), Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

MΑΝΟΥΣΟΣ, ΑΝΤΩΝΙΟΣ

1850, *Τραγούδια Εθνικά*, Κέρκυρα: Τυπογραφείον Ερμής, Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως.

ΜΕΓΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α.

1953, «Βιβλιογραφία: Fritz Boehm, Die Neugriechische Totenklage. 1947, Minerva Verlag, Berlin» στο *Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας*, τόμος: ΙΕ', τεύχος: Α', Αθήναις, σελ.: 175-179.

1975 (1939), *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας*, (α' ανατύπωση), Αθήναι: Ακαδημία Αθηνών, (α' έκδοση: «Περί Τελευτής στα Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας», στο *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*, Τόμος Β', σελ.: 166-205).

ΜΟΤΣΙΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ

1995, *Το Ελληνικό Μοιρολόγι*, Αθήνα: εκδ. Κώδικας, [ISBN: 960-7332-08-3].

2000, *Το Ελληνικό Μοιρολόγι – Ταφικά Έθιμα & Μοιρολόγια (τόμος Β')* Αθήνα: εκδ. Κώδικας, [ISBN: 960-7332-08-3].

ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ

1994, «Εισαγωγή: Από την Ανθρωπολογία των Γυναικών στην Ανθρωπολογία των Φύλων» στο *Ανθρωπολογία, Γυναίκες και Φύλο*, επιμέλεια: Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, [ISBN: 960-221-081-8], σελ.: 13-74.

MODINARO, BRIZIO

2001 (1994), *Του Έρωτα και του Θανάτου: Ελληνόφωνα και Ρομάνικα Μοιρολόγια και Ερωτικά Τραγούδια από το Σαλέντο της Κάτω Ιταλίας*, μετάφραση: Τριβιζιάς Σωτήρης, Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη, [ISBN: 960-03-2996-6], (α' έκδοση: *Canti di Pianto e d'amore dall'antico Salento*, Milan-Bompiani: R.C.S. Libri S.p.A.).

NETL, BRUNO

1986, *Η Μουσική στους Πρωτόγονους Πολιτισμούς*, μετάφραση: Γριμάλδης Κώστας, Αθήνα: Κάλβος.

OΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ

2003, *Δημοτικά Τραγούδια του Χάρου με Δώδεκα Ξυλογραφίες του Γ. Οικονομίδη*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης & Διάττων, [ISBN: 960-7031-68-7].

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β.

1965-1966, «Ο Θρήνος του Νεκρού εν Ελλάδι (το Μοιρολόι και η Εθιμοτυπία του)», στο *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*, Τόμος: ΙΗ΄ - ΙΘ΄, σελ.: 11-40.

ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, ΕΥΘΥΜΙΟΣ

1998 (1992), «Εισαγωγή. Από την Σκοπιά του Φύλου: Ανθρωπολογικές Θεωρήσεις της Σύγχρονης Ελλάδας» στο *Ταυτότητες και Φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα*, (2^η έκδοση), επιμέλεια: Παπαταξιάρχης Ευθύμιος & Παραδέλης Θεόδωρος, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, [ISBN: 960-221-157-1], σελ.:11-98.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Ν.

1988, *Κλινική Ψυχολογία, Διάγνωση, πρόληψη και θεραπεία ψυχικών διαταραχών*, Αθήνα.

ΠΑΣΑΓΙΑΝΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ

1928, *Μανιάτικα Μοιρολόγια και Τραγούδια*, Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων.

PASSOW, ARNOLDUS

χ.χ. (1860), *Ρωμαίικα Τραγούδια*, εκδ. Χ. Τεγόπουλος – Ν. Νίκας (α΄ έκδοση: *Ρωμαίικα Τραγούδια, Popolaria Carmina Graecia Recentioris*, Lipsiae: in aedibus B.G. Teubneri).

ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, ΓΡΗΓΟΡΗΣ

1999, «Εισαγωγή στην Έννοια του Πολιτισμού» στο *Εισαγωγή στον Ελληνικό Πολιτισμό: η Έννοια του Πολιτισμού, Όψεις του Ελληνικού Πολιτισμού*, Τόμος Α΄, επιμέλεια: Βούρτσης, Ι. / Μανακίδου Ε. / Πασχαλίδης Γ. / Σμπόνα Κ., Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, [ISBN: 960-538-054-4], σελ.: 21-102.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ

1959, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, Τόμοι Α΄ & Β΄, Αθήνα: Βασιλική Βιβλιοθήκη, Αριθ.47.

ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ε.

1934, *Μανιάτικα Μοιρολόγια, σειρά Α΄*, Αθήνα: βιβλιοπωλείο «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & Σία.

ΠΟΛΙΤΗΣ, ΑΛΕΞΗΣ

1999 (1984), *Η Ανακάλυψη των Ελληνικών Δημοτικών Τραγουδιών*, (2^η έκδοση), Αθήνα: Θεμέλιο, [ISBN: 960-310-062-5].

ΠΟΛΙΤΗΣ, ΛΙΝΟΣ

2001 (1978), *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, (11^η έκδοση), Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, [ISBN: 960-250-061-1].

ΠΟΛΙΤΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ.

1866, «Άσματα Δημοτικά Μάνης» στο *Πανδώρα*, τεύχος ΙΖ΄, φύλλ.: 384.

1868, «Άσματα Δημοτικά Μάνης» στο *Πανδώρα*, τεύχος ΙΗ΄.

1913, *Μοιρολόγια εις Πολεμιστήν Πεσόντι εν τω Παρόντι Πόλεμο*, Αθήνα: Π.Δ. Σακελλαρίου.

1931 (1872-1873), «Τα κατά την Τελευταίην», στο *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, Τόμος: Γ΄, σελ.: 323-362 (α΄ δημοσίευση στο περιοδικό *Παρθενών*, ετ.: Β΄, σελ.: 1137-1144 & 1193-1200).

1991 (1914), *Δημοτικά Τραγούδια*, Αθήνα: εκδ. Γράμματα, [ISBN: 960-329-161-7], (α΄ έκδοση: *Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*, Αθήνα).

1992 (1916), *Γνωστοί Ποιηταί Δημοτικών Ασμάτων*, Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις [ISBN: 960-7199-04-9].

ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

2003, «Βραχύ Χρονικό της Εθνικής Μουσικής Συλλογής», στο *Οι Δύο Όψεις της Ελληνικής Μουσικής Κληρονομιάς, Αφιέρωμα εις μνήμην Σπυρίδωνος Περιστέρη*, επιμέλεια: Μακρής Ευστάθιος, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Αρ. 18, σελ.: 13-18, [ISBN: 960-404-020-0].

PΑΖΕΛΟΥ, ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ Π.

1870, *Προοίμια Μυρολογίων Λακωνικών*, Αθήναις: τύποις Λακωνίας.

ΡΗΓΟΥ, ΜΥΡΤΩ

1993, *Ο Θάνατος στη Νεωτερικότητα, μια Επικοινωνιακή και Ηθική Προβληματική*, Αθήνα: Πλέθρον, [ISBN: 960-7599-87-X].

ΡΩΜΑΙΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ

1979 (1963), «Η Γέννηση του Οκτασυλλάβου στα Μοιρολόγια της Μάνης» στο *Δημοτικό Τραγούδι, Προβλήματα Καταγωγής και Τεχνοτροπίας*, τόμος 1^{ος}, Αθήνα, σελ.: 122-151, (α΄ έκδοση στο *Πελοποννησιακά*, τόμος: 6, σελ.: 103-128).

1984, *Εμείς οι Έλληνες, Μορφές Παραδοσιακής Ευαισθησίας του Λαϊκού Πολιτισμού*, (2^η έκδοση), Αθήνα.

SAUNIER, GUY

1999, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια – Τα Μοιρολόγια*, Αθήνα, εκδ. Νεφέλη, [ISBN: 960-211-435-5].

2001, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια – Συναγωγή Μελετών (1968-2000)*, Αθήνα: εκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, [ISBN: 960-7316-15-0].

ΣΕΡΕΜΕΤΑΚΗ, Κ. ΝΑΝΤΙΑ

1984, “The Eye of the Other: Watching Death in Rural Greece”, in *Journal of Modern Hellenism*, New York, Vol.: 1, pp.: 63-78.

1997 (1990), «Όσο Διαρκεί ο Πόνος: Η Αντιφώνηση του Θανάτου και η Ισχύς των Γυναικών στη Νότια Ελλάδα» στο *Διασχίζοντας το Σώμα, Πολιτισμός Ιστορία και Φύλο στην Ελλάδα*, επιμέλεια: Σερεμετάκη Νάντια Κ., μετάφραση: Βουγιούκα Άννα, Μαυραγάνη Μαρία και Σερεμετάκη Νάντια Κ., Αθήνα: «Νέα Σύννορα» - Α.Α. Λιβάνη, σελ.: 137-171, [ISBN: 960-236-806-3], (α΄ έκδοση: “The Ethics of Antiphony: The Social Construction of Pain, Gender and Power in the Southern Peloponnese”, in *Ethos: Journal of the Society for Psychological Anthropology*, Vol.: 18, No. 4, December, pp.: 481-511).

1999 (1991), *Η Τελευταία Λέξη: Στης Ευρώπης τα Άκρα, Διαισθηση, Θάνατος, Γυναίκες*, (4^η έκδοση), μετάφραση: Μαστρακούλης Νικόλαος, Αθήνα: «Νέα Σύννορα» - Α.Α. Λιβάνη, [ISBN: 960-236-418-1], (α΄ έκδοση: *The Last Word: Women, Death and Divination in Inner Mani*, Chicago: University Chicago Press).

2000α, «Μανιάτικο Μοιρολόι: Λόγος Γυναικών», στο εφημερίδα «*Τα Νέα*», 08 Ιουλίου.

2000β, «Γυναίκες στη Δημόσια Ζωή ή στην Ιστορία», στο εφημερίδα «*Τα Νέα*», 09 Σεπτεμβρίου.

ΣΗΦΑΚΗΣ, ΓΡΗΓΟΡΗΣ Μ.

1998, *Για μια Ποιητική του Ελληνικού Δημοτικού Τραγουδιού*, (2^η έκδοση), Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, [ISBN: 960-524-053-X].

ΣΙΕΤΤΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ

1977, *Νεκρικά Ήθη και Έθιμα, Αρχαιοελληνικά – Βυζαντινά – Νεοελληνικά*, Αθήνα: εκδ. Κυβέλη, [ISBN: 960-7486-37-4].

ΣΚΟΠΕΤΕΑ, ΣΟΦΙΑ

1972, *Τα Μανιάτικα Μοιρολόγια, Ανάγνωση και (εξ΄ Αποστάσεως) Περιγραφή*, Αθήνα.

ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ.

1950, «Τα Κατά την Τελευταία Έθιμα των Βυζαντινών εκ των Αγιολογικών Πηγών», στο *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, έτος Κ΄, σσ.: 75-171.

ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. & ΠΕΡΙΣΤΕΡΗΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ Δ.

1999 (1968), *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, Τόμος Γ΄, Μουσική Εκλογή*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Αριθμός 10.

ΤΣΙΤΣΠΗΣ, ΛΟΥΚΑΣ Δ.

2005, *Από τη Γλώσσα ως Αντικείμενο στη Γλώσσα ως πράξη*, Αθήνα: Νήσος, [ISBN: 960-8392-09-8].

2001 (1998), *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της Γλώσσας*, Αθήνα: Gutenberg, [ISBN: 960-01-0557-X].

ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ Ε.

1976, *Κρητικά Μοιρολόγια με πλήρη σχόλια και κριτική παρουσίαση*, Αθήνα.

ΦΑΡΟΣ, ΦΙΛΟΘΕΟΣ

2001 (1981), *Το Πένθος, Ορθόδοξη, Λαογραφική και Ψυχολογική Θεώρηση*, (4^η έκδοση), Αθήνα: Ακρίτας, [ISBN: 960-328-008-9].

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ, ΘΑΝΑΣΗΣ

2003, «Ο Παρηγορητικός Λόγος (από το Δημοτικό Τραγούδι)», στο *Νέα Εστία: Αφιέρωμα στο δημοτικό τραγούδι*, Αθήνα: τεύχος: Νο. 1762, σελίδες: 797-814.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ Ι.

1985, «Βιβλιοκρισία του Βιβλίου του Loring M. Danforth *The Death Rituals of Modern Greece*» στο *Λαογραφία*, Τόμος 33, σελ.: 510-517.

ΨΥΧΟΓΙΟΥ, ΕΛΕΝΗ

1998, «Εξεκίνησες και πάεις για να φύγεις..., Ο Θάνατος σ' ένα Γορτυνιακό Μοιρολόι» στο *Εθνογραφικά: Αναφορά στην Πελοπόννησο*, Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Τόμος 11, σελ.: 77-109.

2003, «Μοιρολοίστρες, νεκροί και σιτάρι: αντιλήψεις για τη μεταθανάτια ζωή στις επιμνημόσυνες γυναικείες τελετουργίες» στο *Θάνατος και Εσχατολογικά Οράματα*, επιμέλεια: Τερζάκης Φώτης, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Αρχέτυπο, σελ.: 364-403, [ISBN: 960-421-006-8].

B.2. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία**A**UERBACH, SUSAN

1987, “From Singing to Lamenting: Women’s Musical Role in a Greek Village”, in *Women and Music in Cross-Cultural Perspective*, Editor: Koskoff Ellen, Connecticut: Greenwood Press, [ISBN: 0-313-24314-X], pp.: 25-43.

BARNARD, ALAN; SPENCER, JONATHAN

2002, *Encyclopaedia of Social and Cultural Anthropology*, London: Routledge, an imprint of Taylor & Francis Books Lt, [ISBN: 0-415-28558-5].

BARNARD, ALAN

2004 (2000), *History and Theory in Anthropology*, (5th edition), Cambridge: Cambridge University Press, [ISBN: 0-521-77432-2].

BAUD-BOVY, SAMUEL

1958, *Études sur la Chanson Clephtique*, Athènes: Collection de l’Institut Français d’Athènes.

BEER, BETTINA

2003, „Ethnos, Ethnie, Kultur“ in *Ethnologie: Einführung und Überblick*, (5te Auflage), Herausgeber: Hans Fischer / Bettina Beer, Berlin: Dietrich Reimer Verlag, Seiten: 53-72, [ISBN: 3-496-02757-6].

BOEHM, FRITZ

1947, *Die Neugriechische Totenklage*, Berlin: Minerva Verlag.

CARAVELI-CHAVES, ANNA

1980, “Bridge between Worlds: The Greek Women’s Lament as Communicative Event”, in *The Journal of American Folklore*, Vol.: 93, No. 368, April / June, pp.: 129-157.

CARAVELI, ANNA

1986, “The Bitter Wounding: the Lament as a Social Protest in Rural Greece”, in *Gender and Power in Rural Greece*, Editor: Dubisch Jill, New York: Princeton University Press, [ISBN: 0-691-09423-3], pp. 169-194.

DANFORTH, LORING M.; TSIARAS, ALEXANDER

1982, *The Death Rituals of Rural Greece*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, [ISBN: 0-691-00027-1].

DRACOPOULOU, SOUZY; DOXIADIS, SPYROS

1988, “In Greece, Lament for the Dead, Denial for the Dying” in *The Hastings Center Report*, Vol.: 18, August / September, pp.: 15-16, Chicago: Hastings Center, [ISBN: B0008JHRWW & ISSN: 0093-0334].

DUBISCH, JILL

1996, “Gender, Death and Memory in Greece” in *American Anthropologist*, New Series, Vol.: 98, No.: 4 (December, 1996), pp.: 874-875.

FELD, STEVEN; FOX, AARON A.

1994, “Music and Language” in *Annual Review of Anthropology*, Vol.: 23, pp.: 25-53.

FINNEGAN, RUTH

1991, *Oral Traditions and the Verbal Arts: A Guide to Research Practices*, London: Routledge, [ISBN: 0-415-04841-9].

VAN **G**ENNEP, ARNOLD

2004 (1909), *The Rites of Passage*, (translated by Monica B. Vizidom and Gabrielle L. Caffee), London: Routledge Library Edition - Anthropology & Ethnography, [ISBN: 0-415-33023-8], (α' έκδοση: *Les Rites de Passage*, Paris: E. Noury).

VON **H**AXTHAUSEN, WERNER

1935, *Neugriechische Volkslieder gesammelt von Werner von Haxthausen*, Herausgeber: Kemminghausen Karl-Schulte / Soyter Gustav, Münster: i.W.

HENDRY, JOY

1999, *An Introduction to Social Anthropology: Other People's Worlds*, London: MacMillan Press LTD, [ISBN: 0-333-74472-1].

HERZFELD, MICHAEL

1981, “Performative Categories and Symbols of Passage in Rural Greece”, in *Journal of American Folklore*, Vol.: 94, Issue: 371, pp.: 44-57.

1993, “In Defiance of Destiny: The Management of Time and Gender at a Cretan Funeral”, in *American Ethnologist*, Vol. 20, No. 2 (May, 1993), pp.: 241-255.

HOLST-WARHAFT, GAIL

1995 (1992), *Dangerous Voices, Women's Laments and Greek Literature*, London: Routledge, [ISBN: 0-415-12165-5].

JOANNIDU, MARIA

1938, *Untersuchungen zur Form der Neugriechischen Klagelieder (Moirologien)*, München.

LONSDALE, STEVEN H.

2001 (1993), *Dance and Ritual Play in Greek Religion*, London: The John Hopkins University Press, [ISBN: 0-801-86759-2].

MARGARITIS, CHARALAMBOS

1975, *Chansons de Mariage et Chants Funèbres du Péloponnèse*, (Thèse de Doctorat de Troisième Cycle), Paris-Sorbonne (Paris IV).

1984, *La Musique Populaire de la Partie Central et Sud du Péloponnèse*, (Doctorat d'État), Paris-Sorbonne (Paris IV).

NICOLE, C.

1984, *Le Mirologue Crétois*, INALCO, Paris.

PANOURGIÁ, NENI

1995, *Fragments of Death, Fables of Identity: An Athenian Anthropography*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, [ISBN: 0-299-14564-6].

PETERMANN, WERNER

2004, *Die Geschichte der Ethnologie*, Wuppertal: Peter Hammer Verlag, [ISBN: 3-87294-930-6].

REINER, EUGEN

1938, *Die Rituelle Totenklage der Griechen*, Stuttgart-Berlin: W. Kohlhammer.

SEREMETAKIS, C. NANTIA

1998, "Durations of Pains: A Geneology of Pain", in *Identities in Pain*, editors: Frykman Jonas; Seremetakis Nantia; Ewert Susanne, Lund: Nordic Academic Press & the Authors, [ISBN: 91-89116-01-1].

STAGL, JUSTIN

2003, „Die Entwicklung der Ethnologie“ in *Ethnologie: Einführung und Überblick*, (5te Auflage), Herausgeber: Hans Fischer / Bettina Beer, Berlin: Dietrich Reimer Verlag, [ISBN: 3-496-02757-6].

TOMMASEO, NICCOLÒ

1973 (1841-1842), *Canti Popolari Toscani, Corsi, Illirici, Greci*, Venezia: Girolammo Tasso.

WEBER-KELLERMANN, INGEBORG; BIMMER, ANDREAS C.; BECKER, SIEGFRIED

2003, *Einführung in die Volkskunde / Europäische Ethnologie*, (3te Auflage), Stuttgart - Weimar: Verlag J.B. Metzler, [ISBN: 3-476-13079-7].